

105

กรมศิลปากร
นิทรรศการห้องสมุด

พระยาพิชัยดาบหัก (เสนา)

อส
ท355ป
2517

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961129853

๐๗๕

วันที่ 25/11/26 / 37
เลขทะเบียน 0105
เลขที่ ๐๗
๗.๘๕๕๗

กรมศิลปากร
นิทรรศการห้องสมุด

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๕

(ปราบเงี้ยว ตอนที่ ๑)

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พ.ท. พระยาทัพพธำรงค์เสนา

(พร้อม จุฑาคนี่)

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๕

(ปราบเงี้ยว ตอนที่ ๑)

เลขหมู่หนังสือ ๕๕๕.๓

พิมพ์ครั้งแรก

พ.ศ. ๒๕๐๒

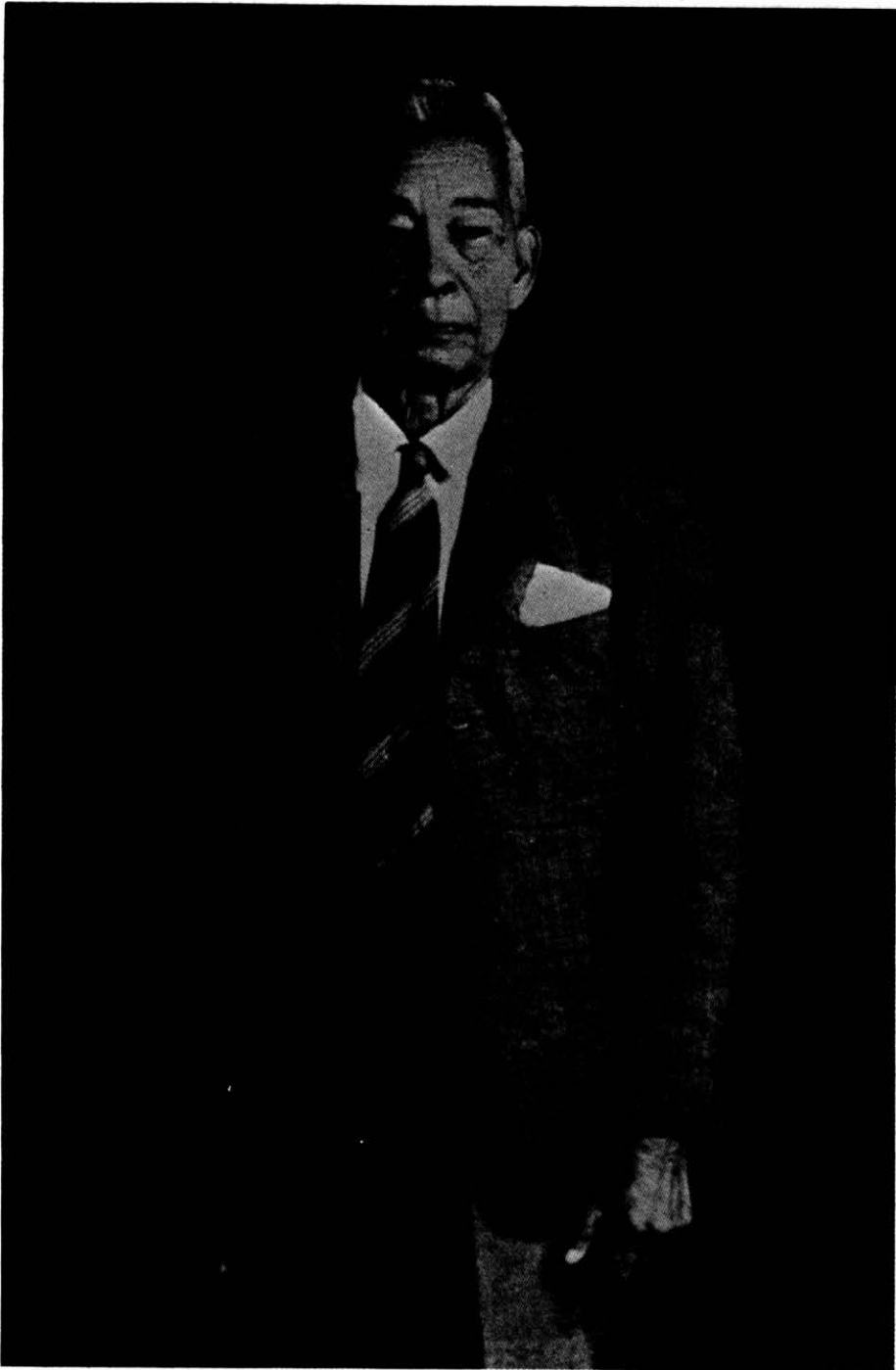
งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเชื่อน ทองใหญ่ ณ อยุธยา

พิมพ์ครั้งที่สอง ๑,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๖

งานพระราชทานเพลิงศพ น.ท. พระยาทัฬหเสนา (นวม ฤทธาคนี)

พระยาทัพพสาธกเสนา

ชวตះ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๒

มรณะ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๓๖

คำนำ

งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ท. พระยาทัฬหเสนา (นาม อุทธานี่) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กำหนดวันที่ ๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗ นางผดุง ประภาวิวัฒน์ ผู้เป็นธิดา ได้มาแจ้งแก่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ว่ามีความประสงค์จะขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่องประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๕ (ปราบเงี้ยว ตอนที่ ๑) เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานกรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

หนังสือเรื่องปราบเงี้ยวซึ่งตีพิมพ์ในเล่มนี้ เป็นเพียงจดหมายและโทรเลขจากผู้ไปปราบปราม และเจ้าพนักงานที่ปฏิบัติราชการอยู่ทางแถบเมืองแพร่และเมืองใกล้เคียง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทั้งนั้น ต้นเหตุที่จะเกิดขบถเงี้ยว ม.จ. พูนพิสมัย ดิศกุล ได้ทรงไว้ในหนังสือแพร่—น่านว่า “ส่วนต้นเหตุของเรื่องนี้ ข้าพเจ้าเคยได้ยินจากเสด็จพ่อว่าเรื่องเดิมนั้น พกาท้องเป็นลูกหนเจ้านางแว่นทิพย์น้องพระเจ้าเชียงใหม่อยู่ ๔,๐๐๐ บาท ไม่มีจะใช้หนี้ก็หนีมาอาศัยพวกพ้องอยู่ในเมืองแพร่ วันหนึ่งเห็นเขาเงินเงินส่วยเข้าไปที่ศาลากลาง ก็นึกกันว่าถ้าได้เงินนี้ไปใช้หนี้ก็จะกลับไปบ้านได้ แล้วพกาท้องก็รวบรวมพวกพ้องยกเข้าปล้นตามที่ได้มานั้นเมื่อทำได้โดยสะดวก จึงเล็งคิดการใหญ่ขึ้นจนเลยกลายเป็นขบถไป”

อนึ่ง บรรดาจดหมายหรือโทรเลขเหล่านี้ ข้อความยังกระจัดกระจาย และการเรียงลำดับยังสับสนกันอยู่ ทั้งนี้เนื่องจากเรื่องราวไม่สู้จะติดต่อกัน และเนื่องจากการจัดพิมพ์หนังสือนี้ใช้เวลาจำกัดรับด่วนมาก จึงอาจจะมีข้อบกพร่องบ้างแต่เห็นว่าควรจะได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นไว้เพื่อประโยชน์ในการสอบสวนต่อไป

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติ พ.ท. พระยาทัฬหเสนา (นาม อุทธานี่) ผู้วายชนม์ ให้พิมพ์ไว้ต่อจากคำนำนี้

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีที่กษัตริย์นาคราช ซึ่งเจ้าภาพได้จัดบำเพ็ญอุทิศแด่ พ.ท. พระยาทัฬหเสนา (นาม อุทธานี่) เป็นปีศุภฤกษ์ธรรม และได้ให้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้แจกจ่ายเป็นกุศลสาธารณประโยชน์ ขออำนาจกุศลทั้งปวงนี้จึงเป็นพลวบัจจยสังเสริมให้ พ.ท. พระยาทัฬหเสนา (นาม อุทธานี่) ประสพแต่อิฏฐคุณมณูญผลตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายกพ สมดังเจตจำนงของเจ้าภาพทุกประการเทอญ.

น.อ. ร.น.

(สมภพ ภิมย์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กรมศิลปากร

๕ มีนาคม ๒๕๑๗

คำปรารภ

ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อ แม่และลูกๆ ได้เลือกเอาหนังสือ “ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๙๕ (ปราบเงี้ยว ตอนที่ ๑)” มาพิมพ์แจก ด้วยคิดว่าคงเป็นที่ถูกใจคุณพ่ออย่างแน่นอน เพราะตลอดชีวิตอันยืนนานร่วมร้อยปีของท่านนั้น มีเหตุการณ์อยู่สองสามเรื่องที่น่าประทับใจจับใจ คุณพ่อจดจำนำมาเล่าแล้วเล่าอีก เรื่องหนึ่งนั่นก็คือ ปราบเงี้ยว ซึ่งท่านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นแม่ทัพ การที่ท่านเป็นทหารแล้วได้มีโอกาสออกสู้รบกับข้าศึกศัตรูจริงๆ มิใช่ช้อมรบ ท่านจึงภาคภูมิใจมากมายนานแล้วไม่ลืมเลย

อนึ่ง ในบั้นปลายชีวิตของคุณพ่อ ท่านได้ยึดมั่นอย่างแนบแน่นในพระบรมพุทธานุชาสนา ท่านใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ๆ เยียบ ๆ ง่าย ๆ ไม่ว่าในการอยู่ยัง การกิน การนอน ตลอดจนการทำบุญให้ทาน ท่านไม่ชอบการฟุ้งฟุ่มเฟือย คุณพ่อค้นพบชีวิตที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความสุขสงบดังที่ท่านปรารถนาทุกประการ การจากไปของท่านก็เป็นไปด้วยดีไม่เจ็บไม่ไข้ เสมือนดังผลไม้ที่สุกงอมร่วงหล่นตามธรรมชาติ คุณพ่อมีการเกิดดี อยู่ดี และไปดี คุณพ่อคงจะไปสู่สุคติสวรรค์อย่างแน่นอน และบัดนี้ ลูกหลานญาติมิตรของคุณพ่อต่างพากันปลงใจเชื่อมั่นแล้วว่า พระกรุณาบารมีขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคงจะต้องประทานพระกรุณาท่าน ดังที่ท่านสวดมนต์ภาวนามาตลอด ดังนั้น หนังสือแจกเล่มที่ ๒ จึงควรเป็นเรื่องของพุทธศาสนาโดยตรง คือ “หัวใจของพระพุทธศาสนา” ส่วนเล่มที่ ๓ คือ “สัทธาธารณะ” นวนิยายที่เสนอเนื้อหาสาระของพุทธศาสนา ในรูปแบบของปรัชญา ว่าด้วยสังสารวัฏ กับ นิพพาน และ “นตฺถิ สันตูปริชฺช สุขัง” กล่าวคือ “สุขใดยิ่งกว่าความสงบนั้นไม่มี”

อานิสต์จากการกุศลครั้งนี้ แม่และลูกๆ ขอจงเกิดแต่คุณพ่อในสัมปรายภพเทอญ

เนย ทัพพสารภักเสนา และลูกๆ

ประวัติ*

พ.ท. พระยาทัฬหเสนา (นวม ฤทธากณี)

๑. พ.ท. พระยาทัฬหเสนา (นวม ฤทธากณี) เกิดที่บ้านท่านบิดา มารดา ในคลองวัดทอง บางกอกน้อย ริมวัดดุสิต จังหวัดธนบุรี เมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือนอ้าย ปีเถาะ เอกศก จุลศักราช ๑๒๔๑ เวลา ๑๐ ทุ่มเศษ ตรงกับวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๒ เป็นบุตรที่ ๘ ชุดห้อง

- คนที่ ๑ คุณพี่ปลั่ง เปล่งศิริสวัสดิ์
- คนที่ ๒ คุณพี่เฟื่อง พิพัฒน์พุลสวาท (พ.ท. พระเริงฤทธิ์สงคราม)
- คนที่ ๓ คุณพี่เปลี่ยน ทิพมาศชนพิบูล
- คนที่ ๔ คุณพี่พลอย ไพฑูรย์นพรัตน์
- คนที่ ๕ คุณพี่พุ่ม สวัสดิ์กำจร
- คนที่ ๖ คุณพี่กิ่ง ก้านอ่อนวิลาส
- คนที่ ๗ คุณพี่เหรียญ สุวรรณมาศสมมติ
- คนที่ ๘ นวม สุดเสาวรัตน์อัญญาเทอญ (พ.ท. พระยาทัฬหเสนา)

๒. นามบิดา นายร้อยเอกขุนอาจรรคนิกร (ทองหล่อ)
นามมารดา คุณแม่ทองคำ อาจรรคนิกร
นามปู่ คุณปู่ทองอินทร์
นามย่า คุณย่ากลิ่น
นามทวด หลวงกระยาหาร (ทองอยู่)
นามปู่ทวด พระยาพิทักษ์สาตี (เล็ก)
นามตา คุณตาช่าง
นามยาย คุณยายส้ม

---

*ประวัตินี้คุณพ่อเขียนไว้ด้วยลายมือของตนเอง จึงได้นำมาลงไว้ด้วยความเคารพ โดยมีได้แก้ไขเพิ่มเติมแต่อย่างใด เพราะเห็นว่าข้อความเหมาะสมและกระชับดีอยู่แล้ว ที่ใคร่ขอควรอธิบาย ก็จะมีแจ้งไว้ในเชิงอรรถ ท้ายหน้า

สร้อยต่อท้ายชื่อคุณพ่อและพี่ ๆ ของท่าน คุณพ่อและพี่ ๆ ของท่านจดจำกันไว้อย่างแม่นยำ ชอบใช้และพยายามใช้ทุกโอกาส ถือว่าเป็นมงคลอย่างสูง เพราะเป็นพระกรุณาธิคุณอย่างหาที่เปรียบมิได้ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงประทานให้ โดยที่รับสั่งต่ออย่างพระทัยดีว่า พ่อชื่อทองหล่อ แม่ชื่อทองคำ ลูกชื่อไปคนละทิศละทาง เอาหลักอะไรไม่ได้สักอย่าง ขณะนั้นคุณลุงพุ่ม บิดาของคุณพี่ จอมพลพิน รณนภากาศ ฤทธากณี และคุณพ่อซึ่งยังเด็กอยู่ เป็นมหาเด็กของสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์น้อยอยู่ ณ วังท่าพระ

๓. คุณหญิงทัฬหเสนา^๑ (เนย วาทะวัฒน์ ฤทธาคนี) เกิด ณ วันพฤหัสบดี
ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๒๔๕ ตรงกับวันที่ ๑ กันยายน พ.ศ.
๒๔๓๐ เวลา ๑๑ ทุ่มเศษ

ถนอม^๒ ฤทธาคนี เกิดวันที่ ๖ ๖ ๘ ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๖๓ ตรงกับวันที่
๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๔ เวลา ๒ ทุ่ม ๑๒ นาที

คณิง^๓ ฤทธาคนี เกิด ณ วัน ๓ ๓ ๕ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๒๖๘ ตรงกับวัน
ที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ เวลา ๘ ทุ่ม ๓๐ ๑/๒ นาที

เนื่อง^๔ ฤทธาคนี เกิด ณ วัน ๒ ๒ ๘ ปีระกา จุลศักราช ๑๒๗๑ ตรงกับ
วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๒ เวลาบ่าย ๒ โมง ๕๐ นาที

เทียบ^๕ ฤทธาคนี เกิด ณ วัน ๓ ๓ ๓ ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๗๔
ตรงกับวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๕ เวลาเช้า ๕ โมง ๔๕ นาที

เลื่อน^๖ ฤทธาคนี เกิด ณ วัน ๓ ๓ ๒ ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๗๕ ตรงกับวัน
ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เวลา ๑๑ ทุ่ม ๓๖ นาที

สำเนียง^๗ ฤทธาคนี เกิด ณ วัน ๗ ๗ ๘ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๗๗ ตรง
กับวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ เวลาบ่าย ๕ โมง ๒๔ ๑/๒ นาที

จำนงค์^๘ ฤทธาคนี เกิด ณ วัน ๒ ๒ ๘ ปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช ๑๒๗๕
ตรงกับวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ เวลา ๓ ทุ่ม ๒๕ ๑/๒ นาที

๔. เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๘ อายุได้ ๗ ปี ได้เข้าเล่าเรียนหนังสือไทยในสำนักท่าน
อาจารย์ทอง เจ้าอาวาสวัดดุสิตซึ่งติดกับที่บ้านอยู่ได้ประมาณ ๒ ปี จนอ่านออกเขียนได้

๕. เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เข้าเล่าเรียนในสำนักโรงเรียนหลวง ณ วัดอมรินทรา
ราม (วัดบางวัว) ได้ศึกษาเล่าเรียนอยู่ประมาณ ๔ ปีเศษ สอบไล่ได้ชั้นประโยค ๑ ชั้น
เก่า ในสมัยนั้นวิชาหนังสือไทยมีเพียงชั้นประโยค ๒ เป็นสูงสุดแล้ว

๑ สมรส เมื่อ สิงหาคม ๒๔๔๘

๒ นางถนอมจิตต์ อาทรเมทนี (บุตรเกิดกับ นางเพ็ญ)

๓ นายร้อยเอก คณิง ฤทธาคนี ถึงแก่กรรมเมื่อ ๗ ตุลาคม ๒๔๗๕

๔ นางผดุง ประภาวิวัฒน์

๕ นางเทียบ กุญชร ณ อยุธยา ถึงแก่กรรมเมื่อ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๐

๖ นางเลื่อน เอี่ยมตรากุล (บุตรเกิดกับ นางเลื่อน)

๗ นายสำเนียง ฤทธาคนี

๘ นายจำนงค์ ฤทธาคนี

บุตรหญิงถึงแก่กรรมเสียตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็กๆ อีก ๓ คน ชาย ๒ หญิง ๑

๖. ต่อมา ท่านมารดาได้ถึงแก่กรรมลง แต่ท่านบิดานั้นได้ถึงแก่กรรมล่วงลับไปช้านานแล้ว บรรดาญาติพี่น้องทั้งหลายจึงได้จัดการปลงศพแล้วก็แบ่งทรัพย์สินสมบัติกันตามส่วนเสร็จแล้ว บรรดาญาติพี่น้องที่มีครอบครัวต่างคนต่างแยกย้ายไปอยู่ตามภูมิลำเนาใหม่ของตน เพราะที่บ้านถูกเวรคืนสร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อยทั้งหมด

๗. คุณพี่ฟุ้ง ฤทธากนิ พี่ชายคนที่ ๕ ได้นำข้าพเจ้าเข้าไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งขณะนั้นยังทรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุน ข้าพเจ้าก็ได้เข้าไปอยู่ในวังทำพระตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเมตตาข้าพเจ้าเป็นอันมาก ทรงสั่งสอนหนังสือไทยและวิชาคำนวณ ตลอดจนวิชาแผนที่แล้วทรงสั่งสอนวิชาดนตรี (พิณพาทย์) ให้เป็นพิเศษอีกด้วย

๘. ครั้นถึงเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๔๑ พระองค์ท่านได้เสด็จมาดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม (ในสมัยนั้นเรียกว่า ผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ) จึงได้ทรงประทานข้าพเจ้าต่อจอมพล พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ซึ่งในขณะนั้นเป็นเสนาธิการทหารบก เพื่อให้ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก

๙. วันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๑ จอมพล พระเจ้าพี่ยาเธอพระองค์นี้ ได้ส่งตัวข้าพเจ้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ได้ขึ้นทะเบียนสำมะโนครัวเป็นนักเรียนทหารเมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๑ มีลำดับเลขประจำตัว ๗๓ รับเงินเดือน ๆ ละ ๔ บาท ได้เข้าเรียนอยู่ในห้องชั้น ๒ จนถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ สอบไล่ได้ที่ ๗ เลื่อนชั้นเข้าเรียนอยู่ในห้องชั้น ๓ ครั้นถึงเดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ มีการสอบไล่ใหญ่จึงสอบไล่ได้เป็นที่ ๕ ออกเป็นนายทหาร ในสมัยนั้นโรงเรียนทหารบกมี ๔ ชั้น คือ ชั้นเล็ก ชั้น ๑ ชั้น ๒ และชั้น ๓ ชั้น ๓ เป็นชั้นสูงสุด ถ้าสอบไล่ชั้นนี้ได้ก็เป็นนายทหารที่เดียว รวมได้ศึกษาวิชาอยู่ในโรงเรียนทหารบกได้ ๑ ปี ๙ เดือน ๒๘ วัน

๑๐. ในระหว่างที่เป็นนักเรียนนายร้อยอยู่นั้น ได้รับพระราชทานเหรียญประกาศมาลา ๑ เหรียญ ได้ออกเป็นนายทหารตามคำสั่งของกระทรวงกลาโหมดั่งแจ้งต่อไปนี้

๑๑. วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ อายุได้ ๒๒ ปี เป็นว่าที่นายร้อยตรีประจำกองร้อยที่ ๒ กรมทหารบกปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ รับเงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๓ เดือนละ ๓๕ บาท กับเงินเบี้ยเลี้ยงวันละ ๗๕ สตางค์ ตามคำสั่งที่ ๑๔/๒๕๕ ลงวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๕)

๑๒. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสัญญาบัตรยศชั้นเป็น นายร้อยตรีตามคำสั่งที่ ๓๓/๕๓๓ ลงวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๑๕)

๑๓. วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) อายุได้ ๒๓ ปี รับเงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๑ เดือนละ ๔๐ บาท กับเงินเบี้ยเลี้ยงวันละ ๑๕ สตางค์ ตามคำสั่งที่ ๑๕๕/๓๑๔๐ ลงวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐)

๑๔. วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) เลื่อนขึ้นเป็นว่าที่นายร้อยโท รับเงินเดือนอัตรานายร้อยโท ชั้น ๒ เดือนละ ๕๐ บาท กับเงินเบี้ยเลี้ยงวันละ ๑๕ สตางค์ แต่ย้ายไปประจำกองร้อยที่ ๑ กองสังกัดกรมเดิม ตามคำสั่งที่ ๓๓๑/๕๕๓๐ ลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐)

๑๕. วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) อายุได้ ๒๔ ปี เปลี่ยนอัตราเงินเดือนใหม่ รับเงินอัตรานายร้อยโทชั้น ๒ เดือนละ ๕๐ บาท ส่วนเงินเบี้ยเลี้ยงยกเลิก ตามคำสั่งที่ ๓๑/๘๔๕ ลงวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑)

๑๖. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสัญญาบัตรยศขึ้นเป็น นายร้อยโท ตามคำสั่งที่ ๓๓/๕๒๔ ลงวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) แล้วย้ายไปรับราชการในมณฑลนครราชสีมา รวมวันรับราชการอยู่ในกรมทหารบกปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ได้ ๒ ปี ๑๑ เดือน ๑๕ วัน

๑๗. วันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) ขึ้นไปรับราชการปราบพวกผีบุญในมณฑลนครราชสีมา ตามคำสั่งที่ ๑๗/๒๘๑ ลงวันที่ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) แล้วเลยมีคำสั่งให้เป็นนายทหารคนสนิทของผู้บังคับการกรมทหารบกปืนใหญ่ที่ ๓ เลยประจำอยู่ที่จังหวัดนครราชสีมาตนเอง

๑๘. เมื่อได้ประจำอยู่ที่นครราชสีมาได้ ๔ เดือนเศษ ถึงกลางปี พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๑) ได้มีคำสั่งเรียกกลับกรุงเทพ เพื่อให้เตรียมตัวไปรับราชการปราบผู้ร้ายเงี้ยวในมณฑลพายัพ มาพักเตรียมตัวอยู่ในกรุงเทพได้ ๑๕ วัน แล้วก็ออกเดินทางไปมณฑลพายัพ ในระหว่างที่ไปราชการครั้งนี้ได้เลื่อนยศขึ้นเป็นว่าที่นายร้อยเอก และเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๑๘ ในกองพันที่ ๕

๑๙. วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานเหรียญทวีธาภิเษก ๑ เหรียญ ในระหว่างรับราชการอยู่ ณ เมืองเชียงคำ และเมืองอื่นๆ ประมาณ ๒ ปี จึงได้มีคำสั่งเรียกกลับกรุงเทพมารับราชการอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก รวมวันที่ได้รับราชการอยู่ในมณฑลพายัพประมาณ ๒ ปีเศษ

๒๐. วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๗ (ร.ศ. ๑๒๓) อายุได้ ๒๖ ปี ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนอัตรานายร้อยเอกชั้น ๓ เดือนละ ๑๒๐ บาท และเข้าดำรงราชการอยู่

ในโรงเรียนนายร้อยทหารบกตามคำสั่งที่ ๑๑๔/๓๓๓๔ ลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๒๓)

๒๑. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสัญญาบัตรยศชั้น เป็นนายร้อยเอก ตามคำสั่งที่ ๕/๑๕๓ ลงวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๒๓)

๒๒. วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๒๓) ได้เลื่อนตำแหน่งจากตำรารองราชการชั้นเป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๓ ในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก ตามคำสั่งที่ ๑๔๖/๔๖๔๕ ลงวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ (ร.ศ. ๑๒๓)

๒๓. วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๔) ได้เลื่อนชั้นรับเงินเดือนอัตรานายร้อยเอกชั้น ๒ เดือนละ ๑๓๐ บาท ตามคำสั่งที่ ๑๘๑/๔๒๐๓ ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๔)

๒๔. วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๕) ได้เลื่อนชั้นรับเงินเดือนอัตรานายร้อยเอกชั้น ๑ เดือนละ ๑๔๐ บาท ตามคำสั่งที่ ๑๘๐/๖๖๐๑ ลงวันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๕) รวมเวลาที่รับราชการอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ๒ ปี ๓ เดือน ๑๕ วัน

๒๕. วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๕) ออกจากโรงเรียนนายร้อยทหารบกไปเป็นผู้บังคับกองการกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๔ มณฑลราชบุรี ตามคำสั่งที่ ๒๓๘/๑๐๓๔๖ ลงวันที่ ๑๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๕)

๒๖. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสัญญาบัตร เป็นหลวงแพ่งสงครามตรี ตามคำสั่งที่ ๒๓๔/๑๓๐๓๓ ลงวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ (ร.ศ. ๑๒๕)

๒๗. วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) อายุได้ ๒๕ ปี เลื่อนชั้นรับเงินเดือนอัตรานายพันตรีชั้น ๓ เดือนละ ๑๖๐ บาท ตามคำสั่งที่ ๒๓๓/๑๘๘๕๖ ลงวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖)

๒๘. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสัญญาบัตรยศทหารเป็น นายพันตรี ตามคำสั่งที่ ๔๕/๑๕๕ ลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๗)

๒๙. วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๗) ได้เลื่อนตำแหน่งจากผู้บังคับกองพันเป็นผู้บังคับกองการกรมทหารบกปืนใหญ่ที่ ๔ ตามคำสั่งที่ ๒๒๖/๑๕๔๐๐ ลงวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๗) และเมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้รับพระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ ๑ เหรียญ และเมื่อวันที่ ๒ มกราคม พ.ศ.

๒๔๕๑ (ร.ศ. ๑๒๓) ก็ได้รับพระราชทานเหรียญรัชมงคล ๑ เหรียญ เมื่อรับราชการอยู่ที่กรมทหารบกปืนใหญ่ที่ ๔ ประมาณ ๓ ปี ทางราชการได้เรียกกลับ

๓๐. วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘) ย้ายไปเป็นผู้ช่วยจเรทหารปืนใหญ่ ตามคำสั่งที่ ๑๔๘/๕๗๕๕ ลงวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘) รวมเวลาที่รับราชการเป็นผู้ช่วยจเรทหารปืนใหญ่ได้ ๓ เดือน

๓๑. วันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘) ย้ายจากผู้ช่วยจเรทหารปืนใหญ่ไปเป็นปลัดกองพลทหารบกที่ ๑ รักษาพระองค์ ตามคำสั่งที่ ๒๒๑/๑๖๕๕๐ ลงวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๘)

๓๒. วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนในอัตรานายพันตรีชั้น ๒ เดือนละ ๘๘๐ บาท ตามคำสั่งที่ ๒๐/๑๕๕๒ ลงวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) และเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) ได้รับพระราชทานเหรียญบรมราชาภิเษก ๑ เหรียญ รับราชการอยู่ในกองพลทหารบกที่ ๑ รักษาพระองค์ได้ ๒ ปี แล้วย้ายไปรับราชการอยู่มณฑลนครสวรรค์

๓๓. วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) ย้ายจากปลัดกองพลทหารบกที่ ๑ รักษาพระองค์ ไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารบกที่ ๖ ในมณฑลนครสวรรค์ ตามคำสั่งที่ ๓๒/๒๕๑๘ ลงวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔

๓๔. วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๓๑) อายุได้ ๓๑ ปี เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนอัตรานายพันตรีชั้น ๑ เดือนละ ๒๐๐ บาท แล้วมีคำสั่งให้ย้ายขึ้นไปรับราชการอยู่ ณ เมืองนครเชียงใหม่ งบรับราชการอยู่ในกรมทหารบกที่ ๖ เป็นเวลา ๑ ปีเต็ม

๓๕. วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๓๑) ย้ายจากผู้บังคับการกรมทหารบกที่ ๖ ไปเป็นผู้บังคับการกรมทหารบกที่ ๘ ณ เมืองนครเชียงใหม่ ตามคำสั่งที่ ๘๓/๕๔๔๐ ลงวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๓๑)

๓๖. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก ชั้นที่ ๕ ช่อทิพย์ภรณ์ ตามคำสั่งที่ ๒๕๘/๒๑๗๔๐ ลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๓๑)

๓๗. วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๖ (ร.ศ. ๑๓๒) เปลี่ยนอัตราเงินเดือนนายพันตรีชั้น ๑ เดือนละ ๒๐๐ บาท เปลี่ยนเป็นอัตราเงินเดือน นายพันตรีชั้น ๑ ใหม่ เป็นเดือนละ ๒๖๐ บาท ตามคำสั่งที่ ๓๕๗/๒๕๗๗๗ ลงวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๓๑)

๓๘. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยาม
ชั้นที่ ๔ ชั้นที่ ๔ ช็อกทวารภรณ์ ตามคำสั่งที่ ๒๖๕/๑๕๕๐๒ ลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ.
๒๔๕๖ (ร.ศ. ๑๓๒)

๓๙. วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ (ร.ศ. ๑๓๓) เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนอัตรา
นายพันโทชั้น ๓ เดือนละ ๓๐๐ บาท ตามคำสั่งที่ ๓๓๒/๒๖๒๑๕ ลงวันที่ ๒๗ มีนาคม
พ.ศ. ๒๔๕๖ (ร.ศ. ๑๓๒)

๔๐. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสัญญาบัตรยศทหารชั้นเป็นนาย
พันโท ตามคำสั่งที่ ๑๓๒/๒๑๖๗๑ ลงวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ (ร.ศ. ๑๓๓)
แล้วย้ายมารับราชการกรุงเทพฯ มารับราชการอยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่ ๒ ปี

๔๑. วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๗ (ร.ศ. ๑๓๓) ย้ายจากผู้บังคับการกรม
ทหารบกที่ ๘ นครเชียงใหม่มาเป็นเจ้ากรมสรรพยุทธทหารบก ตามคำสั่งที่
๕๖/๒๗๓๐ ลงวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ (ร.ศ. ๑๓๓)

๔๒. วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ (ร.ศ. ๑๓๔) อายุได้ ๓๗ ปี เลื่อนขึ้นรับ
เงินเดือนอัตรานายพันโทชั้น ๒ เดือนละ ๓๔๐ บาท ตามคำสั่งที่ ๓๕/๖๗๐ ลงวันที่
๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ (ร.ศ. ๑๓๔)

๔๓. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานเหรียญจักรมาลา ตามคำสั่งที่
๑๕๖/๒๑๕๐๕ ลงวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ (ร.ศ. ๑๓๔)

๔๔. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นเผือก
ชั้นที่ ๔ ชั้นที่ ๔ ช็อกภูษาภรณ์ ตามคำสั่งที่ ๑๓๒/๒๑๖๗๑ ลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ.
๒๔๕๕ (ร.ศ. ๑๓๕) แล้วย้ายไปรับราชการทางกรมบัญชาการกองทัพน้อยทหารบกที่
๓ กรุงเทพฯ เป็นเจ้ากรมสรรพยุทธทหารบกได้ ๓ ปี ๒ เดือน

๔๕. วันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ (ร.ศ. ๑๓๖) ย้ายจากเจ้ากรมสรรพยุทธ
ทหารบกไปทำการสมุหบัญชีกองทัพน้อยทหารบกที่ ๓ ตามคำสั่งที่ ๕๕/๗๘๖๑ ลงวันที่
๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ (ร.ศ. ๑๓๖)

๔๖. วันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๐ (ร.ศ. ๑๓๖) ได้เลื่อนตำแหน่งจาก
ทำการสมุหบัญชี ขึ้นเป็นสมุหบัญชีกองทัพน้อยทหารบกที่ ๓ ตามคำสั่งที่ ๑๕๖/๑๖๘๔๘
ลงวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๔๖๐ (ร.ศ. ๑๓๖)

๔๗. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสัญญาบัตรชั้นเป็น พระกัณฑ์ศรี-
สงคราม ตามคำสั่งที่ ๒๗/๒๑๓๖ ลงวันที่ ๒๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ (ร.ศ. ๑๓๗)

๔๘. วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้เลื่อนขึ้นรับเงินเดือนอัตรานายพันโทชั้น
๑ เดือนละ ๔๐๐ บาท ตามคำสั่งที่ ๕/๕๕๒ ลงวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒
(ร.ศ. ๑๓๘)

๔๙. ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสัญญาบัตรขึ้นเป็น พระยาทัพพ-
สารักษ์เสนา ตามคำสั่งที่ ๒๘/๕๐๕๕ ลงวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ (ร.ศ. ๑๓๖)

๕๐. ลาออกจากประจำการเพื่อขอรับพระราชทานเงินเบี้ยบำนาญ ได้มีคำสั่ง
อนุญาตให้ลาออก รับเงินเบี้ยบำนาญสังกัดกรมจเรพัสดุทหารบก ตามคำสั่งที่ ๒๑๕/
๒๗๑๓๒ ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ (ร.ศ. ๑๔๔)

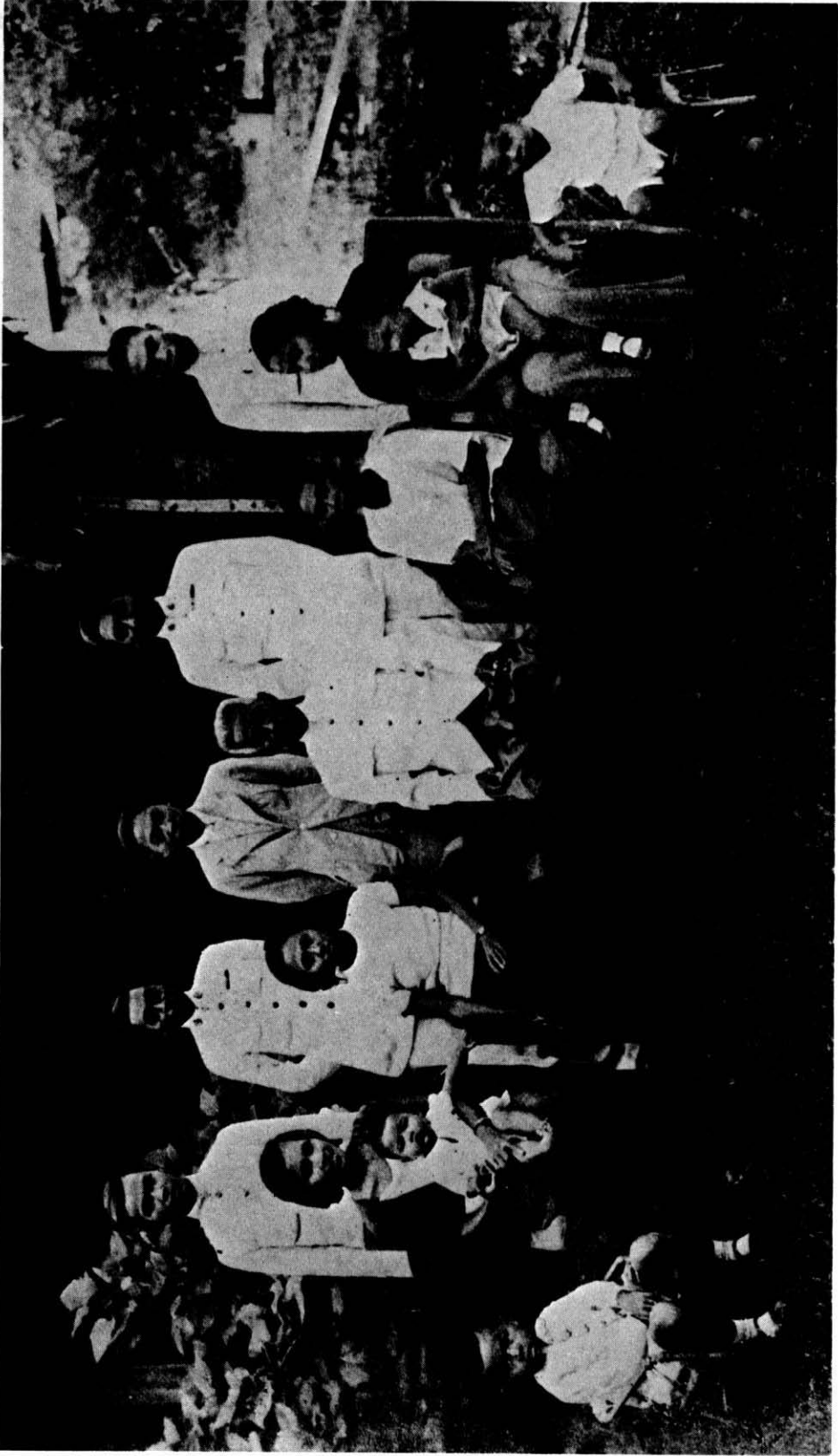
๕๑. รวมวันเวลาที่รับราชการเป็นทหารได้ ๒๗ ปี อายุได้ ๔๖ ปี ได้รับพระ
ราชทานเงินเบี้ยบำนาญเดือนละ ๑๘๐* บาทถ้วน ตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็น
ต้นไป จนตลอดชีวิต

---

* ต่อมาปรับขึ้นเป็น ๑๓๐๕ บาท

นายร้อยตรี กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ พ.ศ. ๒๔๔๓

กับครอบครัว พ.ศ. ๒๔๗๕

กับคุณแม่ พ.ศ. ๒๔๔๕

กับคุณแม่ แม่ท้าวบุญ ๕๐ วัน ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖

คำไว้อาลัย

แต่

... พันโท พระยาทัฬหเสนา (นวม ฤทธาคนี)

เนื่องด้วยน้องเนือง ผู้แทนเจ้าภาพในงานศพ พันโท พระยาทัฬหเสนา (นวม ฤทธาคนี) กำลังเตรียมการขอพระราชทานเพลิงศพฯ ไว้ ในเมื่อเสร็จจากการทำบุญ ๑๐๐ วันแล้ว ผู้แทนเจ้าภาพฯ ขอให้ข้าพเจ้าผู้เป็นหลานที่ใกล้ชิด เขียนคำไว้อาลัย ประกอบประวัติฯ เพื่อเป็นหนังสืออนุสรณ์ สำหรับแจกให้แก่ผู้ที่มาในงานพระราชทานเพลิงศพฯ ในครั้งนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติที่มีส่วนร่วมมือเขียนคำไว้อาลัย แต่ ท่านเจ้าคุณอา ผู้ชายขณม์เป็นอย่างยิ่ง และยินดีสนองคำขอนั้นด้วยจริงใจ

อนึ่ง เมื่อทราบข่าวว่า เจ้าคุณอาถึงแก่กรรมเสียแล้วเมื่อ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๖ บรรดาญาติมิตรจำนวนมาก ต่างก็พากันไปที่บ้านถนนตีทองด้วยความระทึกใจ เพื่อฟังข่าวและสักการะศพเจ้าคุณอา “นวม สุดเสาวรัตน์อัญญา” เป็นประจำทุกวันพร้อมด้วยความเศร้าสลดใจ และความอาลัยเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เป็นการแสดงความกตัญญูแก่ตัวของเขาแก่เจ้าคุณอาอย่างมีเสื่อมคลาย คำที่ว่า “สุดเสาวรัตน์อัญญา” น่าจะหมายถึงคนที่ ๘ ที่ต่ออย่างแก้ว เพราะเจ้าคุณอา เป็นบุตรคนที่ ๘ (สุดทอง) ของคุณปู่และคุณย่าของผู้เขียน สร้อยนามนี้ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมพระนราธิรมหาเทพฯ ในสมัยทรงกรมเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนฯ ได้ทรงพระกรุณาประทาน “สร้อยนาม” ให้คล้องจอง ประทานแก่บุตรของนายร้อยเอก ขุนอจจันนิกร (ทองหล่อ) อันเกิดจากคุณย่าทองคำ ผู้เขียนจะกล่าวในใบผนวกเรื่องสรุปลายสกุล “ฤทธาคนี” สกุล “สาส์เล็ก” และสกุลอื่นที่เกี่ยวข้องกันตามสมควร เพื่อผู้อ่านจะได้เข้าใจง่ายในต่อไป

เกียรติประวัติของเจ้าคุณอา ที่ท่านบันทึกไว้ด้วยตนเองก็ดี หรือทางราชการบันทึกในสมุดประวัติของท่านก็ดี ข้าพเจ้าผู้หลานจะขอกล่าวถึงบุคคล และสิ่งแวดล้อมบางอย่างที่เกี่ยวข้องกันกับเจ้าคุณอาให้กว้างออกไป เพื่อผู้อ่านจะได้ทราบไว้ตามสมควรแก่โอกาสบ้างคงจะกล่าวพอสังเขป ดังนี้

ท่านเป็นบุตร ขุนสุดกระบวนรบ ขุนเร้าเร่งพล และครั้งสุดท้ายเลื่อนเป็น นายร้อยเอก ขุนอจจันนิกร ปลัดกรมทหารรักษาพระองค์ บินปลายหอกขวา ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ นางทองคำ เป็นมารดาซึ่งท่านทั้งสองเป็นปู่และย่าของข้าพเจ้า คุณปู่ออกจากราชการในสมัยต้นเกล้าฯ รัชกาล

ที่ ๕ ท่านได้ตั้งวงดนตรีไทยเป็นลำเป็นต้นเพื่อเลี้ยงชีพด้วยดีณ บ้านตำบลวัดทอง คลอง
บางกอกน้อย เมืองธนบุรีซึ่งเจ้าคุณอาเกิดที่นี้ เมื่อ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๒๒

ท่านพู่ บิดาผู้เขียนบันทึกไว้ว่า ขุนอาจคณิศรถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒
ซึ่งเจ้าคุณอาเกิดในปีเดียวกันนี้ และคุณย่าทองคำ จัดการมาปนกิจศพสามที่ท่านเมื่อ พ.ศ.
๒๔๒๓ เจ้าคุณอาจึงเป็นบุตรกำพร้าพ่อตั้งแต่เยาว์วัยมาก จึงต้องอยู่ในอุปการะช่วยเหลือ
คุณพี่ทั้งสองคือ หมั่นศรีรัตนอุท (เฟื่อง พิพัฒน์พูลสวาท ต่อมาเป็นพันโท พระเริง-
ฤทธิ์สงคราม เฟื่อง อุทชาคนี) และนายพู่ สวัสดิ์กำจร (ต่อมาเราเรียกว่า ท่านพู่
อุทชาคนี เมื่อท่านสิ้นไปสู่สุคติในสัมปรายภพแล้ว) ได้ดำเนินอาชีพในทางพิณพาทย์
เพื่อช่วยครอบครัวตามสมควร แล้วมีผู้นำนายพู่ ไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กพระองค์เจ้า
จิตเจริญ (ซึ่งต่อมาได้เลื่อนพระอิสริยยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ อายุ ๑๓ ปี) เพราะรับใช้เสด็จในกรมด้วยความทะมัดทะแมงด้วยดี
และตั้งมั่นใหญ่กับระบอบเอกได้เก่งมากจนเป็นที่พอพระทัยยิ่ง จึงทรงส่งสอนวิชาภาษา
ไทย เลขสามัญ รวมทั้งวิชาวาดเขียนกับวิชาสถาปนิก ถึงขั้นออกแบบได้ แม้วิชาแผน
ที่ก็เรียนจากสมเด็จพระเจ้า... จนทำแผนที่ได้ต่อกด้วย ประมาณ ๔ ปีต่อมาสมเด็จพระเจ้า... ก็ทรงฝาก
เข้าทำงานที่เกี่ยวข้องแก่การแผนที่ในสถาบันของทางราชการบางแห่ง แล้วจึงย้ายมารับราชการ
ในกระทรวงกลาโหม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ รับพระราชทานเงินเดือนๆ ละ ๔๐ บาท
ด้วยพระเดชพระคุณของสมเด็จพระเจ้า... พระองค์นี้ ทำให้นายพู่ สามารถช่วยเหลือครอบครัว
และอุปการะน้องๆ ของท่านที่กำพร้าบิดาได้มาก

เกียรติประวัติในการรับราชการของท่านเจ้าคุณอนวม

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพระเมตตาตั้งเจ้าคุณอาเข้าเป็น
นักเรียนนายร้อยทหารบก และได้รับการบรรจุเป็นนักเรียนฯ เมื่อ ๕ มิถุนายน ๒๔๔๑
ซึ่งมีหลักสูตร ๓ ปี แต่ท่านก็สามารถเรียนข้ามชั้น ให้สำเร็จชั้น ๓ ได้ที่ ๕ เมื่อปลายปี
๒๔๔๒ ในช่วงเวลาเพียง ๒ ปีเท่านั้น กล่าวโดยเฉพาะตำแหน่งในการรับราชการประจำ
ของท่านดังนี้ :-

- นักเรียนนายร้อยทหารบก ตั้งแต่ ๕ มิ.ย. ๒๔๔๑
- ประจำกองร้อยที่ ๑ ป. ๑ รักษาพระองค์ ,, ๑ พ.ก. ๒๔๔๓
- ประจำกองร้อยที่ ๒ ป. ๑ รักษาพระองค์ ,, ๑ ข.ก. ๒๔๔๔
- ไปราชการพิเศษที่เมืองนครราชสีมา เพื่อรอรับคำสั่งในการ ,, ๑๕ เม.ย. ๒๔๔๕
ไปปราบ "กบฏผีบุญ" ที่เมืองอุบลราชธานี เมื่อยังไม่มี
การส่งกำลังเพิ่มเติม จึงได้รับคำสั่งให้อยู่ช่วยราชการที่ ป.๕,
นครราชสีมา ชั่วคราว

- พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้รับคำสั่งให้กลับมาที่ ป. ๑ รักษาพระองค์ ตั้งแต่วันที่ --- ๒๔๔๕
- เมื่อรายงานตนเองแล้ว ผบ.ป. ๑ สั่งให้เตรียมตัวไปปราบ “ผู้ร้ายเงี้ยว” ณ มณฑลพายัพ ในหน้าที่ ผบ.ร้อย ๑๘ ร. พัน ๕
- ไปปราบผู้ร้ายเงี้ยว ณ มณฑลพายัพ ซึ่งจะกล่าวต่อไป ,, --- ๒๔๔๕ ถึง ๒๔๔๗
- จากราชการที่มณฑลพายัพกลับไปดำรงราชการ ,, ๑ มี.ย. ๒๔๔๗
- โรงเรียนนายร้อยทหารบก กรุงเทพฯ
- ผบ.ร้อย ๓ กองโรงเรียนนายร้อยทหารบก ,, ๑ ก.ก. ๒๔๔๗
- เป็นผู้รั้ง ผบ.ป. ๒ มณฑลทหารบกราชบุรี ,, ๑ ต.ก. ๒๔๔๕
- ผบ.ป. ๔ ,, ๑ ฎ.ก. ๒๔๕๑
- ผู้ช่วยจเรทหารปืนใหญ่และรั้งผู้ช่วยจเรทหารราบ ,, ๑ ส.ก. ๒๔๕๒
- ปลัดกองพลทหารบกที่ ๑ รักษาพระองค์ ,, ๑ พ.ย. ๒๔๕๒
- ผบ.ร. ๖ ,, ๑ มี.ย. ๒๔๕๔
- ผบ.ร. ๘ ,, ๑ มี.ย. ๒๔๕๕
- เจ้ากรมสรรพยุทธทหารบก ,, ๑ มี.ย. ๒๔๕๗
- สมุหบัญชรกองทัพน้อยทหารบกที่ ๓ ,, ๑ ส.ก. ๒๔๖๐
- ออกจากประจำการเป็นนายทหารกองหนุน เพื่อรับพระราชทานบำนาญตามกฎหมายสังกัดกรมจเรพัสดุฯ โดยที่กระทรวงกลาโหม ต้องยุบเลิกกรมกองและตำแหน่งต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เพราะเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ในรัชกาลที่ ๗

รวมเวลาที่ท่านอยู่ในตำแหน่งประจำการได้ ๒๖ ปี และมีอายุเพียง ๔๗ ปี นับว่ายังอยู่ในวัยที่ทะมัดทะแมง อย่างไรก็ดี ข้าราชการทุกกระทรวงทบวงกรม ทั้งทหาร ตำรวจ และพลเรือน ต้องถูกปลดประจำการ หรือบางคนนี้อาจอยู่ประจำการต่อไปได้ ก็ต้องถูกลดชั้นเงินเดือน ทั้งนี้เพื่อจัดสรรงบประมาณของประเทศให้เข้าสู่ดุลยภาพ ข้าพเจ้าทราบว่า แม้เจ้าคุณอาจะยังมีความรู้ความสามารถ ซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร เคร่งครัดในยุทธรวินัย รักษาดี ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เป็นอย่างมากก็ตาม และแม้ท่านแม่ทัพกองทัพน้อยที่ ๓ (นายพลโท พระยากลาโหมราชเสนา, เล็ก ปาณิกบุตร) จะขอร้องให้เจ้าคุณอาคงอยู่ในราชการประจำการต่อไปก็ตาม ท่านก็กราบเรียนปฏิเสธด้วยจริงใจขอออกจากประจำการ เป็นการเสียสละช่วยราชการ และเพื่อความสะดวกในการพิจารณาตกลงใจของผู้ใหญ่ในการตัดทอนกำลังพลอีกด้วย

ส่วนยศ, ชั้นเงินเดือน, บรรดาศักดิ์ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์กับเหรียญ (ไทย)
ที่ท่านได้รับพระราชทานนั้น มีดังนี้.-

๑. ยศ

— นายร้อยตรี	เมื่อ ๑๔ พ.ก. ๒๔๔๓
— นายร้อยโท	„ ๑๘ มิ.ย. ๒๔๔๕
— นายร้อยเอก	„ ๑๕ ต.ก. ๒๔๔๗
— นายพันตรี	„ ๒๑ พ.ก. ๒๔๕๐
— นายพันโท	„ ๒๒ เม.ย. ๒๔๕๗

๒. ชั้น

เงินเดือน

— นักเรียนนายร้อย ๑ เดือนละ	๔ บาท	เมื่อ ๕ มิ.ย. ๒๔๔๑
— ร.ต.ชั้น ๓	„ „ ๓๕ „	„ ๑ พ.ก. ๒๔๔๓
— ร.ต.ชั้น ๒	„ „ ๔๐ „	„ ๑ ก.ย. ๒๔๔๔
— ร.ต.ชั้น ๑	„ „ ๕๐ „	„ ๑ ธ.ก. ๒๔๔๔
— ร.ท.ชั้น ๒	„ „ ๕๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๔๕
(ข้ามชั้นและยศในราชการทัพ)		
— ร.ท.ชั้น ๑	„ „ ๑๐๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๔๖
(ราชการทัพ)		
— ร.อ.ชั้น ๓	„ „ ๑๒๐ „	„ ๑ ม.ย. ๒๔๔๗
— ร.อ.ชั้น ๒	„ „ ๑๓๐ „	„ ๑ ก.ก. ๒๔๔๘
— ร.อ.ชั้น ๑	„ „ ๑๔๐ „	„ ๑ ต.ก. ๒๔๔๙
— พ.ต.ชั้น ๓	„ „ ๑๖๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๕๐
— พ.ต.ชั้น ๒	„ „ ๑๘๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๕๔
(เข้าไป)		
— พ.ต.ชั้น ๑	„ „ ๒๐๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๕๕
— พ.ต.ชั้น ๑	„ „ ๒๖๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๕๖
(น่าจะปรับชั้นเงินเดือน)		
— พ.ท.ชั้น ๓	„ „ ๓๐๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๕๗
— พ.ท.ชั้น ๒	„ „ ๓๔๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๕๘
— พ.ท.ชั้น ๑	„ „ ๔๐๐ „	„ ๑ เม.ย. ๒๔๖๒

(เข้าไปเพราะตำแหน่งสูงมีจำกัดมาก)

๓. บรรดาศักดิ์

—หลวงเพลงสรศาสตร์	ถือศักดินา ๘๐๐ ไร่	เมื่อ ๒๘ ม.ค. ๒๔๔๕ (พ.บ.ป. ๓)
—พระภักดีศรีสงคราม	„ „ „ ๑๐๐๐ „	„ ๒๐ เม.ย. ๒๔๖๑ (สมุห้บาญชี ท. น้อยที่ ๓)
—พระยาทัพพสาธกเสนา	„ „ „ ๑๕๐๐ „	„ ๕ ก.ค. ๒๔๖๓ (สมุห้บาญชี ท. น้อยที่ ๓)

ข้อสังเกต

- “เพลงสรศาสตร์” น่าจะหมายถึง ยิง หรือสำแดง ของมีคมอันแล้วกล้ำซึ่งตรงกับหน้าที่ของทหารปืนใหญ่
- “ภักดีศรีสงคราม” „ „ „ „ เลื่อมใสความสำเร็จในการรบ ซึ่งไม่ตรงกับหน้าที่
- “ทัพพสาธกเสนา” „ „ „ „ เครื่องใช้ต่าง ๆ หรือเงินเพื่อช่วยกองทัพซึ่งตรงกับหน้าที่โดยแท้

๔. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเหรียญ (ไทย)

—เหรียญประพาสมาลา (ได้รับพระราชทาน เมื่อ ๒๔๔๒)	สร้างเมื่อ ๒๔๔๐ ในรัชกาลที่ ๕ เพื่อเป็นที่ระลึก คราวเสด็จประ- พาสยุโรปครั้งแรก	ไม่มีการพระราชทานอีก
—เหรียญทิวธาภิเษก (ได้รับพระราชทาน เมื่อ ๓ ต.ค. ๒๔๔๖)	สร้างเมื่อ ๒๔๔๖ ในรัชกาลที่ ๕ เพื่อเป็นที่ระลึกในพิธีสมโภชรัช- พรรษา รัชกาลที่ ๕	„ „ „ „ „
—เหรียญรัชมังคลาภิเษก (ได้รับพระราชทาน เมื่อ ๘ พ.ย. ๒๔๕๑)	สร้างเมื่อ ๒๔๕๑ ในรัชกาลที่ ๕ เพื่อเป็นที่ระลึกในการครองราช สมบัติได้ ๔๑ พรรษา ซึ่งนาน กว่าพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์	„ „ „ „ „
—เหรียญรัชมงคล (ได้รับพระราชทาน เมื่อ ๒๔๕๑)	สร้างเมื่อ ๒๔๕๐ ในรัชกาลที่ ๕ เพื่อเป็นที่ระลึกในการครองราช สมบัติได้ ๔๐ พรรษา	„ „ „ „ „
—เหรียญบรมราชาภิเษก (ได้รับพระราชทาน เมื่อ ๑ ธ.ค. ๒๔๕๔)	สร้างเมื่อ ๒๔๕๔ ในรัชกาลที่ ๖ เพื่อเป็นที่ระลึกในงานบรมราชา- ภิเษก เมื่อ ๒ ธ.ค. ๒๔๕๔	„ „ „ „ „

—เหรียญเบญจมา-
ภรณ์ข้างเฟือก
(บ.ช.) (ได้รับพระ
ราชทานเมื่อ ๒๒ พ.ค.
๒๔๕๖)

—เหรียญจักรภรณ์
มงกุฎไทย (จ.ม.)
(ได้รับพระราชทาน
เมื่อ ๑๑ มี.ค. ๒๔๕๖)

—เหรียญจักรมาลา
(ร.จ.ม.) (ได้รับ
พระราชทาน เมื่อ
๒ มี.ค. ๒๔๕๘)

—เหรียญจักรภรณ์
ข้างเฟือก (จ.ช.)
(ได้รับพระราชทาน
เมื่อ ๓๑ ธ.ค. ๒๔๕๕)

—เหรียญบรมราชาภิ-
เษก (ได้รับพระ
ราชทานเมื่อ ๒๕
ก.พ. ๒๔๖๘)

สร้างเมื่อ ๒๔๖๘ ในรัชกาลที่ ๗
เพื่อเป็นที่ระลึกในงานบรมราชาภิเษก
เมื่อ ๒๕ ก.พ. ๒๔๖๘

เป็นเหรียญในประเภท
เครื่องราชอิสริยาภรณ์
สำหรับบำเหน็จความ-
ชอบในราชการแผ่นดิน

” ” ” ” ”

เป็นเหรียญสำหรับบำ-
เหน็จความชอบ เมื่อ
รับราชการติดต่อกัน
ครบ ๑๕ ปีบริบูรณ์
เป็นเหรียญในประเภท
เครื่องราชอิสริยาภรณ์
สำหรับบำเหน็จความ-
ชอบในราชการแผ่นดิน

ในรัชกาลที่ ๘ นั้นไม่
มีการพระราชทาน แต่
มีในรัชกาลที่ ๕

ตามประวัติดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าเจ้าคุณอา มีคุณลักษณะดีเด่นสมเป็น
ทหารประเภทสัสสกุลลูกหม้อ ตั้งแต่เริ่มออกรับราชการทีเดียว กล่าวคือ ผู้บังคับบัญชา
ไว้วางใจเชื่อถือในความประพฤติ ความรู้ความสามารถ และปฏิภาณของท่านอันสมบูรณ์
ในคุณลักษณะของความเป็นผู้นำที่ดี ท่านจึงได้รับการคัดเลือกให้ไปราชการทัพที่สำคัญ
ขณะเมื่อออกมารับราชการได้เพียง ๒ ปีเท่านั้น ท่านออกเดินทางโดยรถไฟเมื่อ ๒๕ เมษา-
ยน ๒๔๔๕ และถึงเมืองนครราชสีมาในวันเดียวกัน แล้วได้รับไปเฝ้ากราบทูลรายงาน
ตนเอง ต่อนายพลตรี พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ผู้บัญชาการกรม-
ยุทธนาธิการ (เทียบเท่า ผบ.ทบ. ในปัจจุบัน) ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งประทับอยู่ที่นั่น เสด็จ
ในกรมรับสั่งให้รอคอยรับคำสั่ง ณ เมืองโคราชก่อน ครั้นไม่มีการส่งกำลังเพิ่มเติมไป

ปราบ “กบฏผู้บุญ” อีก เสด็จในกรมจึงมอบ ร.ต.นวมให้แก่นายพลตรี หม่อมเจ้าศรีไสยเฉลิมศักดิ์ ผู้บัญชาการกองพลทหารบกที่ ๕ (ซึ่งสืบสกุล หัสดินทร และได้หม่อมพลีม (สกุล “จุลกะ”) เป็นหม่อมของท่านในภายหลัง) เจ้าคุณอา ได้รับคำสั่งให้เป็นนายทหารคนสนิทของรองผู้บังคับการ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๕ แล้วทำการแทนผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๕ ซึ่งไปปราบพวก “กบฏผู้บุญ” ที่มณฑลอุบลฯ ต่อมาท่านได้รับคำสั่งให้กลับต้นสังกัด (ป.๑ รักษาพระองค์) และเมื่อถึงกรุงเทพฯ ได้ไปรายงานตนเองต่อ นายพันโท หม่อมเจ้าคำรบ (ต่อมาเป็นนายพลโท) ซึ่งเป็นผู้บังคับการกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์ ท่านคำรบรับสั่งให้รีบเตรียมตัวไปปราบผู้ร้ายเงี้ยว ณ มณฑลพายัพ ซึ่งจะต้องออกจากกรุงเทพฯ โดยเร็ว และทำหน้าที่ผู้บังคับกองร้อยที่ ๑๘ ของกองพันทหารราบที่ ๕ กองร้อยนี้จัดกำลังเป็นกองร้อยผสม ที่มีทหารปืนใหญ่กับทหารราบรวมเข้าด้วยกัน ดังนั้น ผู้บังคับกองร้อยจะต้องเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในเหล่าทหารปืนใหญ่ด้วย

ในไม่ช้า ต่อมาในปีเดียวกัน (๒๔๔๕) ร.ต.นวม ก็ได้รับคำสั่งให้ไปปราบผู้ร้ายเงี้ยว ณ มณฑลพายัพในตำแหน่งดังกล่าวแล้ว ซึ่งมีนายร้อยเอก หลวงพลาพิทักษ์เสนี (จ่าปี) เป็นผู้บังคับกองพัน เมื่อไปถึงเมืองแพร่แล้ว เจ้าคุณอาได้รับคำสั่งจากนายพลโท พระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพใหญ่ (ภายหลังเป็นจอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) ให้นำกองร้อยผสมที่ ๑๘ แยกจากกองพัน ๕ รับเคลื่อนที่ตามไปสมทบกองทัพหน้า ซึ่งออกเดินทางล่วงหน้าไปเมืองเชียงคำในวังก่อนแล้ว เนื่องด้วยกองร้อยนี้เป็นหน่วยผสมขนาดย่อม จึงมีความคล่องตัวสามารถเคลื่อนที่ไปทันกองทัพหน้า ณ เมืองเชียงคำตามคำสั่ง ในวันต่อมานายร้อยตรีนวม ได้รับคำสั่งจากแม่ทัพหน้าให้ไปปราบผู้ร้ายเงี้ยวที่บ้านสบขง ตำบลบ้านเวียงแก แขวงเมืองเชียงคำ จากการสืบข่าว แม่ทัพหน้าแจ้งให้ทราบว่ามีผู้ร้ายเงี้ยวประมาณ ๓๐๐ คน กำลังรวมกำลังกันอยู่ที่วัดสบขง

ร.ต.นวม ให้นำกองร้อยผสมที่ ๑๘ ไปปราบเงี้ยวตามคำสั่ง และได้พบผู้ร้ายเงี้ยวที่วัดสบขง ก็ทำการเข้าตี และต่อสู้กันอยู่ประมาณ ๒ ชั่วโมง ตั้งแต่เวลา ๑๖.๐๐ นาฬิกา ถึงเวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกา ก็กำลัง ฝ่ายผู้ร้ายเงี้ยวได้แตกหนีพ่ายไป นำเสียดาบที่ท่านจำวันและเดือนไม่ได้ แต่พอสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นฤดูหนาวคือ ในระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงมกราคม ซึ่งค่ำเร็วโดยกลางวันสั้นกว่ากลางคืน ผลในการต่อสู้ฝ่ายเราเสียพลทหาร ๑ คน และคนนำทาง ๑ คน ฝ่ายผู้ร้ายเงี้ยวคงจะเสียหายและบอบช้ำไปมาก จึงฉวยโอกาสอาศัยความมืดเป็นเครื่องกำบังแตกหนีพ่ายไปอย่างอลหม่านโดยทิ้งสิ่งสำคัญไว้เช่น กำปั้นกลาบาตีและปืนแก๊ป ๕ กระบอก รวมทั้งเครื่องนุ่งห่มและของกินเป็นจำนวนมาก ครั้นรุ่งขึ้นท่านได้รับคำสั่งจากแม่ทัพหน้า ให้นำกองร้อย

ของท่านกลับเมืองเชียงคำ เมื่อกลับถึงเชียงคำ ท่านได้รายงานผลการปฏิบัติ และเหตุการณ์อื่น ๆ ให้แม่ทัพหน้าทราบ กับนำสิ่งของที่ขุดได้ส่งมอบให้แก่เจ้าหน้าที่ตามระเบียบ เนื่องจากการปฏิบัติให้สำเร็จภารกิจได้ผลดี ท่านจึงได้เลื่อนเงินเดือนในอัตรานายร้อยโท ชั้น ๒ เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๔๕ (ข้ามชั้น) และเป็นนายร้อยโทชั้น ๑ เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๔๖ ครั้นเดือนพฤษภาคม ๒๔๔๗ ได้มีคำสั่งให้ท่านกลับจากราชการทัพ และไปดำรงราชการโรงเรียนนายร้อยฯ ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๔๔๗ ก็ได้รับพระราชทานยศนายร้อยเอกเมื่อ ๑๕ สิงหาคม ๒๔๔๗ รวมเวลาในการไปราชการทัพได้ประมาณ ๒ ปี ได้ผลดีเด่น จึงได้เลื่อนชั้นเงินเดือนและยศเร็วมากเป็นพิเศษ นับเป็นเกียรติประวัติอันดีงามเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่วงศ์สกุล และอนุชนรุ่นหลังสืบไปชั่วกาลนาน

เรื่องการปราบ “ผีบุญ” “ผู้ร้ายเงี้ยว” หรือ “อั้งยี่” ก็ตาม สมัยข้าพเจ้าเป็นเด็ก พวกเรามักนั่งเงียบเป็นวงล้อมด้วยความสนใจฟังเรื่องเหล่านั้น ในเวลาที่ผู้ใหญ่คุยกัน เช่น คุณพ่อบ้าง ปรากฏาภาส (ร.อ. ขุนเข็สารโยธาทักษ์ ลูกคุณปู่ป่ปลั่ง เปล่งศิริสวัสดิ์ซึ่งเป็นลูกหัวปีของคุณปู่ขุนอาจอัครนิกร) เคยเล่าให้ฟังนานมาแล้วว่า-

“กบฏผีบุญ” นั้นเกิดเมื่อปี ๒๔๔๔ โดยมีชายคนหนึ่งชื่อองศ์มน้องตนเองเป็นผู้วิเศษ อยู่ยงคงกระพันชาตรี และเป็น “เจ้าฟ้าหลวง” องค์ใหม่ในแผ่นดินสยามจตุมา เพื่อทำให้บ้านเมืองเจริญ ได้แสดงกรรมวิธีประเภทอาถรรพณ์อันเหลือกลต่าง ๆ ราษฎรที่โง่เขลาเบาปัญญา เกิดศรัทธาหลงเชื่ออย่างมกมายว่าเป็นจริง จึงยอมสมัครเข้าเป็นพรรคพวกในจำนวนนับพันคน ได้ก่อการกบฏและเคลื่อนที่เข้ามาจะยึดเมืองอุบลราชธานี ทหารในมณฑลทหารบกอุบลฯ ออกปราบ แต่ก็พ่ายแพ้มาถึงสองครั้งจนถึงครั้งที่ ๓ ต้องใช้ทหารที่มฝีมือ และใช้ปืนใหญ่ไปตั้งจังก้ายิง (“เมื่อ ๔ เมษายน ๒๔๔๔ โดยกำลังทหารที่อุบลและทหารปืนใหญ่จากนครราชสีมา ซึ่งมีนายพันตรีหลวงสรกิจพิศาล กับนายร้อยเอกหลวงจิตตสาร เป็นผู้นำกำลังซึ่งเป็นทหารที่รับการฝึกอย่างทหารในยุโรปจำนวนร้อยกว่าคน และปืนใหญ่สองกระบอกไปปราบที่บ้านสะพือใหญ่ในสมัยกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์เป็นข้าหลวงใหญ่”) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง เจ้าพระยาบดินทรเดชา-นุชิต ขณะดำรงตำแหน่ง รองผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ เป็นผู้อำนวยการปราบ “กบฏผีบุญ” เมื่อปี ๒๔๔๔ ณ เมืองอุบลฯ ฯลฯ ท่านได้ใช้กรรมวิธีนี้คือ เมื่อทราบว่าจะกบฏ รวมกำลังมากที่ใดแน่นอนแล้ว ท่านก็จัดกำลังเตรียมการเข้าตีตรงหน้าด้วยแนวรบบาง ๆ เพื่อลวงข้าศึกให้เข้าใจว่ามีกำลังน้อย ในขณะที่ห่างจากพวกกบฏประมาณ ๒ กิโลเมตร กองหนุนมีกำลังมากพอ อยู่ข้างหลังแนวหน้าในระยะห่างพอควร เพื่อสะดวกในการเพิ่มเติมกำลังในแนวหน้า และเตรียมการโอบปีกของพวกกบฏข้างหนึ่งข้างใด

หรือทั้งสองข้าง ทั้งนี้แล้วแต่ภูมิประเทศและเหตุการณ์ ทหารปืนใหญ่เข้าที่ตั้งยิงข้าง
หลังแนวหน้าในระยะห่างพอควร (ปลอดภัยจากการยิงของฝ่ายตรงข้าม และสามารถ
ทำการยิงฝ่ายกบฏได้ โดยไม่เป็นอันตรายแก่ทหารในแนวหน้าของฝ่ายเรา เพราะได้
เว้นช่องว่างในแนวหน้าเพื่อความปลอดภัยไว้แล้ว ปืนใหญ่ที่ใช้ดูเหมือนชื่อ “อาร์ม-
สตรอง” และ “สตีล บรอนซ์” ยิงได้ไม่ไกลนัก มักใช้วิธียิงตรงไปยังเป้าหมายที่เป็น
กลุ่มก้อน ในระยะ ๑๐๐๐ เมตรลงไป จะได้ผลแม่นยำดี) ทหารในแนวหน้าเคลื่อนที่
ช้าๆ เพื่อให้กองหนุนมีเวลาช่วยความฉับพลัน ไปเข้าที่เตรียมพร้อมสำหรับการเข้าตี
ทางปีกของข้าศึก ในระยะที่ปืนเล็กยาว (ชะไนเดอร์ หรือ มัลลิกเคอ) ยิงได้ผลจรรจ์
เมื่อแนวหน้าห่างจากข้าศึกประมาณ ๔๐๐-๕๐๐ เมตร ปืนใหญ่ก็เปลี่ยนที่ตั้งยิงเข้าไปตั้ง
ในระยะห่างจากพวกกบฏประมาณ ๖๐๐-๗๐๐ เมตร

ฝ่าย “กบฏผู้บุญ” อาจสังเกตเห็นฝ่ายเราเป็นแนวบางๆ เคลื่อนที่ช้าๆ และมี
กำลังยิงอ่อนซึ่งไม่เกิดผล จึงเข้าใจว่า ฝ่ายเรามีกำลังน้อยกว่า คงสู้ฝ่ายตนไม่ได้ ทั้งยัง
ไม่ถูกอีกด้วย จึงออกจากที่กำบังเพราะเชื่อมั่นว่า “เจ้าฟ้าหลวง” หัวหน้าของฝ่ายตน
เป็นผู้วิเศษที่อยู่คงกระพันยิ่งนัก ฝ่ายกบฏพากันฮึกเหิมโห่ร้องกระโดดโลดเต้น กล้าย
คนป่าเตรียมออกศึกแสดงตนเป็นกลุ่มก้อน รุมล้อม “เจ้าฟ้าหลวง” ซึ่งนั่งชาวห่มขาว
กำลังทำพิธีเกี่ยวแก่อาถรรพณ์ต่างๆ เช่นปลุกเสกประพรมน้ำมนต์ให้แก่พวกผู้บุญที่
กำลังศึกคะนองและแจกของขลังต่างๆ เฉพาะอย่างยิ่ง แสดงปฏิหาริย์ให้พวกผู้บุญผู้
บ้าเห็นว่า ตนสามารถเสกน้ำให้เดือดได้ โดยใช้สารบางจำพวกเช่น “อีโน ฟรุตซอลท์”
อ้างว่าเป็น “แป้ง” ครั้นปลุกเสกแล้ว ก็เอาแป้งนั้นใส่ลงไปในถ้วยน้ำ เมื่อสารจำพวก
อีโนฯ ถูกน้ำก็เกิดปฏิกิริยาเป็นฟองฟูคคล้ายน้ำเดือด พวกผู้บุญที่โง่เขลากำลังบ้าคลั่งก็
เชื่อในความขลังยิ่งขึ้น จึงออกจากที่กำบังรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ล้อมรอบ “เจ้าฟ้าหลวง”
และต่างดื่มน้ำสุราเมาประะ พร้อมด้วยตึกเถิงเร้าใจอย่างคนป่าเตรียมออกศึกโดยไม่เกรง
กลัวอันตรายใดๆ เลย เผอิญปืนใหญ่ฝ่ายเราทั้งกองร้อยเข้าที่ตั้งยิงเรียบร้อยแล้วในระยะ
ห่างจากฝ่ายผู้บุญประมาณ ๕๐๐-๖๐๐ เมตร และทำการยิงด้วยลูกกระสุนหัวไม้กับโลหะ
ที่ไม่มีดินระเบิด พวกผู้บุญก็เก็บเอาไปซู่เล่น และเต็นท์ก็คะนองเป็นกลุ่มใหญ่ยิ่งขึ้น
พวกที่ตกค้างอยู่ในที่กำบังก็พากันออกมาอีก เพราะเชื่อในความขลังของ “เจ้าฟ้าหลวง”
เจ้าเล่ห์ ในชั่ววินาทีทองนั้นเอง ปืนใหญ่ทั้ง ๒ กระบอกก็ “แซลโว” (ยิงพร้อมกัน) ด้วย
กระสุนจริงออกไปหลายชุด ทำให้พวกผู้บุญล้มตาย และบาดเจ็บเป็นจำนวนมาก ส่วน
หัวหน้าใหญ่หนีไปได้ กองหนุนฝ่ายเราได้เสริมกำลังในแนวหน้าเตรียมพร้อมในการเข้า
ตลุมบอนและกวาดล้างข้าศึก ปืนใหญ่หยุดยิงชั่วคราว กองหนุนอีกส่วนหนึ่งจะไปโอบปีก
ข้าศึก ก็เข้าตีพร้อมกับกองรบในแนวหน้า พวกผู้บุญเสียหายยับเยินจนตั้งตัวไม่ติด ที่

เหลือเป็นส่วนน้อยมาก ก็เข้ามาสวมักดิ์ ฝ่ายเราติดตามกวาดล้างเผด็จศึกผู้บุญครั้งที่ ๓ นี้เสร็จสิ้นได้ในเร็ววัน ฝ่ายเราเสียหายบ้าง แต่เป็นจำนวนน้อยที่สุด ในที่สุดไม่มีพวกผู้บุญมาก่อวุ่นอีกเลย

พวก “ผู้ร้ายเงี้ยว” นั้นเกิดเมื่อปี ๒๔๔๕ โดยมีหัวหน้าหลายคนด้วยกันอ้างว่า พวกของตนเป็นเจ้าของเมืองฝ่ายเหนือเช่น น่าน แพร่ เชียงราย ลำปาง และเชียงใหม่ จึงทำการปล้นสะดมราษฎรในเขตแขวงเมืองเหล่านั้นให้เกิดความเดือดร้อน เมืองใดที่เข้าเป็นพวก จะไม่ถูกปล้นสะดมและทำร้าย พวกผู้ร้ายเงี้ยวได้ยึดเมืองแพร่กับน่านได้แล้วจะไปยึดเมืองอื่น ๆ ต่อไป จอมพล เจ้าพระยา สุรศักดิ์มนตรี ขณะดำรงยศนายพลโท ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๕ แต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพใหญ่ ไปปราบพวกผู้ร้ายเงี้ยวเมื่อสิงหาคม ๒๔๔๕ ที่มณฑลพายัพ ท่านได้นำยุทธวิธีในการปราบผู้บุญมาใช้บ้างแต่ไม่เกิดผลดีนัก เพราะผู้ร้ายเงี้ยวรู้กลเสียแล้ว ทั้งภูมิประเทศในมณฑลพายัพเป็นป่าเขาและดงดิบสลบซับซ้อนมาก จึงไม่มีใครจะมีที่โล่งแจ้งเหมือนเมืองอุบลฯ บินใหญ่แม่เป็นบินภูเขา ก็ยังเคลื่อนที่ไม่สะดวกและรวดเร็ว และผู้ร้ายเงี้ยวแยกกำลังกันอยู่เป็นหย่อม ๆ ดังนั้น จึงต้องใช้วิธีจัดกำลังรบเป็นหน่วยผสมขนาดใหญ่และย่อม ซึ่งแล้วแต่หน้าที่กับภูมิประเทศกับเหตุการณ์ ข้อสำคัญให้สามารถเคลื่อนที่ไปปราบผู้ก่อการร้ายได้รวดเร็วเพื่อกวาดล้างข้าศึกให้สำเร็จภารกิจเป็นแห่ง ๆ ไป ดังตัวอย่างที่ ร.ต.นวม ได้ปฏิบัติภารกิจสำเร็จภารกิจดังกล่าวข้างต้นนั้น อย่างไรก็ดี ในภูมิประเทศที่ไม่อาจนำปืนใหญ่ไปได้อย่างสะดวก หรือต้องการความคล่องตัวในการไล่ตามตีข้าศึก หน่วยทหารขนาดย่อม ได้นำเอาแต่ลูกกระสุนปืนใหญ่ (หัวลูกปืน ฯ) ซึ่งดัดแปลงสำหรับเสียบชนวนจุดระเบิดได้ ติดตัวไปกับทหารคนละ ๒ ลูก เมื่อตั้งค่ายหรือทำการรักษาด่าน ก็นำเอาลูกกระสุน ฯ ดัดแปลงไปฝังไว้ในทิศทางที่ผู้ร้ายเงี้ยวอาจเข้ามาได้ง่าย แล้วล่อสายไฟฟ้า โดยปลายสาย ฯ ข้างหนึ่งพร้อมที่จะติดชนวน ฯ อีกข้างหนึ่งไปผ่านสะพานไฟ (สวิทซ์) และมียามเฝ้า กอยกดปุ่มระเบิดในขณะที่ข้าศึกเข้ามาถึงจุดระเบิด วิธีนี้ท่านเจ้าคุณสุรศักดิ์ ฯ เคยสั่งใช้ได้ผลดีมาแล้วในการปราบพวก “กบฏฮ่อ” ในเขตแขวงเมือง “หัวพันห้าทั้งหก” เมื่อปี ๒๔๒๗ ถึง ๒๔๓๐ ลูกกระสุน ฯ ที่ดัดแปลงนี้ เรียกกันในสมัยนั้นว่า “ตอปีโดบก” ในการปราบเงี้ยว ยังได้นำตอปีโดบกไปฝังในที่บางแห่งเช่น ทางช่องแคบ หรือที่สะพาน โดยใช้หมูลาดตระเวนคอยเฝ้ากดปุ่มระเบิด กรรมวิธีนี้ได้ทำลายพวกเงี้ยวล้มตายไม่น้อย จึงทำให้พวกผู้ร้ายกลัวและเข็ดหลาบแตกฝ่ายจนรวมกำลังกันไม่ติด ทั้งเป็นการสะดวกในการปราบยิ่งขึ้น

เรื่องกลยุทธ์ดังกล่าว ผู้เขียนเขียนตามความทรงจำจากผู้บอกเล่า และจดจำจากหนังสือต่าง ๆ มาบ้าง จึงอาจผิดบ้างถูกบ้าง ท่านผู้ใดอ่านเห็นว่าผิดที่ใด โปรดช่วยแก้ไขและให้อภัยด้วย อย่างไรก็ตาม ขอให้ถือเป็นเรื่องเบาสมอง และเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเกร็ดประกอบเกียรติประวัติอนุสรณ์ แต่ ท่านเจ้าคุณอาผู้ได้เคยผ่านศึกที่มัวร์กรรมดี และเป็นผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยเหลือกรรมดีไว้เป็นอนุสาวรีย์ ก็ท่านมาดีและจากไปด้วยดีนั่นเอง ใครขอเน้นเรื่องวีรกรรมดีเด่นในการปราบเงี้ยวอีกสักครั้ง กล่าวคือ ผลการปฏิบัติให้สำเร็จภารกิจในครั้งนั้น ทำให้ท่านได้รับเงินเดือนขั้นจ่ามจก ร.ต.ชั้น ๑ เป็น ร.ท.ชั้น ๒ และเลื่อนยศเป็นนายร้อยเอก กับรับตำแหน่งผู้บังคับกองร้อยภายในเวลาเพียง ๔ ปีเท่านั้น ซึ่งนับว่าได้เลื่อนยศกับตำแหน่งเร็วเป็นพิเศษ

แม้กล่าวถึงเกียรติประวัติเรื่องยศชั้นเงินเดือนเป็นส่วนรวม ย่อมเห็นได้ว่า เจ้าคุณอาได้เลื่อนชั้นเงินเดือนเกือบทุกปี เว้นตั้งแต่ ๒๔๕๑ กับ ๒๔๕๒ ขณะเป็น พ.ต.ชั้น ๓ ท่านไม่ได้เลื่อนอยู่ ๒ ปี และปี ๒๔๕๕ กับ ๒๔๖๐ ขณะเป็น พ.ท.ชั้น ๒ ท่านติดขัดการเลื่อนชั้นเงินเดือนอีก ๒ ปี จึงเป็น พ.ท.ชั้น ๑ เมื่อปี ๒๔๖๒ ต่อจากนั้นไปต้องติดขัดในการเลื่อนชั้นเงินเดือน กับยศ ตลอดไป เพราะตำแหน่งสูงมีจำนวนจำกัดจริง ๆ ทั้งเศรษฐกิจตกต่ำ จนต้องปลดข้าราชการออกจากประจำการดังกล่าวข้างต้น ส่วนเหรียญตรา ท่านได้รับพระราชทานเหรียญจักรพรรดิมาลา (จ.ช.) เป็นอย่างสูงเมื่อ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๕๕ กับเหรียญบรมราชาภิเษก ในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๘ เป็นครั้งสุดท้าย ในที่สุดผู้เขียนเห็นว่า ควรจะเปรียบเทียบการเลื่อนยศชั้น ทั้งในอดีตและปัจจุบันไว้เป็นข้อสังเกตดังนี้:-

ในสมัยปัจจุบันนี้ ผู้ที่มีความรู้ความสามารถดีเด่น ทั้งมีบุคลิกภาพ ต้องในลักษณะผู้นำที่ดี และมีเวลารับราชการประมาณ ๒๐ ปีขึ้นไปกับมีอายุตั้งแต่ ๔๓ ปี มักเป็นพลตรี

แต่เจ้าคุณอาที่มีคุณลักษณะ ต้องตามเกณฑ์ดังกล่าว และมีเวลารับราชการประมาณ ๒๖ ปี กับมีอายุ ๔๗ ปี

ฉะนั้น ถ้าเจ้าคุณอาได้รับราชการอย่างในสมัยปัจจุบัน แน่ละ ท่านอาจเป็นพลตรีได้เช่นเดียวกัน

เนื่องจากเจ้าคุณอา ต้องเป็นกำพร้าบิดามารดาตั้งแต่ในเยาว์วัยมาก ท่านจึงต้องเจียมตัว แม้เมื่อออกรับราชการเป็นนายทหารอาชีพจำพวกดีเด่นก็ตาม ท่านก็ไม่เคยเห่อเหิม แต่ขยันหมั่นเพียรมาก เฉพาะอย่างยิ่ง ชอบในการศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และการประหยัดเพื่อสร้างตนเองให้ก้าวหน้าอยู่เป็นนิตย์ อยู่ในโอวาทของผู้ใหญ่ และ

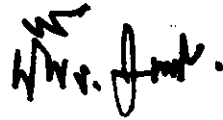

ตัว ตนแตกดับด้วย
ตาย แต่ตัว “ชาติ” สภา
ไว้เกียรติวินัย ปรา-
“ชื่อ” ก็ยังอยู่ได้

ธรรมดา โลกเฮย
เทอดไว้
กฎแก้วน กล้าพ่อ
ประดับชั้นอนุสรณ์

สุดท้ายนี้ ขอกุศลผลบุญราศีที่ท่าน พันโท พระยาทัฬหเสนา (นวม ฤทธา-
คนี่) ได้บำเพ็ญมาแล้วขณะเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ประกอบกับผลานิสงส์ ที่ญาติมิตรได้บำเพ็ญ
ส่วนกุศลอุทิศให้ตั้งแต่วันถึงแก่กรรม จนถึงวันพระราชทานเพลิงศพ ซึ่งได้รับพระมหา-
กรุณาธิคุณพระราชทานหีบศพหลวง ตลอดไปจนถึงส่วนที่จะบำเพ็ญอุทิศ เป็นปัดदानุ
โมทนาบุญคุณคุณในโอกาสต่อ ๆ ไปนั้นทั้งหมดขอจงเป็นปัจจัยส่งเสริมเพิ่มพูน
ความสันติสุขเกษมสำราญ แต่ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของ “เจ้าคุณนวม” ใน
สัมปรายภพตามควรแก่คติวิสัยนั้น ๆ เทอญ

จอมพลอากาศ

๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓

คุณพ่อ

การเขียนประวัติของคุณพ่อซึ่งท่านมีอายุยืนยาวร่วมร้อยปีนั้น นับว่ายากอยู่ เพราะในระยะเวลาที่แสนจะนานนี้ มีเรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย โดยที่คุณพ่อท่านชอบขีดเขียน ชอบบันทึก ช่างพูด และช่างเล่า ความยากจึงอยู่ที่การคัดหาเรื่องราวที่จะนำมาใช้เป็นแบบสอนใจแก่นุชนคนรุ่นหลัง หรือที่จะเกิดสารประโยชน์ตามสมควร อย่างน้อยก็เป็นการสะท้อนมุมมองหนึ่งของสังคมในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชที่มีการอยู่ด้วยกันอย่างสุขสงบร่มเย็น และอุดมด้วยจิตวิสัยทางวัฒนธรรม อันเป็นมรดกของไทยแท้แต่โบราณ

เรื่องราวของคุณพ่ออันเกี่ยวกับประวัติทหาร และเรื่องเกี่ยวข้องกับการ “ไปรบเงี้ยว” นั้น ลูกๆ ได้ขอให้หลานชายผู้ใกล้ชิดของท่าน และเป็นผู้อาวุโสสูงสุดในวงศ์ตระกูลของเราขณะนี้ แล้วยังเป็นทหารด้วย คือ ท่านจอมพลอากาศพัน รัตนอากาศอุทธานี และพลโทเพื่อ อุทธานี เป็นผู้จัดค้นคว้ารวบรวมจากกระทรวงกลาโหม และได้เขียนไว้แล้วในคำไว้อาลัยท่าน ส่วนข้อเขียนต่อไปนี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นที่พระคัมภีร์น้อย ซึ่งคุณพ่อเล่าไว้บ้าง ขีดเขียนไว้บ้าง ลูกๆ รวบรวมขึ้นเองบ้าง บางเรื่องโดยที่เวลาล่วงเลยมานานเช่นเดียวกับอายุของท่าน ฉะนั้น อาจมีการคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนไปบ้าง เพราะไม่สามารถฟังพาดำคำความจำได้อย่างทั่วถ้วน ขอได้โปรดอภัยด้วย

คุณพ่อเป็นลูกคนสุดท้าย คุณปู่ล่วงลับไปตั้งแต่ท่านยังเล็กมาก คุณย่าเป็นผู้ทะนุถนอมเลี้ยงท่านมา จนกระทั่งคุณย่าได้ล่วงลับไปอีกคน ทั้งๆ ที่ท่านยังเป็นเด็กอยู่ แต่ท่านก็มีต้ออึ้งว้างว้างแล้ว เพราะพี่ๆ ทุกคน โดยเฉพาะพี่ผู้ชายทั้งสอง คือ คุณลุงพระเจี๊ยกอุทธีสงคราม (บิดาของ พลโทเพื่อ อุทธานี) และคุณลุงฟุ้ง (บิดาของจอมพลอากาศพัน รัตนอากาศ อุทธานี) ก็เข้าโอบอุ้มก้มชูให้ความรักความอบอุ่นแก่ท่าน ดุจบิดามารดาบังเกิดเกล้า โดยนัยแห่งความสัมพันธ์ดังกล่าว คุณพ่อจึงมีความเคารพภักดีกตัญญูตต่ออย่างหนักแน่นแน่นแฟ้นต่อพี่ๆ ของท่าน อย่างที่คนสมัยใหม่พึงพิสวงคุณพ่อพยายามอยู่เสมอที่จะปลุกฝังนิสัยให้ลูกๆ เป็นผู้มีความกตัญญูตต่อผู้มีพระคุณทั้งหลายด้วยวิธีการต่างๆ นานา

คุณลุงฟุ้ง ได้นำคุณพ่อขึ้นถวายตัวเป็นมหาดเล็กของ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งในขณะนั้นคุณลุงท่านเป็นมหาดเล็กอยู่แล้ว คุณลุงจึงได้มีโอกาสดูแลน้องของท่านเองอย่างใกล้ชิดเรื่อยมา จนคุณพ่อออกมารับราชการ พระกรุณาธิคุณของ⁽¹⁾ สมเด็จพระเจ้าฟ้าพระองค์กษัตริย์ต่อคุณพ่อนั้นล้นพ้นที่สุด พระองค์ทรงส่งสอนวิชา

(1) คุณพ่อเรียกสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า “สมเด็จพระ...”

การต่าง ๆ ให้ด้วยพระองค์เอง (ดังที่คูป๋อได้เขียนไว้ในประวัติของตนเอง) แล้วยังทรงพระเมตตาปราณีอบรมบ่มนิสัย ทำให้คูป๋อเป็นแบบฉบับของผู้ทรงเกียรติ ยืนหยัดอย่างเต็มภาคภูมิอยู่ในสังคมมาตลอดชั่วชีวิต

คูป๋อมีเรื่องราวมากมายเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ที่ลูกหลานชอบใจกันมาก คือเรื่อง “สู้กับผี” เพราะเด็กในบ้านกลัวผีกันมาก คูป๋อเล่าว่า ตำนานสวนที่ประทับทรงพระอักษรในยามว่างตอนกลางคืนนั้นเต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นจันทน์ [ต้นประดู่ ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันว่าผีชอบอยู่ ครึ่งใดที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งใช้ไปเอาของหรือทำธุระอะไรที่ท้องพระโรง ก็จะต้องเดินผ่านต้นไม้ใหญ่เหล่านั้นไป คูป๋อจำต้องปฏิบัติตามรับสั่งทุกครั้งด้วยตัวสั่นขวัญแขวน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจับได้ว่าคูป๋อกลัวผีมากก็ไม่รับสั่งใช้ให้ออกจากตำหนักอีกต่อไป แต่ได้เรียกเข้าไปทรงสอนว่า ลูกผู้ชายต้องกล้าหาญ จะมัวขลาดกลัวอยู่ไม่ได้ วิสัยผี ถ้าใครกลัวแล้วหันหลังให้แล้ววิ่งหนี ผีก็จะตามฆ่าจนแทบตาย หรือตายไปเลย ด้วยกลวิธีต่างๆ ของผี เพราะผีมีกระเทาะเหล่าเหล่า แต่ถ้าผู้ใดใจกล้าไม่กลัวมัน หันหน้าสู้ ผีก็จะกลัว แล้วยอมแพ้ไปเอง เมื่อทรงสั่งสอนแล้วก็มีได้รับสั่งใช้ให้เดินไปไหนอีก แต่คงจะได้ทรงคอยสังเกตอาการกลัวของคูป๋อโดยคูป๋อไม่รู้ตัว จนกระทั่งคืนวันหนึ่ง ณ ตำหนักสวน คูป๋อกำลังหมอบหลับบนพรมใกล้พระแท่น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปลุกขึ้นรับสั่งใช้ไปเอาของที่ท้องพระโรง คูป๋อกำลังงัวเงีย ก็รีบสาวเท้าก้าวเดินลงตำหนัก พอถึงต้นจันทน์ได้ยินเสียงแกรก ๆ ราก ๆ พอเงยหน้าขึ้นก็เห็นผีห้อยต่องแตง และค้อย ๆ เลื่อนต่ำลงมาทุกที คูป๋อหัวใจเกือบหยุด ที่ไม่ออกวิ่งหนีเพราะเขามั่นติดอยู่กับที่เสียแล้ว พอได้สติก็ถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสอนให้สู้ มิฉะนั้นจะตาย จึงตรงเข้าชกต่อยตบตีพัลวัน ทันทีนั้นเอง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงออกจากที่ซ่อนพร้อมกับมหาดเล็กอื่น ๆ ทรงพระสรวลลั่น รับสั่งว่า “ดีมาก ดีมาก เจ้าชนะผีแล้ว” จากนั้นคูป๋อไม่กลัวผีอีกเลย (ผีก็คือหุ่นขี้กิ้งกักขี้มันวันต้นจันทน์นั่นเอง)

เรื่องที่เกี่ยวกับ “ตำหนักสวน” คูป๋อเล่าว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยการกวีเป็นพิเศษ เจ้านายและบรรดาขุนนางขุนนางใกล้ชิดหลายพระองค์และหลายท่าน ทรงประพันธ์และประพันธ์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน กันอย่างปราดเปรื่องเฟื่องฟู เบื้องหน้าที่ประทับ แต่งกันสด ๆ ก็มี ประทานกระทู้มาเป็นการบ้านก็มี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนำกระทู้มาขึ้นกระดานที่ “ตำหนักสวน” บ่อย ๆ และโดยที่พระองค์ท่านทรงเป็นอัจฉริยในทางอยู่ด้วย พวกมหาดเล็กเด็กเสนาและผู้เฝ้าใกล้ชิดพระองค์ ได้ยินทรงตรัสเล่าถึงการนี้ ดังนั้น มหาดเล็กที่ใจกล้าหน่อยก็ใจสู้แข็งใจแต่งถวายให้ทอดพระเนตร แล้วทรงติชมแก้ไขให้ก็มี ที่แอบแต่งเงียบ ๆ อยู่คนเดียวก็มี จึงนับว่าเป็นโลกโชคดี หรือจะเรียกว่าโอกาสทองของผู้ใกล้ชิดบาทบุคลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างเหลือล้นก็ได้

อีกเรื่องหนึ่งซึ่งคุณพ่อชอบเล่าบ่อย ๆ เพราะลูกขอเงินซื้อของกันพำเพื่อ ไม่
เป็นเวล่ำเวลา ท่านเล่าว่า ท่านหลานเข้าไปขอประทานเงิน ๔๐ บาท ซื้อเสื้อผ้าของใช้
ประจำปี (เงิน ๔๐ บาท สมัยโน้นมีค่ามากน้อยเท่าใดเราท่านย่อมทราบดี) สมเด็จฯ
รับสั่งว่า จะประทานแต่ต้องไปทำบัญชีรายการมาโดยละเอียด คุณพ่อก็ทำบัญชีขณถวาย
มีผ้าพัน ๔ ผืน ๆ ละ ๑ บาท รวม ๔ บาท เสื้อชั้นในผ้าคอกลมมีดอกดวง ๔ ตัว ๆ ละ
๑ บาท รวม ๔ บาท เสือราชปะแตน ๒ ตัว ๆ ละ ๓ บาท รวม ๖ บาท หมวกทรงตัด ๑
ใบ ราคา ๔ บาท ร่มสปริง ๑ คัน รองเท้าแตะ ๑ คู่ ฯลฯ จนครบจำนวนเงิน ๔๐ บาท
พอดี สมเด็จฯ ทอดพระเนตรรายการอย่างพิถีพิเคราะห์ แล้วรับสั่งไล่เบี้ยแต่ละราย
การ ผ้าพัน ๔ ผืน จำเป็น แต่ไม่ต้องซื้อจะประทานเอง เสื้อชั้นในคอกลมควรใช้ผ้าขาว
ธรรมดาสวยงามและสุภาพ ราคาราว ๕๐ สตางค์เท่านั้น เสือราชปะแตนจำเป็น ประ
ทานตามที่ขอ หมวกทรงตัดไม่จำเป็น ให้ซื้อทรงธรรมดา ร่มสปริงไม่จำเป็นให้ซื้อร่ม
ธรรมดา รองเท้าแตะจำเป็น ประทานตามที่ขอ ฯลฯ ครั้นแล้วก็ประทาน ๔๐ บาท
และรับสั่งให้เก็บเงินที่เหลือจากซื้อของตามรับสั่งเอาไว้ใช้สอยส่วนตัว ลูก ๆ ของคุณพ่อ
ชอบออกชอบใจ “งบประมาณสมเด็จ” ที่พวกเราตั้งชื่อและยึดถือนำมาใช้กับคุณพ่อ สรุป
ก็คือ ขอเท่าไรได้เท่านั้น แม้จะต้องเปลี่ยนจากร่มสปริงเป็นร่มธรรมดาก็ตาม

สมเด็จฯ ทรงพระเมตตาส่งคุณพ่อเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก ดังปรากฏ
อยู่ในประวัติของท่านแล้ว พระกรุณาบรมิ์ของสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นี้ที่ได้โปรดชุบ
เลี้ยงคุณพ่อถึงเพียงนี้ ได้ยั้งความซาบซึ้งเป็นล้นพ้นแก่คุณพ่อและลูกหลานทั้งหลายของ
คุณพ่อเสมอมา

ในสมัยประมาณกึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ตามวังเจ้านายและตามบ้านข้าราชการ
บรรดาศักดิ์ และกษัตริย์ดัดประเพณีอันดั่งมากันอย่างหนึ่ง ในการเชิดชูสมบัติอันเป็น
มรดกทางวัฒนธรรมของไทย คือ การตั้งวงดนตรีไทยกันอย่างแพร่หลาย ที่บ้านของ
คุณพ่อก็ตั้งวงด้วยวงหนึ่ง เรามักตั้งเครื่องสายและมโหรี และทั้งยังมีรำทางเครื่องอีก
ด้วย คุณพ่อมีเลือดดนตรีเต็มตัว คุณพ่อกำหนดให้ลูกทุกคนทั้งชายหญิงหัดดนตรีตาม
ความถนัดของแต่ละคน เป็นต้น ลูกสาว เทียบ คุณจร ฌ อยู่ชวย ซึ่งมีวุฒิสามารถในทาง
ดนตรีอยู่เป็นพิเศษ ก็กำหนดให้หัดซออู้ (ระนาดทุ้มด้วย) นักเลงดนตรีย่อมทราบดีว่า
ถ้าสำเนียงเสียงซออู้เต็มตอดสอดแทรกกลิ่นน้ำฉ่ำหลังอยู่เสมอแล้วละก็ ดนตรีก็ฟัง
ไพเราะคึกคักตื่นตื้นใจ และทั้งในกลุ่มผู้ร่วมวงเอง ก็จะมีรู้สึกกระห่มกระมใจตามไปด้วย
เรียกว่าทั้งคนฟังคนเล่นสนุกสนานเบิกบานใจไปตามกัน นอกจากลูก ๆ แล้ว คุณพ่อ
ยังรวบรวมพวกหลาน ๆ มาเลี้ยงดูอยู่ในบ้าน ที่มาเฉพาะเรียนและซ้อมเข้าวงออกงาน
แล้วกลับบ้านก็มี คุณพ่อนอกจากเป็นผู้ควบคุมวงแล้ว ท่านยังเล่นซออู้และระนาดทุ้ม

ด้วย แต่ที่ถนัดและชื่นชอบนั้น ท่านเป็นนักร้องเสียงทองคนหนึ่งที่เดียว เพลงของท่านแต่ละเพลงมีท่วงร้องไพเราะจับใจและมีราคาสูงมาก แต่ละเพลงมีค่าถึง ๔๐-๖๐ บาท ๑ ชั่ง - ๑๐๐ บาท (ในสมัยนั้น) ก็ยังมี ความเป็นมาดังนี้ ระหว่างที่คุณพ่อออกไปรับราชการทหารตามหัวเมืองต่าง ๆ ตำแหน่งที่ท่านไปประจำ ไม่ว่าจะเป็นผู้บังคับกองร้อย กองพัน ผู้บังคับการกรม ไม่ว่าจะตำแหน่งจะใหญ่เล็กอย่างไรก็ตาม คุณพ่อจะต้องเข้าดำรงตำแหน่งควบคุมวงดนตรี (แถวทหาร) อีกตำแหน่งหนึ่งเสมอไป ท่านเล่าว่า (1) ครูปวงคนหวงวิชา (ท่วงร้อง) มาก แต่ท่านก็มีได้ข้อข้อ ขวนขวายไปอ้อนวอนเชิญมา เมื่อตกลงราคาแล้วยังมีกำหนดร้องเพียง ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ เที้ยวเท่านั้น คุณพ่อต้องกำหนดทหารนักร้องออกเป็นจำนวนกลุ่มเท่ากับจำนวนวรรคเพลง เรียกว่า แบ่งกันจำคนละนิดเดียว แล้วจึงมาต่อเข้าด้วยกันที่หลัง เพลงที่ท่านชอบร้องมากเป็นพิเศษได้แก่ “ลมพัดชายเขา” สามชั้น ท่านบอกว่าเป็นทางของคุณปู่ เนอร้องดังนี้

ลมพระพายชายคล้อยลอยวิเวก
สุบรรณบินลอยฟ้าอุ้มกาเกี

กระจำงเมฆเมฆมาในราศรี
เกล้ากลอจรถลุ้สัโทยมบน

บทร้องเรื่องกาเกี

กับเพลง “เทพธัญจวน” สามชั้น เนอร้องดังนี้

อกเอ๋ยทำไฉนจะให้รู้
แม่นใครทูลแถลงแจ้งคดี
เห็นวกลับ

ว่าน็องอยู่ประมอดันกรุงศรี
เห็นที่พระจะติดตามมา

หรือสันคิตที่จะติดตามหา
ทั้งน็องไว้เดียวให้เปลี่ยวใจ

จะคันสมจินตะหาราหรือไฉน
รำพลาถสะอนให้ยู่ไปมา

บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา

คุณพ่อท่านติตระเบียบวังและยุทธรวินัยทหารมาก ท่านจึงเป็นผู้ระเบียบเรียบร้อยยิ่งนักแม้ในการเล่นดนตรี ท่านจัดตารางเวลา กำหนดชั่วโมงนาที่ลงไว้ในสมุดอย่างเรียบร้อย ทุกคนมีสมุดประจำตัว และจดเนอร้องเพลงลงด้วย แม้แต่มิใช่คนร้องก็ตาม ท่านให้ทุกคนในวงร้องเพลงได้ จะดีไม่ดี หรือออกนอกโน้ตบ้างก็ไม่เป็นไร แต่สำหรับนักร้องประจำวงแล้ว จะต้องเข้าอยู่ในกรอบที่คุณพ่อขีดไว้เบียบ คุณแม่ก็เป็นนักร้องสมัครเล่น แต่ท่วงทำนองก็มีไฉ่เล่นเหมือนกัน เพลงของคุณแม่คือ “ต้อยรูป” หลังจากกลับจากโรงเรียนทำการบ้านแล้ว (เข้ามิดต้นนอนเป็นเวลาทบทวนงานของโรงเรียนอีกครั้ง ซึ่งคุณพ่อเป็นผู้ควบคุมเช่นเดียวกัน เริ่มตั้งแต่ตั้งนาฬิกาปลุกเป็นต้นไปเลยที่เดียว)

(1) ความจริงมิใช่แต่ครูดนตรีเท่านั้น ครูอื่นก็มักจะหวงวิชา จึงได้มีคำว่าจะทำอะไรสักที่ต้อง “กันม่าน ๗ ชั้น”

รับประทานขนม จากนั้นเป็นเวลาเรียนดนตรีวันละ ๒ ชั่วโมง ทุกวันจันทร์-พุธ-ศุกร์ เป็นการเรียนตัวต่อตัวกับคุณครู ผลัดกันไปที่ละคน ช้าเร็วแล้วแต่เขาวนและสติปัญญาของแต่ละคน วันไหนคุณครูไม่มา นักเรียนจะ “ไปทำอะไรก็ได้” ไม่ได้ ต้องเข้าที่นั่งซ้อมทบทวนเพลงกันเองจนหมดเวลา ท่านควบคุมการซ้อมเอง นาน ๆ ครั้งคุณครูจะขาด คุณครูสมัยก่อนท่านขยันมาก ๆ เสมอ ส่วนนักเรียนจะขาดได้ก็ต่อเมื่อมีเหตุผลอันสมควร เป็นต้นว่า จะสอบไล่ในวันรุ่งขึ้น หรือเจ็บป่วยจริง ๆ จำได้ว่านักเรียนไม่เคยมีใครกล้า “เจ็บไม่จริง” สักคนเดียว เพราะถ้าขึ้นทำก็จะต้องโดน “เจ็บจริง ๆ” ทุกค่ำวันเสาร์ วงดนตรีของคุณพ่อจะผลัดเปลี่ยนเวียนเวรไปเล่นร่วมวงกับบ้านอื่น เมื่อถึงเวรบ้านไหน บ้านนั้นคือเจ้าภาพจะต้องเป็นธุระในการจัดเลี้ยงอาหารว่าง ขนม ผลไม้ คุณแม่เป็นหัวหน้าฝ่ายบริการต้อนรับเลี้ยงดูให้พร้อมหน้าสำราญเสมอ เมื่อพักช่วงเวลาเด็ก ๆ ก็เข้าวงเด็ก ผู้ใหญ่ก็ร่วมวงผู้ใหญ่ เล่นกัน คุยกัน เมื่อหวนระลึกนึกถึงวันและเวลาเหล่านั้นในอดีต มันช่างน่าชื่นชมและรื่นรมย์เสียจริง ๆ วงดนตรีที่วงของคุณพ่อ เวียนเวรไปเล่นด้วยเป็นประจำ ได้แก่ วงบ้าน คุณหลวงอรรถปริมลวจดี คุณหลวงทวยหาญ คุณพระราชอากร ท่านเจ้าคุณลัทธิมณฑุพจน์ และท่านเจ้าคุณมณฑาตราชศรีพิจิตร (บ้านของท่านอยู่บนถนนตีทองถัดไปเพียง ๓-๔ บ้าน และจำได้ว่าเพลง⁽¹⁾ของท่านคือ “เขมรราชบุรี”)

ยังมีอีกหลายบ้านที่วงของคุณพ่อไปร่วมเล่นด้วยเป็นครั้งเป็นคราว เช่นวงของท่านเจ้าคุณเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ นักดนตรีเก่งกาจผู้หนึ่งของวังบ้านหม้อที่จะเว้นกล่าวเสียมิได้ ก็คือ ร.ท. ม.ล. ขาบ กฤษกร ซึ่งต่อมาก็ได้มาเป็นบุตรเขยของคุณพ่อ บุตรเขยของท่านอีกคนหนึ่ง คุณคุณ ประภาวิวัฒน์ ก็เป็นจะเข้ฝีมือไม่เลวเหมือนกัน

อนึ่ง ในเรื่องเกี่ยวกับดนตรีที่จะงดกล่าวเสียมิได้ก็คือ วงดนตรีของคุณพ่อได้รับพระราชทานพระกรุณาให้เข้าไปเล่นในวังบางขุนพรหมเป็นประจำ ทั้งในเวลาว่างใหญ่ และที่เป็นการส่วนพระองค์ โดยที่ทุลกระหม่อมและเสด็จพระองค์เจ้าหลายพระองค์ทรงเล่นร่วมวงด้วย และเป็นโปรดปรานอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะนักดนตรีดาวเด่นของวง คือ ลูกเทียบของคุณพ่อ ซึ่งต่อมาทุลกระหม่อมได้ทรงโปรดประทานสมรสให้กับ ร.ท. ม.ล. ขาบ กฤษกร ณ วังบางขุนพรหม นับเป็นพระกรุณาธิคุณอย่างสูงสุด คุณพ่อท่านปลาบปลื้มใจมาก แปลกที่โชคชะตาของคุณพ่อถูกชักนำให้ได้รับพระเมตตากรุณาจากเจ้านายเสมอมา แม้กระทั่งในวาระท้ายที่สุด คุณพ่อก็ยังได้รับพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานหีบศพหลวง เสด็จในกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ก็ทรงพระเมตตา

(1) คำว่าเพลงของใครนั้นมีได้หมายความว่า ผู้นั้นแต่งขึ้นเอง แต่หมายความว่าเป็นเพลงชอบที่สุด ร้อยบ่อยที่สุด หรืออย่างที่เรียกกันว่า Favorite

เสด็จมาทรงเป็นประธานในงานพระราชทานเพลิง หากคุณพ่อพึงทราบได้ด้วยญาณวิді ไต่ ๆ แล้ว ท่านคงจักปลาบปลื้มปิติเป็นล้นพ้น ลูก ๆ ขอกราบฝ่าพระบาทไว้ ณ ที่นี้ด้วย ท่านเจ้าคุณกลาโหมราชเสนาผู้บังคับบัญชาคนสุดท้ายของท่าน ในระยะหลัง ๆ ที่ท่าน เจ้าคุณและคุณพ่อต่างก็ชรามากด้วยกันแล้วคุณหญิงมี กลาโหมราชเสนา ยังได้จัดรถ ให้มารับคุณพ่อเดือนละวันเป็นประจำ ไปรับประทานอาหาร คุยกันเรื่องเก่า ๆ ตั้งแต่เข้า งานทานอาหารกลางวันเสร็จ จึงพามาส่งโดยมีคนดูแลติดตามมาด้วยจนถึงตัวเรือน เพื่อ ความแน่ใจว่า เรียบร้อยปลอดภัย ทำอยู่เช่นนี้เป็นประจำ จนกระทั่งท่านเจ้าคุณกลาโหม ถึงแก่อนิจกรรม คุณพ่อเศร้าโศกเสียใจมาก วงดนตรีของคุณพ่อจำต้องยุติลง เพราะลูก หลานเติบโต มีครอบครัวต้องแยกย้ายบ้านไปห่างไกลกัน บางคนถึงต่างประเทศก็มี นับว่าเป็นที่น่าเสียดายมาก คุณพ่อเฝ้าบงเหงาไปพักใหญ่

คุณพ่อไม่เคยเป็นผู้หยุดหนึ่ง ท่านมีตำรายาไทยขลัง ๆ หลายขนาน เช่นยาลม ยาบิด ยาแก้คัน และโรคผิวหนัง ท่านชอบทำยา สมุนไพรบางอย่างมีราคาสูงมาก ทำ ยาคราวหนึ่ง ๆ จึงสิ้นเปลืองไม่น้อย ทั้งนี้ลูก ๆ และผู้คุ้นเคยกับท่านพากันพิศวงงงวย เพราะโดยปกติท่านค่อนข้างประหยัดและถ่อวัน แต่ในบางอย่างดูท่านไม่เสียดมเสียดาย เช่นในการจ่ายค่าสมุนไพร หรือซื้อต้นหน่าว ต้นละตั้ง ๑,๐๐๐ บาท (ในครั้งกระโน้น) ท่านชอบเป็นหมอ ชอบเดินไปปราศรัยได้ตามทุกข์สุขผู้คน แจกยาตามห้องแถวและ ชาวบ้านใกล้เคียง ถ้าพบใครเจ็บป่วย ก็จะไปคุ้กุ้อจรรักษาพยาบาล นอกจากแจก ชาวบ้านแล้ว ท่านได้นำไปถวายพระตามวัดหลายแห่ง ทั้งนี้เป็นการให้เปล่า ๆ ทั้งสิ้น บางครั้งบางครั้งในบ้านของคุณพ่อมีสภาพเป็นคลีนิกน้อย ๆ ผู้คนในบ้านไม่ชอบใจ อย่างยิ่ง เพราะต้องเหน้อยกันมาก แต่คุณพ่อไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยเลย กลับดูมีความสุข มาก ท่านบอกว่าการทำบุญให้ทานด้วยยารักษาโรคได้กุศลแรง จะทำให้ไม่เจ็บไม่ไข้ และมีอายุยืนยาว ตามที่อ้างถึงว่า พระพาคูละถวายยาแก่พระพุทธเจ้า พระพาคูละแข็งแรง ไม่เจ็บไม่ไข้มีอายุยืนถึง ๑๒๐ ปี คุณพ่อมินิธิอยู่ในโรงพยาบาลสงฆ์ด้วยทุนประเดิม ๑๐,๐๐๐ บาท และบริจาคสมทบปีละ ๒,๐๐๐ บาท และยังสามารถส่งไว้ให้ลูก ๆ บริจาคกัน ต่อ ๆ ตลอดไป เมื่อกล่าวถึงโรงพยาบาลสงฆ์ ลูก ๆ มีความซาบซึ้งต่อท่านผู้อำนวยการ มูลนิธิโรงพยาบาลสงฆ์ นายแพทย์วิรัช มรรคดวงแก้ว และท่านผู้อำนวยการโรงพยาบาลสงฆ์ นายแพทย์จำลอง มุ่งการดี ที่ได้อนุเคราะห์ช่วยเหลือเป็นอย่างดียิ่งในวันที่ คุณพ่อถึงแก่กรรม

อนึ่ง ดังได้กล่าวข้างต้น คุณพ่อคุ้นเคยกับพระตามวัดต่าง ๆ ลูกจึงกราบนมัสการ ด้วยความซาบซึ้งใจอย่างยิ่งต่อ พระคุณเจ้า ท่านเจ้าคุณธรรมปาโมกข์ ท่านเจ้าคุณ ราชญาณมุนี ท่านพระครูวินัยธร และอีกหลายท่านแห่งวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

พระองค์เจ้า ท่านเจ้าคุณธรรมวราภรณ์แห่งวัดนรนาถสุนทริการาม ที่ได้กรุณามาเยี่ยม ศพและทำพิธีทางสงฆ์ให้คุณพ่อ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านมหาสุทัศน์ ท่านมหาสุชน และอีกหลายท่านแห่งวัดสุทัศน์เทพวราราม ที่ได้กรุณาช่วยเหลือเป็นธุระต่าง ๆ นานา นับตั้งแต่คุณพ่อสิ้นลมหายใจ และอีกทุกครั้งทุกหนที่มีพิธีทำบุญ ประคองท่านร่วมเป็น เจ้าภาพด้วย ทำให้ได้รับความสะดวกและอบอุ่นใจเป็นอย่างยิ่ง สมดังคำที่ว่า ในสังคม ไทยโบราณนั้น “บ้านพึ่งวัด วัดพึ่งบ้าน” ลูก ๆ ก็ได้เห็นใจและเห็นจริงในครั้งนี้อง จึงขอกราบนมัสการพระองค์เจ้าทั้งหลายด้วยความเคารพอย่างสูงสุดไว้ ณ ที่นี้ด้วย

มาบัดนี้ พวกเราขอมเชื่อเรื่อง วิบากแห่งกุศลกรรมกันแล้ว เพราะตลอดชีวิต อันยาวนานของคุณพ่อ ท่านไม่เคยเจ็บป่วยหนักหนอะไรเลย ท่านแข็งแรงและมีสุขภาพดียิ่ง ครั้งใดมีการตรวจร่างกาย หมอทุกคนออกปาก ตบ ไต ไล้ พุง ปอด หัวใจ ฯลฯ ดีวิเศษ ท่านรับประทานอาหารทุกอย่างได้ดี ผักสด เช่น ผักกาดหอม แตงกวา และผักบุ้ง ท่านรับประทานเป็นประจำ การรับประทานเป็นเวลาอย่างเด็ดขาดไม่จู้จิบ ปร่ำเพรื่อ การรักษาเวลาเฉียบขาดที่สุด ในระยะหลัง ๆ ท่านรับประทานหนักเพียง ๒ มื้อเช้ากับกลางวัน เย็นรับประทานขนมปังกรอบ ๒-๓ ชิ้นกับน้ำชาจีน ต่อจากนั้นไม่ รับประทานอะไรอีกเลย จนเข้านอนซึ่งหัวค่ำมาก ไม่ดื่มของมีนเมา ไม่สูบบุหรี่ เมื่อ มีอายุ ๘๐ เศษ ท่านยังมีฟันเหลืออยู่หลายซี่ คุณหมอประพันธ์ พี่ชผล แนะนำให้ถอน ออกเสียให้หมดแล้วใส่ใหม่ ท่านก็เชื่อฟังไม่อิดเอื้อน ทั้ง ๆ ที่รู้สึกกันว่าท่านมีความ เสียหายมันอยู่มาก ฟันที่ถอนออกไปไม่ผุร่อนเป็นแต่โยกคลอนแล้วหลุดออกไปเฉย ๆ เกิดไม่ล้มล้มในการรักษาฟันของคุณพ่อก็คือ จะไม่ยอมให้เศษอาหารติดค้างกันอยู่เป็น อันขาด ท่านใช้ยาสีฟันอะไรก็ได้ แต่จะต้องจบลงด้วยสารส้มกับเกลือสตู ถูไปมา ตามฟันแล้วปล่อยไว้ไม่บ้วนน้ำ

เมื่อตื่นนอนแต่เช้าตรู่ท่านสวดมนต์นานมาก แล้วบริหารร่างกายหลายท่า ใน บางท่านนั้นชั้นหลานของท่านเองลองทำกันดูบ้าง ก็ล้มลุกคลุกคลานกันจนครั้นเครง ท่าน เพิ่งเลิกกิจวัตรออกไปเดินนอกบ้านทุกเช้าเมื่อไม่กี่ปีมานี้เอง เพราะทนเราอ่อนวอนไม่ได้ แต่ท่านยังคงเดินจากบ้านถนนตีทองไปรับบำนาญที่กระทรวงกลาโหม จนกระทั่งเดือน เมษายน ๒๕๑๕ ก็เมื่อท่านมีอายุ ๘๓ ปี จึงยอมให้ออนไปเข้าธนาคาร เพราะเกิด รู้สึกเหนื่อยคล้ายจะเป็นลมเข้า ต้องนั่งพักอยู่ชั่วโหม่งกว่าจึงกลับมาได้

คุณพ่อไม่เคยหยุดนิ่งอยู่กับที่เลย เดินไปทำโน่นทำนี่ตลอดวัน ท่านไม่เคยว่าง เหนงเขาซาบ ใครไปหาท่านจะพบกำลังปลูกต้นไม้ พรุนดิน รดน้ำ ฯลฯ ท่านเป็นนัก เล่งต้นไม้มีชอกคนหนึ่ง คุณพ่อเป็นคนมีมือดีอย่างที่ฝรั่งเขาเรียก green thumb ท่านเคย เล่นต้นไม้หัวว้าว รังของท่านมีชอกมาก เพราะท่านเป็นคนทำอะไรทำจริง มีระเบียบวินัย

และพร้อมด้วยบุทวิธี่ทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กับการเล่นต้นไม้ ท่านศึกษา-กันคว่ำ-จดตัว เลข-ละเอียดยิบ ตั้งแต่การเพาะ-การผสม-การตัด-ต่อบำรุงรักษา ฯลฯ ท่านชอบให้คน มาชม ท่านจะอธิบายอย่างปลาบปลื้มภาคภูมิใจ ครั้นแล้วผู้มาชมก็มีของชำร่วย คือ ต้นหน้าวัวในกระถางเล็ก ๆ ตัดมือกลับไปด้วย รังหน้าวัวของคุณพ่อจึงมีคนชอบมา เยี่ยมชมกันมาก ท่านต้องประสบความเสีใจจากการอพยพหลบภัยสงครามและซ้ำเติม ด้วยน้ำท่วม หน้าวัวตายเกือบหมด จึงจำต้องเลิกล้มไป เมื่อได้กล่าวถึงต้นไม้และ ดอกไม้อันชุ่มชื้นสวยสดของคุณพ่อแล้ว ลูก ๆ ของกล่าวแสดงความซาบซึ้งในน้ำใจ ไมตรีจิตของ คุณหญิงประภาพรรณ วิจิตรวาทการ อาจารย์อวยพร เปล่งวาณิช อาจารย์เพียว ศรีหงส์ และเพื่อนร่วมรุ่นของคุณเทียบของคุณพ่อ เพราะถึงแม้ว่าเธอ ได้ตายจากคุณพ่อไปตั้ง ๕ ปีแล้ว เพื่อน ๆ ก็ยังได้มาร่วมเป็นเจ้าภาพในงานบำเพ็ญกุศล ๕๐ วันของคุณพ่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดอกไม้ประดับศพอันงดงามยิ่งนัก

ในตอนหลัง ๆ นี้ คุณพ่อเล่นต้นไม้ดอกเล็ก ๆ น้อย ๆ จำพวก มะลิ พุทชชาติ พุดซ้อน สำหรับเก็บดอกบูชาพระ ไม่ว่าจะการปลุก พรวนดิน รดน้ำ ตัดแต่งใบ เก็บแมลง ให้บู๊ย ท่านทำด้วยตนเองทั้งสิ้น กระจ็องรดน้ำต้นไม้ก็ค่อย ๆ ลดขนาดเล็กลงมาตาม ลำดับ เพราะถึงแม้ท่านจะแข็งแรง มีจิตใจเข้มแข็งสักปานใด ท่านก็ชราลงมากแล้ว

ในตอนหลังท้ายที่สุดนี้ ความหนาวเหน็บพิเศษของหนาวนี้เอง ทำให้ท่านเป็นหวัด ๒-๓ ครั้ง คุณพ้อมีอาการคัดจมูก ทำให้ออนไม่ก็้อยหลับ และสังเกตว่าท่าน อ่อนเพลียลงอย่างเห็นได้ชัด ในวันศุกร์ที่ ๒๘ ธันวาคม⁽¹⁾ วันวิปโยคของคุณ ๆ ใน ขณะนั้นประมาณ ๑๐ นาฬิกาเศษ ท่านกำลังมาขึ้นอยู่ที่โถงน้ำข้างต้นพุดซ้อน ซึ่งตั้งไว้ สำหรับให้ท่านตัดต้นไม้ได้เองโดยสะดวก ท่านก็ค่อย ๆ ทรุดตัวลงข้างโถงน้ำนั้น มือ ซ้ายยึดขอบโถงไว้แน่น เด็กรับใช้คนหนึ่งนั่งอยู่ใกล้ ๆ ส่งเสียงร้องขึ้น คนในบ้านพากัน วิ่งมาประคองท่านมานอนที่หน้าเรือน ท่านมีอาการมือเท้าเย็นไม่มากมาย ที่หน้าห้อง ออกเล็กน้อย คุณหมอปรีดิ์ต จันทรเวทิน ซึ่งคุ้นเคยกับท่าน บังเอิญกลับมาและรีบ เข้ามาตรวจดูท่าน เตรียมการฉีดยาบำรุงหัวใจให้ทันที พอหันมาท่านก็สิ้นลมเสียแล้ว เมื่อลูกหลานไปถึงนั้น คุณพ้อมีลักษณะเหมือนหลับนอนตามปกติ ดังที่เราเคยเห็นเมื่อ ไปหาท่าน เราไม่ยอมเชื่อว่าท่านสิ้นใจ พยายามที่จะไปตามคุณหมอมารตรวจสอบซ้ำอีก และรอการเข้าหีบไว้ก่อน แต่ในที่สุดคุณพอก็ได้จากพวกเราไปแล้วจริง ๆ

(1) "วันศุกร์ที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๖ เวลา ๑๘.๐๗ น. ดาวหางโคเฮเท็ก ได้โคจรเข้าใกล้ดวงอาทิตย์ที่สุดในระยะ ๒๑,๓๐๓,๐๔๐ กิโลเมตร" ศาสตราจารย์ ดร. ระวี ภาวิไล

คุณพ่อได้สมรสกับคุณแม่เมื่อ สิงหาคม ๒๔๔๘ มีบุตรธิดารวม ๗ คน ถึงแก่กรรมเสียตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็ก ๆ มาก ๒ คน มีหลาน ๑๗ คน เหลน ๒๗ คน โหลน ๑ คน ถ้านับที่เกิดกับมารดาอื่นรวมด้วยแล้ว เป็น ๑๐ คน หลาน ๒๕ คน เหลน ๔๕ คน โหลน ๑ คน

ลูกเทียบ ได้แต่งโคลงกลอนให้คุณพ่อไว้มาก มีกลอนบทหนึ่งเห็นว่าเหมาะสมกับโอกาสนี้ และลูก ๆ หวังว่า คุณพ่อ และลูกเทียบของคุณพ่อ คงชื่นชอบ จึงขอนำมาลงไว้ ณ ที่นี้ :-

อันพระคุณหนุนนำทำให้เห็น	ถนัดนักประจักษ์เด่นเป็นหนักหนา
จับดวงจิตสนิทแน่นดังแผ่นฟ้า	ไม่สร้างซาก่าสูงลิ้นพันประมาณ
อนุ鞠อุ้นเอื้อจนเหลือเอ๋ย	ผิดอภัยไม่เฉลยเคยกกล่าวขาน
มันเมตตาการุณกุกรุ่นนาน	ท่านผู้นั้นใครหนอ พ่อ ข้าเอ๋ย

ลูกขอตั้งจิตอธิษฐาน ด้วยผลานิสงส์แห่งกรรมดีของคุณพ่อที่ได้สร้างสมมาโดยตลอด และที่ลูกหลานและบรรดาญาติและมิตรจำนวนมาก ได้มาร่วมกันบำเพ็ญบุญอุทิศให้คุณพ่อ ขอให้ดวงวิญญาณของคุณพ่อไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ

ลูกของคุณพ่อ

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๕
(ปราบเงี้ยว ตอนที่ ๑)

จดหมายเหตุปราบเงี้ยว

* * * *

Prince Damrong, Bangkok

Lakon now in danger. Please wire to chief Lakon at once to stand by me to the last. Also inform in that should Lakon be attacked and saved by his dependent to protect Lampoon and Chiangmai, high reward will be at his hand. Send troop via Raheng immediately.

Phra Montri

คำแปล

โทรเลขฉบับลงวันที่ ๒๘ มีนาคม ๑๙๑๑ เวลา ๕ ทุ่ม ๒๐ นาที

กราบทูลกรมหลวงดำรงฯ^(๑) กรุงเทพ

ขณะนั้นเมืองลำปางกำลังอยู่ในระหว่างอันตราย ได้โปรดโทรเลขโดยด่วนสั่งเจ้าเมืองลำปางให้ช่วยเกลี้ยๆ จนถึงวาระสุดท้าย และโปรดแจ้งไปว่า ถ้าหากเมืองลำปางถูกโจมตีและคนของเจ้าเมืองช่วยให้ปลอดภัยไปได้ อันเป็นการป้องกันเมืองลำพูนและเชียงใหม่ไว้ เขาจะได้รับการรางวัลอย่างสูง ขอให้ส่งกองทหารไปยังเมืองระแหงทันที

พระมนตรีย^(๒)

Prince Damrong, Bangkok

Please wire order Muang Pechai and Swankaloke march on to Phrae at once. Lakon is almost in danger. Robbers are advancing towards Lakon. Our outposts are weak for want of men. Fear attack will be made on Lakon. Chief commissioner and troops Chiangmai not yet arrived.

Phra Montri

Telegram of Phra Montri deposited at Lampang to Prince Damrong, Bangkok, July 29th 1902 at 9.20 a.m. Received at the Interior Department on the 29th of July 1902 at 5.55 p.m.

(๑) ก๊อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะนั้นดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

(๒) พระมนตรียพจนกิจ ข้าหลวงประจำนครลำปางในขณะนั้น

คำแปล

โทรเลข จากพระมนตรี แจ้งเรื่องผู้ร้ายตีเมืองแพร่ วันที่ ๒๙ มีนาคม ๑๒๑

เวลา ๕ โมง ๕๕ นาที

กราบทูลกรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

ได้โปรดโทรเลขสั่งเมืองพิษขัย และสวรรคโลกให้ออกเดินทางไปแพร่โดยด่วน ลำปางใกล้จะเป็นอันตราย พวกผู้ร้ายกำลังมุ่งหน้ามาทางลำปางแล้ว ด้านหน้าของเราอ่อนกำลังและต้องการคน เกรงว่าเทศาฯ เมืองลำปางจะถูกโจมตี กองทหารจากเชียงใหม่ก็ยังไม่ถึง

พระมนตรี

Prince Damrong, B'pain

I have to report for Your Royal Highness information that Messrs. Kellett and Huffman left for Prae on the morning of the 29 July without in any way informing me, the chief, or any local officials of their intention. I am also informed that Mr. Leonowens advised Mr. Kellett to stay at home, as Mr. Kellett and Mr. Huffman were aware of the nature of the disturbance that had occurred at Phrae and took this step without informing any officials. Whatsoever I respectfully beg to submit to Your Royal Highness that no responsibility can rest with me.

Phra Montri

คำแปล

โทรเลขจากพระมนตรี ลงวันที่ ๑๕

กราบทูลกรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

เกล้าฯ จำเป็นต้องกราบทูลให้ทรงทราบฯ ว่า มร. เกลเลต และ มร. ฮัฟแมน ได้ ออกเดินทางไปจังหวัดแพร่ในตอนเช้าวันที่ ๒๙ กรกฎาคม โดยมีได้บอกกล่าวให้เกล้าฯฯ หัวหน้า หรือข้าราชการในจังหวัดคนใดทราบเลย เกล้าฯฯ ยังได้รับแจ้งอีกว่า มร. เลียว-โนเวนส์ ได้แนะนำอย่างแข็งขันให้ มร. เกลเลต และ มร. ฮัฟแมน คงอยู่ที่บ้านไปก่อน แต่เนื่องจาก มร. เกลเลต และ มร. ฮัฟแมน มีความหวั่นเกรงต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่เมืองแพร่ จึงได้กระทำเช่นนั้น โดยมีได้บอกเล่าให้ข้าราชการผู้ใดทราบเลย การจะเป็นอย่างไร

ต่อไปเกล้าฯ ขอกราบทูลมาให้ทรงทราบ บัดนี้เกล้าฯ ไม่มีความรับผิดชอบใด ๆ ใน
เรื่องนี้อีกแล้ว

พระมนตรีย์

* * * *

Prince Damrong, B'pain

Received information on oath today that Salathoonlah British subject now in Lampang is acting as agent for the men who attacked Phrae. Kindly take necessary steps to cause British authorities Bangkok immediately wire instructing British consul, Chiangmai, to wire Lampang to recall Salathoonlah to Chiangmai under arrest for investigation. In absence of Salathoonlah from Lampang, the plot intended carried out in Lampang will be weakened, and most probably withdrawn the sooner Salathoonlah be sent to Chiangmai the better prospect will be in Lampang.

Phra Montri

Telegram from Phra Montri to Prince Damrong, deposited at Lampang on the 1st. of August, 1902 at 11.10 a.m. Received at Bangpain on the same day.

คำแปล

โทรเลขจากพระมนตรีย์ ถึงสมเด็จพระยาคำรงฯ โทร. ที่ลำปาง วันที่ ๑ ส.ค. ๑๙๐๒
๑๑.๑๐ น. เลขที่ ๕๔ (รับที่บางปะอิน ในวันเดียวกัน)

กราบทูลกรมหลวงดำรงฯ

เกล้าฯ ได้รับข่าวอย่างแน่นอนในวันนี้อเองว่า ขณะนี้สาลาทูนลาห์คนในบังคับ
อังกฤษ กำลังปฏิบัติงานเป็นสายลับของพวกผู้ร้ายที่เข้าปล้นเมืองแพร่ ขอบได้โปรดฯ
ปฏิบัติการตามที่จำเป็นด้วยการสั่งให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายอังกฤษในกรุงเทพฯ โทรเลขแจ้งไป
ยังกงสุลอังกฤษที่เชียงใหม่โดยด่วนให้เรียกตัว สาลาทูนลาห์ ไปเชียงใหม่และจับกุมตัว
ไว้สอบสวน ในระหว่างที่ สาลาทูนลาห์ ไม่อยู่ในเมืองลำปาง แผนการที่เตรียมไว้
ดำเนินการในลำปางก็จะเซาหลง การเรียกตัว สาลาทูนลาห์ ไปเชียงใหม่ นั้น ยิ่งทำเร็วได้
เท่าไร เหตุการณ์ในเมืองลำปางจะยิ่งดีขึ้นเพียงนั้น

พระมนตรีย์

Prince Damrong, B'pain

I beg to submit telegram of Kellett to American Minister, Bangkok, as follows: American Minister, Bangkok. Please present following to British representative. I have the honor in the absence of any other person who is in touch with the people involved and who know their position to address you on behalf of your innocent Shan subjects at Phrae, who feel that they may be made to bear punishment alike with the guilty. August 11th I returned from Phrae where I had been since July 31st. Every day that I was there I saw your British headman and a number of prominent Shans resident in and about Phrae. These men are among the best people in northern Siam. The rebellious Shans during this time were in complete control at Phrae. They dictated letters written by the chief and the local Chows who did their bidding. The peaceful Shans were given to understand that if they did not move in accordance with the rebel leaders they would be beheaded. Eight of us Europeans who were in Phrae advised the friendly Shans that it was best to do the bidding of the rebels, who were in possession of the government at Phrae. Each day the prominent friendly Shans came to us, several Europeans, on their knees, protesting that they were loyal to Siamese government, and that if defence could be made against leaders of rebellion they would prove they were not conspirators. The rebels were so entirely masters of the situation that no European in Phrae for one moment embraced the idea of opposing them. Proposals to such effect came from the chief and his Chows, but we Europeans considered it hopeless to help against the rebels. It appears that there were about forty bad Shans at the start interested as prime movers in this rebellion on their way to Phrae before the attack on that town. They were joined probably by one hundred more in Phrae. They were probably joined by from 50 to 100 after they took possession of Phrae. Some five or six hundred Shans were in town. A few nonserious characters sympathized with the rebels each day. When there I saw the most prominent peaceful Shans all of them were heart-broken. They begged us to bring their consul to them. In business I am entirely independent of the Shan-ngios I have not one cent involved with any of them. I write this prompted by motivatively of deep desire to see innocent Shans saved from unwarranted hardships. The innocent Shans at Phrae swore allegiance to the rebel leaders under compulsion and they recognized that so far as the Siamese are concerned they are criminals, but they did everything possible in behalf of law and order. I write this as an entirely impartial person but my heart bleeds for the people for whom they beg of you and I of you as a representative of Christian civilization that representations will be made to the Siamese government and that H.B. nis representative will insist that the British Shans-ngios of the north will not be treated as criminals without trial according to law and that a very distinct line be drawn between those who really are decoils and those who apparently gave their support to the anti-Siamese movement because the government under which they were living failed to give them proper protection. I trust that anything I have said above will not be construed as a plea for the decoils who have murdered and robbed. E.R. Kellett in this telegram I consider that there is no truth in it as those innocent Shans in Phrae should remain in their places to distinct from these bad ones; and since all Siamese innocent in Phrae had been but only murdered it is not possible to judge one from the others.

Phra Montri

คำแปล

กราบทุลกรมหลวงดำรงฯ บวงปะอิน

เกล้าฯ ขอถวายโทรเลขของ มร. เกลเลต ซึ่งมีมาถึงบาทหลวงอเมริกันในกรุงเทพฯฯ ดังข้อความต่อไปนี้ บาทหลวงอเมริกันกรุงเทพฯฯ ได้โปรดส่งข้อความต่อไปนี้ยังผู้แทนฝ่ายอังกฤษด้วย ข้าพเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติงานแทนผู้อื่นซึ่งทำการติดต่อกี่ยวข้องอยู่ในเรือนและคนเหล่านั้น ซึ่งรู้หน้าที่ของตนเองได้ให้ข้าพเจ้าติดต่อดังท่านในนามของคนบังคับอังกฤษชาวเงี้ยวซึ่งไม่รู้เห็นในเรื่องใดๆ ที่แพร่ และรู้ตัวว่าอาจจะต้องถูกลงโทษอย่างผู้กระทำผิด เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ข้าพเจ้ากลับจากเมืองแพร่ซึ่งข้าพเจ้าไปอยู่ตั้งแต่วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ทุกๆ วันระหว่างที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น ข้าพเจ้าพบหัวหน้าที่เป็นชาวอังกฤษและชาวเงี้ยวผู้มีชื่อจำนวนมากพำนักอยู่ทั่วๆ ไปในเมืองแพร่นั้น บุคคลเหล่านั้นเป็นชนชั้นสูงสุดในสยามภาคเหนือ ส่วนพวกเงี้ยวที่เป็นกบฏนั้นระหว่างนั้นถูกควบคุมตัวไว้ทั้งสนิทแพร่ พวกเหล่านั้นเป็นผู้บงการให้หัวหน้ากับพวกเจ้าพื้นเมืองเขียนใบบอกเป็นคำสั่งของตน ชาวเงี้ยวที่รักสงบได้รับแจ้งให้ทราบว่าจะถ้าไม่อพยพตามคำสั่งของหัวหน้าพวกกบฏแล้ว ก็จะต้องถูกตัดหัว พวกเราที่เป็นชาวยุโรป ๘ คนด้วยกันที่อยู่ในเมืองแพร่ได้แนะนำชาวเงี้ยวที่เป็นมิตรว่า เป็นการดีที่สุดที่จะปฏิบัติตามคำสั่งของพวกกบฏ ซึ่งเขายึดอำนาจการปกครองเมืองแพร่ไว้ได้ ทุกวันชาวเงี้ยวผู้มีชื่อที่เป็นมิตรได้มาหาเราที่เป็นชาวยุโรปหลายคนคุกเข่าลงและโต้แย้งว่าพวกตนมีความจงรักภักดีต่อรัฐบาลสยาม และว่าถ้าหากจะมีการต่อต้านหัวหน้าพวกกบฏกันแล้ว พวกเขาจะพิสูจน์ให้เห็นว่า พวกเขามีได้ร่วมสมคบก่อการด้วยเลย พวกกบฏนั้นเข้าควบคุมสถานการณ์ไว้หมดสิ้น จนกระทั่งไม่มีชาวยุโรปคนใดในเมืองแพร่มีโอกาสสักขณะเดียวที่จะออกความคิดและร่วมมือกันเข้าต้านทานได้เลย ข้อเสนอที่จะให้ดำเนินการนั้นก็มาจากหัวหน้าและบรรดาเจ้าต่างๆ แต่พวกเราชาวยุโรปพิจารณาแล้วเห็นว่าหมดหวังที่จะช่วยเหลือต่อต้านพวกกบฏ ทั้งปรากฏว่ามีชาวเงี้ยวเลวๆ สนใจที่จะก่อการร้ายในตอนเริ่มแรกเพียงประมาณ ๕๐ คน ระหว่างทางไปสู่เมืองแพร่ก่อนจะเข้าตีเอาเมือง ต่อมาเมื่อพรรคพวกพร้อมสมทบในเมืองแพร่ก็รวมเป็นจำนวนประมาณ ๑๐๐ คนซึ่งอาจจะเป็นพวกสมทบใหม่ประมาณ ๕๐-๑๐๐ คนก็ได้ ภายหลังจากที่เขายึดครองเมืองแพร่ได้แล้วสักหน่อย มีชาวเงี้ยวอยู่ในเมืองนั้น ๕๐๐-๖๐๐ คน ทุกๆ วันมีชาวเงี้ยวที่มีอุปนิสัยไม่รุนแรงนักจำนวนไม่กี่คนมาเข้าสมทบกับพวกกบฏด้วย ระหว่างที่ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นก็ได้เห็นชาวเงี้ยวผู้มีชื่อที่รักความสงบเป็นชีวิตจิตใจประสบความสำเร็จความทุกข์ทรมาณใจอย่างยิ่ง เขาเหล่านั้นได้ขอร้องพวกเราให้ช่วยพาพวกเขาไปหาเขา ในด้านธุรกิจนั้นข้าพเจ้าปลื้กตนอกโดยเด็ดขาดและมีได้เคยร่วมลงทุนในธุรกิจกับชาวเงี้ยวคนใดในพวกคนเลยแม้แต่สตางค์แดงเดียว ที่

ข้าพเจ้าเขียนมานี้ก็เนื่องมาจากมีความปรารถนาอย่างยิ่ง ที่จะได้เห็นชาวเงี้ยวผู้ปราศจากมลทินได้รอดพ้นจากความเดือดร้อนทุกข์ยากที่หาหลักประกันมิได้นี้ ชาวเงี้ยวผู้ปราศจากมลทินที่เมืองแพร์ได้ถูกบังคับให้ต่อสู้ภัยอันตรายต่อหัวหน้าพวกกบฏ และพวกนี้ยังระลึกอยู่เสมอว่า ตราบใดที่ชาวสยามเข้ามาเกี่ยวข้องกับพวกตนก็ต้องตกเป็นอาชญากร แต่เขาเหล่านั้นก็ได้ทำทุกสิ่งทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ เพื่อเห็นแก่กฎหมายข้อบังคับของบ้านเมือง ข้าพเจ้าเขียนข้อความนี้ในฐานะที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแต่ใด ๆ เลย แต่หัวใจของข้าพเจ้าต้องหลั่งโลหิตให้แก่คนที่ข้าพเจ้าตั้งใจจะช่วยเหลือ เขาเหล่านั้นได้ร้องขอมายังท่าน และข้าพเจ้าก็ถึงวอนมายังท่านในฐานะที่เป็นผู้แทนแห่งอารยธรรมคริสเตียน ซึ่งจะทำการตกลงรับรองต่อรัฐบาลสยามได้ และข้าพเจ้าใคร่ขอร้องให้ท่านเป็นผู้แทนยืนยันไปว่า ชาวเงี้ยวภาคเหนือในบังคับอังกฤษจะต้องไม่ถูกระงับการกระทำทารุณกรรมเช่นกับอาชญากรโดยปราศจากการสอบสวนตามข้อกำหนดเสียก่อน กับใคร่จะขอร้องให้มีการขีดเส้นคั่นระหว่างชาวเงี้ยวผู้เป็นตัวการอันแท้จริง กับผู้ที่ทำสนับสนุนการเคลื่อนไหวเพื่อแจ้งข้อต่อรัฐบาลสยาม ทั้งนี้เพราะว่ารัฐบาลสยาม ซึ่งปกครองชนพวกนี้ย่อมให้ความพิทักษ์คุ้มครองโดยเหมาะสม ข้าพเจ้าเชื่อว่าข้อความที่ข้าพเจ้ากล่าวมาข้างต้นนี้คงจะไม่ทำให้เข้าใจว่าเป็นการยื่นอุทธรณ์ให้แก่ผู้ร้ายชาวเงี้ยวซึ่งกระทำการปล้นและฆาตกรรม

อี. อาร์. เกลเลต (E.R. Kellett)

ในโทรเลขฉบับนี้เกล้า ๆ พิจารณาเห็นว่าไม่มีความจริงอยู่เลย เพราะว่าชาวเงี้ยวผู้ปราศจากมลทินในเมืองแพร์เหล่านั้นควรจะอยู่ในที่เดิมของตนไปก่อน เพื่อเป็นทางสังเกตความแตกต่างกับผู้ร้ายเหล่านั้น และเนื่องจากชาวสยามผู้ปราศจากมลทินในเมืองแพร์ถูกฆาตกรรมอย่างโหดร้ายหมดสิ้น ย่อมยากที่จะตัดสินใจว่าใครดีใครชั่วได้

* * * *

Prince Damrong, Bangkok

I have seen Leonowens arranged that 50 elephants are placed at the disposal of Phra Anuxit to come up to Lampang. Leonowens has ordered his agent Thern to do so at any moment notice Phra Surarit 500 regulars expect here 21 instant. They shall be received by officials Chows into town as directed.

Phra Montri

ท ๑๒๒ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ได้รับโทรเลขพระยาพิชัยที่ ๑๐ ว่า เวลานี้เช้าสี่โมงวันนี้ ได้รับจดหมายมิสเตอร์ ไลล์ผู้ช่วยกงสุลอังกฤษ ลงวันที่ ๔ เดือนธันวาคมไทยเงี้ยวคุมพวกเงี้ยวเข้ารบฆ่าฟัน ข้ำหลวงฝ้ายสยามซึ่งรักษาราชการเมืองแพร่ ยกไปกักด่านทางเมืองนครลำพูนแห่ง หนึ่ง ด้านทางอุดรดิศต์แห่งหนึ่งได้รับกับฝ้ายสยาม มิสเตอร์ไลล์ได้มาถึงเมืองแพร่ ได้พร้อมด้วยเจ้านายเมืองแพร่ให้กองทัพฝ้ายสยามพักไว้ แลตั้งอยู่ที่ท่ากองเพื่อเขาจะ ได้ชี้แจงกับพวกกลาโกไทยเงี้ยวให้ระงับการไว้ให้เรียบร้อย แลว่ากงสุลเมืองเชียงใหม่ ได้ไปชี้แจงกับพวกเงี้ยว ซึ่งตั้งอยู่ลำพูนแล้วการอย่างใดเขาได้รับจดหมายกงสุลเชียงใหม่แล้วเขาจะแจ้งมาให้ทราบ แลมีข้อความอีกหลายประการกับมิสเตอร์ไลล์ได้สำเนา จดหมาย ซึ่งมีเรียกพวกกลาโกไทยที่เขาพึ่งส่งมาฉบับหนึ่ง ใจความว่าพวกกลาโกไทย มาตั้งรบกับพวกอุดรดิศต์ เวลานี้จะเป็นการฆ่าฟันกันตายทั้งสองฝ่าย มิสเตอร์ไลล์จะพูด กับฝ้ายสยามให้เรียบร้อย พวกเงี้ยวได้ทำลายสายโทรเลขให้ชำรุดเสียจึงต้องซ้ำ ให้ กลาโกไทยจัดนายเข้าไปหามิสเตอร์ไลล์ที่เมืองแพร่ ๕ คน ๖ คน จะพูดชี้แจงให้เข้าใจ กับเดินความตามกลาโกไทยได้มีหนังสือถึงมิสเตอร์ไลล์ ถึงเจ้าแพร่ว่าได้รับกับพวกฝ้าย สยาม แลพวกฝ้ายสยามได้ยกกำลังมาเพิ่มเติมหลายประการ มิสเตอร์ไลล์ได้โทรเลขไป ถึงกงสุลอังกฤษกรุงเทพอีกฉบับหนึ่งชี้แจงในการที่เกิดเหตุส่งโทรเลขที่อุดรดิศต์ ในการ ที่มิสเตอร์ไลล์มีจดหมายมานี้ พระยาพิชัยมิได้ไว้วางใจตั้งมั่นรักษาอยู่เป็นการกวาดขัน จะได้รับอนุญาตแลตามโทรเลขพระยาพิชัยดังนี้ เห็นด้วยเกล้าว่าเกรงจะเป็นกลจะควร ประการใดแล้วแต่จะโปรด.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๑๑๔ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

เห็นด้วยเกล้าว่าเป็นฤดูฝน พลไพร่ที่เดินทางและเดินขามจะมีความลำบากเมื่อ ฝนตก จึงได้สั่งให้เมืองพิชัยจัดช้อยอดลานสองพันยอด เย็บเป็นเครื่องกันฝนแจกพล ไพร่พอกันความลำบากจะให้ได้อีกเท่าไร จะกราบทูลมาครั้งหลัง.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๑๑๑/๖๔๒ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

๑. ได้รับโทรเลขพระเสนาราชที่ ๕ ว่า ได้รับรายงานนายอำเภอเมืองดึ่งที่กักด่าน ทางให้ห้องต่อเขตเมืองล่องว่าเวลานี้เงี้ยวมาจากเมืองล่องแจ้งว่า เงี้ยวพบไทยแล้วได้

พินฆ่าแลกก้านทาง ๔ ตำบล คือ ที่คอยลงมาเขตลำปางหนึ่ง ต่อเขตเมืองแพร่หนึ่ง พงอ้อเขตอุตรดิตถ์หนึ่งทั้งป้อมแก้วต่อเขตสวรรคโลกหนึ่ง งิ้วลูกมาสี่สิบคนที่เมืองลอง เข้าสมทบด้วย แลงิ้วเวียงตุงหนุนมาเสมอ คนในเมืองลองอยู่ในอำนาจงิ้วทั้งสิ้น ๒. มองหยุ่นพม่าซึ่งได้ภรรยาอยู่ที่สวรรคโลกมาแจ้งว่าเมื่อเดือนสิบศกก่อน มองหยุ่นกับ ภรรยาแลถูกจ้างขึ้นไปทวงลูกหนทบ้านนำพวง ครั้นเดือนหกขณแก่คำศกนี้ มองหยุ่น กลับมาถึงลำน้ำแม่จางกลางป่าพบงิ้วสองคนมาจาก ๔๔๕๑ (หลวงพระบาง) มอง หยุ่นกับงิ้วได้พูดจากันแล้วเห็นหนังสืออยู่ในย่ามหนึ่งซอง มองหยุ่นจึงขอดูเห็นสวรรค โลกหลังซองว่าถึง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๗๕๐๑ (เมือง) ๕๖๒๐ (ลำ) ๕๖๑๑ (ปาง) ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๘๕๐ (แพร่) เป็น ๑๑๘๓๐ (อักษร) ๖๓๕๓ (ฝรั่ง) บรร ๔๑๒๔ (ตัด) ๑๑๘๓๐ (อักษร) ๖๔๕๘ (พม่า) บรร ๔๑๒๔ (ตัด) หนึ่ง แลงิ้วสองแจ้งว่าสกนจะ ทำมาหากินยาก เพราะ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๗๕๐๑ (เมือง) ๕๖๒๐ (ลำ) ๕๖๑๑ (ปาง) ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๘๕๐ (แพร่) กบคิดกับ ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) เอาใจ ๑๒๒๘๖ (ออก) หาก ๓๕๗ (กรุง) ๑๐๔๑๒ (สยาม) มองหยุ่นจึงพูดห้ามว่าจะคบคิดฆ่าเจ้าทำไม งิ้วว่า ได้รับหนังสือมาแล้วต้องเอาไปให้ถึง แลว่าควรเข้าด้วยก็เข้า ไม่ควรก็ไม่เข้า แลงิ้ว สองคนก็นำหนังสือไป ๗๕๐๑ (เมือง) ๕๖๒๐ (ลำ) ๕๖๑๑ (ปาง) ครั้นมองหยุ่น มาพักอยู่ที่บ้านปลัดอำเภอดังได้สั้ทำคันทราบว่างิ้วฆ่าข้าหลวงเมืองแพร่ตาย ได้ แต่งให้หลวงไชยเสนาไปสอดแนมที่เมืองลองเพื่อสืบเอาความจริงแจ้งในโทรเลขนั้นแล้ว ๓. เมื่อได้ทราบความอย่างไรจะกราบทูลให้ทรงทราบครั้งหลัง

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๑๐๓ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ได้รับโทรเลขเมืองพิชัยว่า นายถมยา พนักงานโทรเลขเมืองพิชัยว่านายถมยา พนักงานโทรเลขนายบุญธรรม นายเด็กพนักงานป่าไม้เล็ดรอดมาแจ้งความมีความแปลก ไปบ้างว่า วันที่ ๒๕ ผู้ร้ายที่เมืองแพร่แล้วเลยไปตีนายจันทร์ในแขวงเมืองสอง คนไทย ตายหลายคน ครันที่ ๒๖ พวกงิ้วจับนายแฝงผู้พิพากษาหนึ่ง นายแม่น้อยการหนึ่ง ขกกระบัตรศาลหนึ่ง ฆ่าเสีย แต่หลวงวิมณ ข้าหลวงผู้ช่วยหนีไปอาศัยอยู่ห่างบมเปและ นายห้างไม่อยู่น่ากลัวจะไม่มีใครช่วย แลเวลาปล้นมีพวกงิ้วในพื้นเมืองบ้าง มาแต่อื่น บ้างประมาณพันคน แลเจ้าแพร่เรียกนายแขวงแก่บ้านให้เตรียมอาวุธปืนกระสุนดินดำ ไว้ต่อสู้กับพวกไทยแลนั่งกักทาง แต่นายถมยา นายบุญธรรม นายเด็ก ที่หนีมาได้ นั้น

หนีไปทางอำเภอท่าปลา นายจิตรฟูก็ได้ให้เงินคนละสิบบาทแลจัดส่งมาถึงพิชัย เรื่องนี้
ต่อไปได้ความประการใดจะกราบทูลมาให้ทรงทราบครั้งหลัง

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๕๕ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ได้รับโทรเลขพระเสนาราชที่ ๓ ว่า นายร้อยตรี แสด กับพลตำรวจ ๑๑ คนหนี
กลับมาได้แจ้งว่าได้ไปตรวจพร้อมด้วยนายร้อยตรี ตาด รวมตัวนายกับพลตำรวจสิบคน
ไปถึงบ่อแก้ว เห็นเรือนเงี้ยวทั้งได้ประมาณแปดสิบหลัง ตรวจได้บั้งตันสิบห้าคน
ไม่ชงร้อยแล้วเลยไปตรวจถึงบ้านแดนใจ เมื่อวันที่ ๒๕ พบเงี้ยวคนเข้าต่อสู้ จึงยิง
ตายสามคน หนีได้หนึ่งคน แล้วนายร้อยตรีตาดกับพลตำรวจไปบอกอำเภอเมืองแพร่
ตรวจศพ จนเวลาบ่ายไม่กลับมาจึงเลยไปตามถึงบ้านสุเม่น เห็นพวกเงี้ยวขึ้นอยู่บน
สนามเพลาะประมาณร้อยห้าสิบคน สนามเพลาะยาวประมาณแปดสิบลวาเศษได้ยิงต่อสู้
กัน พลตำรวจน้อยตัวต่างหนีไป พวกเงี้ยวก็ไล่ตามยิงจึงพากันหนีมาได้สิบสองคนหาย
ไปห้าคน เข้าไปในเมืองแพร่สามคน ถ้าต่อไปได้ความอย่างไร จึงจะบอกมาให้ทราบ
ครั้งหลัง.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๕๖ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ได้รับโทรเลขพิชัยว่าเมื่อวันที่ ๓ เดือนนี้ เวลาโม่งเช้าพวกเงี้ยวซึ่งตั้งอยู่บนเขา
ประมาณ ๒๐ คน อ้อมเขาหลังค่ายตีค่าย พระยาพิชัยต่อสู้กัน พระยาพิชัยฆ่าเงี้ยวตาย
๒ คน ตัดเสียบไว้ที่ค่ายพวกเงี้ยวตาย เงี้ยวแตกหนีไป ต่อไปได้ความประการใดจะ
โทรเลขกราบทูลครั้งหลัง.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๕๗ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ได้รับโทรเลขพระยาพิชัยได้แต่งคนไปสืบข่าว ๔ พวก กลับมาได้พวกหนึ่ง ว่า
พอขึ้นไปถึงเขาพลึงพอถึงตอง ... เส้นไปศาลเจ้า พวกเงี้ยวก็ตรูตรงเข้าไล่ฟัน คนที่ไป

สืบก็หนีลงจากเขาได้สองคน สามคนเตรียมจะไปทางไหนไม่ทราบ พวกเงี้ยวเวลานั้นยังตั้งอยู่บนเขาพลั้งแต่จะมากน้อยเท่าใดประมาณไม่ถูก เห็นแต่วังสับสนอยู่มาก เรื่องนี้เกล้า ๆ จะให้มีโทรเลขสั่งเตือนไปทุกกอง ถ้าจะแต่งคนเดินไปสืบข่าวคราวอย่าได้เดินทางหลวงเป็นอันขาด แลชี้แจงไปต่าง ๆ ตามควร เมื่อได้ความอย่างไรจะบอกที่หลัง

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๕๒ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ได้รับโทรเลขพระเสนาราชตีมาจากที่พักเมืองสวรรคโลก ว่าได้ทราบความจากหลวงชนะ ซึ่งผู้ว่าราชการเมืองสวรรคโลกให้ไปสืบที่เมืองลองว่าพลตำรวจ ๑๑ คน กับคนหาบ ๓ คน ไปถึงตำบลแดนแขวงเมืองแพร่เวลาพลบค่ำ พบเงี้ยว ๓ คนนอนอยู่ในกระท่อม พลตำรวจถามไม่พูด แล้วพวกเงี้ยวตรงเข้าฟันพลตำรวจถูกแขนสองแผล พลตำรวจเอาปืนยิงพวกเงี้ยวตายทั้ง ๓ คน แล้วว่าที่ร้อยตรีเสดช่วงให้พลตำรวจถือหนังสือไปแจ้งต่อข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองแพร่ก็หายไป นายเสดจึงยกขามไปถึงบ้านลองเกรียงแขวงเมืองแพร่เวลา ๑ ทุ่ม พบพวกเงี้ยวประมาณร้อยคนมีอาวุธพร้อมเดินสวนทางมา แล้วพวกเงี้ยวก็พากันล้อมจับพลตำรวจต่างต่อสู้ด้วยกันประมาณครึ่งหนึ่ง พวกเงี้ยวฟันพลตำรวจตายหนึ่งคน ๆ หาบของถูกปืนหนึ่งคนแต่ไม่ตาย พวกพลตำรวจแตกหนีไปไม่ทราบว่าจะไปทางไหน อนึ่ง ทราบความจากขุนแผนลงกรมการเมืองลับแลกับพวกกรมสีกนมาแจ้งความว่าได้หนีจากพวกเงี้ยวมาว่า เวลาพวกเงี้ยวเข้าปล้นเมืองแพร่ขึ้นพวก ๔ คน อยู่ในเมืองแพร่นั้นเข้าปล้นเวลาอรุณรุ่ง แลเป็นพวกเงี้ยวเมืองแพร่นั้นเองเป็นตัวปล้นพระยาไชยบูรณ์และครอบครัวหนีมาถึงห้องกาช ตามจับได้ทั้งครอบครัวแล้วเอาไปฆ่าที่สระห้องเก่าตายทั้งหมดครอบครัว แลคนไทยที่อยู่ในเมืองแพร่ฆ่าตายบ้าง หนีไปได้บ้าง ที่หนีนั้นทราบว่าไปทางเมืองลำปาง พอฆ่าคน ๆ ไทยตายแล้วมันไปพากำปั่นหัวการเอาเงินออกแล้วเชิญเจ้าแพร่มามอบเงินให้ที่ศาลาว่าการ แลเก็บเข้าของไทยถึงสองวันจึงเสร็จ แลแล้วไล่ฆ่าขุนแผนลงกับพวกกรมสีกนนั้นจึงหนีมาทางเมืองลอง แต่พลตำรวจเมืองสวรรคโลกอุดรติดดีที่ไปตรวจจับนั้นมันฆ่าตายหมด พระเสนาราชได้สั่งให้ผู้ว่าราชการเมืองสวรรคโลกจดถือยศไว้แล้ว และถามข่าวถึงเมืองลองยังไม่ตอบ แลพระเสนาราชกำลังจัดพลเป็นกอง ๆ ที่จะยกไปเมืองลอง เมื่อยกเวลาใดจะบอกมาให้ทราบ ข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งให้รีบยกไปโดยเร็ว.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๕๒/๕๖ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ได้รับโทรเลขเมืองพิษณุที่ ๕๓ ลงวันที่ ๒ เดือนนี้ว่า หลวงจำน นายสีลาหนี่ กลับมาจากเมืองแพร่แจ้งความต่องันว่า ๑. เกิดเหตุที่เมืองแพร่ครั้งนั้นหัวหน้าพวกเงี้ยว คือปะกามงบั้งหลวงเงี้ยว ๔๗๒๗ (หนาน) ๑๐๕๒๕ (เสนา) ๕๑๑๑ (ลาว) เมืองแพร่ซึ่งเป็นที่ไทยหนึ่งคนคนแพร่อีกคนหนึ่งคุมพรรคพวกประมาณสามร้อยคน เข้าตีปล้นเมืองแพร่ ๒. ในเวลาที่เหตุเกิดนายสีลาได้หนีไปซุ่มอยู่ที่เรือนนายร้อยจางแสงเงี้ยวจนเวลาเย็นเห็นพวกเงี้ยวสคนมาที่บ้านร้อยจางแสง แล้วแบ่งเงินที่ตีปล้นได้ให้ร้อยจางแสงสามสิบบาท ๓. แล้วพวกเงี้ยวสคนแจ้งความกับร้อยจางแสงว่าพวกกันตีปล้นได้ที่เค้าสนามหลวงแบ่งให้ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) สี่หมื่นบาท ๒๒๒๕ (เจ้า) ๕๒๑๕ (บุญ) ๘๖๐๖ (วี) หนึ่งถุง ๖๕๒๐ (พระ) ๗๘๐๑ (เมือง) ใจหนึ่งถุง ๒๒๒๕ (เจ้า) น้อย ๑๑๑๑๖ (สวน) ๖๑๘๐ (ผู้) ๖๗๒๕ (พี) ๗๒๖๔ (พาก) ๑๐๖๒ (ษา) หนึ่งถุง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) หนึ่งถุง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๘๕๗๗ (ราชวงศ์) หนึ่งถุง ๔. แล้วพวกเงี้ยวได้กระ ๔๔๗๑ (ทำ) ๑๐๖๐๒ (สัตว์) ๑๐๖๒๒ (สา) ๕๑๔๓ (บาน) ๓๗๕๒ (ตัว) ๓๗๕๘ (ต่อ) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) แถ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๗๓๐ (นาย) ทั้งหลายที่พักพระยาไชยบูรณ์ว่าถ้า ๕๓๓ (กองทัพ) ๔๔๕๕ (ไทย) ๘๑๑ (ขึ้นไป) ๓๕๖๖ (ตี) ๗๐๒๘ (พวก) เงี้ยวๆ ๑๘๕๔ (จะ) ๕๗๕๔ (เป็น) ๕๓๐ (กอง) ๔๖๕๓ (หน้า) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) แถ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๗๓๐ (นาย).

ที่ ๕๕ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ตามโทรเลขที่ ๘๔ เรื่องพระยาพิชัยแต่งคนออกไปสืบเหตุการณ์นั้น บัดนี้ได้รับโทรเลขว่าได้แต่งคนขึ้นไปตรวจบนเขาพลึงพบหนังสือที่ปิดไว้ต้นไม้ฉบับหนึ่ง พอคนสืบเขาจับหนังสือดูได้ยินเสียงแเก็บแตก ๓ นัด แต่ไม่ออก ได้ตรวจดูได้หนังสือว่าการที่พวกเงี้ยวปล้นครั้งนี้ โดยความเดือดร้อนด้วยพระยาไชยบูรณ์ไม่ให้พวกเงี้ยวทำไรนาปลูกเรือน และต้องประสงค์เงินทองจึงได้จับพระยาไชยบูรณ์มาฆ่าเสีย กับได้จับคนลาวเดินปลอมเข้ามาที่เขาพลึง ๑ คน ถามได้ความว่าเป็นคนเจ้าสุริยะเมืองแพร่ เข้าใจว่าลาวคนนั้นมาเที่ยวสืบความ ต่อไปเมื่อได้ความอย่างใดจะตอบให้ทราบครั้งหลัง.

พระยาเทพาริบัติ แทน.

ที่ ๘๘ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ตามโทรเลขที่พระยาพิชัยแต่งคนออกไปสืบที่เขาพลึงนั้น บัดนี้ได้ความว่า ตำรวจภูธรพอไปถึงปางคา พบพวกเงี้ยวยิง ๑ นัด พลตำรวจได้ต่อสู้ยิงพวกเงี้ยวหนึ่งแตก กลับไป แลได้ยินเสียงพวกเงี้ยวอยู่บนเขาพลึงมากจึงได้ตั้งมั่นอยู่ปองอ้อต่อไป เมื่อใด ความอย่างไรจะบอกให้ทราบภายหลัง.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๘๗ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

วันนี้ได้ตามไปทางโทรศัพท์ทราบว่า พระบริรักษ์ยกกำลังถึงอุดรดิถีเวลาบ่าย ๔ โมง เกล็ด ๆ ได้โทรเลขเร่งให้พระบริรักษ์รีบยกไปช่วยพระยาพิชัยให้ทันที่เขาพลึงโดยเร็ว.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๑๒๑ กราบทูล กรมหลวงดำรง ฯ กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๔ เวลาบ่าย ๓ โมง ได้รับโทรเลขพระยาบรมมโหบทว่า โทรเลขที่สืบเอ็ด ของบรมบอกมาเป็นความจริงหมด เพราะเสมียนแขวงขุนยวมมาถึงน่านซึ่งแจ้งว่าการที่ ๖๑๔ (เกิด) นั้นเสมียนแขวงเห็นด้วยตาตนเอง บรมจะขอ ๖๖๗ (กำลัง) ขึ้นไป ๖๖๘๖ (ช่วย) โดยเร็ว แจ้งอยู่ในคำที่บรมบอกไปกระทรวงแล้ว การที่จะส่ง ๖๖๗ (กำลัง) เกล็ด ๆ ได้จัดการเสร็จแล้วจะออกจากแพร่วันที่ ๑๓๕๒ (ห้า) เกล็ด ๆ จะส่ง ไปที่นครจัด ๔๐๘๘ (ทหาร) ๘๒๒๓ (ยก) ขึ้นไป ๖๖๘๖ (ช่วย) อีกทางหนึ่ง แต่ ๔๐๘๘ (ทหาร) ประจำอยู่ที่แพร่เวลานี้ก็ ๔๕๕๑ (น้อย) เมื่อจะมี ๑๑๔๕๑ (เหตุ) ๖๖๕ (กำเริบ) ๓๐๒๕ (ใหญ่) ขึ้น เกล็ด ๆ จะ ๘๒๒๓ (ยก) ๔๘๔๕ (หนุน) ขึ้นไป ๖๖๘๖ (ช่วย) ก็ยาก เพราะแพร่เวลานี้ยัง ๕๕๕๒ (ปั่นป่วน) อยู่ ๑๓๘๕ (เงี้ยว) ก็ยังมีมาก เห็นด้วยเกล้า ๆ ถ้าปางเวลานี้ไม่สำคัญอันใดนัก ได้ให้ ๗๗๔๑ (แม่ทัพ) ๑๑๗๒๘ (อนุชิต) ๑๒๘๐ (กุม) ๔๐๘๘ (ทหาร) ขึ้นไปรักษา ๒๗๑๕ (เชียงใหม่) ให้ ๖๕๒๐ (พระ) ๑๐๘๔๘ (สุรา) ๘๕๕๕ (ฤทธิ) ยกขึ้นไปทั้ง ๕๓๐ (กอง) ๖๕๘๗ (พัน) จะเป็นประโยชน์ ๖๖๗ (กำลัง) พาหนะเชียงใหม่ก็ยังบริบูรณ์จะจัดส่ง ๕๓๐ (กอง) ๖๕๘๗ (พัน) ขึ้นไปได้โดยเร็ว กำลัง ๖๘๕๐ (แพร่) เวลานี้ทั้งข้างโคตต่างแดนนั้นก็ ๑๑๘๕ (ความ) ๕๓๔๐ (บอบช้ำ) มาก คำที่กราบทูลนี้ ถ้าทรงเห็นด้วยก็ขอให้รับสั่ง

บังคับ ๑๑๓๒๘ (อนุชิต) ๗๗๔๑ (แม่ทัพ) ขึ้นไปโดยเร็วในทันใดที่ได้รับโทรเลข เจ้าน่านขอให้อภัยกองทหารขึ้นไป ๓๕๖๖ (ตี) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ที่ ๒๗๐๗ (เชียง) ๑๕๓๕ (คำ) ที่เดียว เหล่าฯ เห็นชอบด้วยได้เปลี่ยนคำสั่งที่เมืองสองให้มัททหารอยู่ ๑๑๐๖๘ (สอง) ๕๔๐๗ (โหล) ที่สะเอียดให้มัททหารอีก ๑๑๐๖๘ (สอง) ๕๔๐๗ (โหล) คอยเหตุการณ์ ให้พระยาศรีนครกุม ๕๓๐ (กอง) ๖๕๘๗ (พัน) เลขไป ๓๕๖๖ (ตี) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ที่ ๒๗๐๗ (เชียง) ๑๕๓๕ (คำ) ๕๗๔๖ (ปิ่นมาเชอ) ๘๘๐๔ (ร้อย) บอกให้พระยาศรีนครเอาขึ้นไปด้วย เหล่าฯ จะสั่งให้เมืองน่านจัดคน ๘๘๐๔ (ร้อย) หนึ่งส่งไปให้พระยาศรีนครฝึกหัด ถ้าเห็นการเล็กน้อยให้มอบปืนกลับมารักษาเมือง ถ้าเป็นการใหญ่ก็ให้ ๑๑๐๖๖ (สมทบ) เข้าเป็น ๖๖๗ (กำลัง) ๕๓๐ (กอง) ๖๕๘๗ (พัน) ยกไป เห็นด้วยเหล่าฯ ว่ากองพระยาศรีนครขึ้นไปข้าง ๒๗๐๗ (เชียง) ๑๕๓๕ (คำ) กองพระสุรฤทธิยกขึ้นไปทาง ๒๗๑๕ (เชียงใหม่) ต่าง ๓๕๖๖ (ตี) ขนานเข้ามากวาดเงี้ยว คนร้ายเสียสั๊กพักก็เห็นจะสงบลงได้.

สุรศักดิ์

ที่ ๕๘ กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

วันเกล้าฯ ได้เรียก ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) นายแคว้นเก่าเมืองของ มาตามปากคำ ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) คนนี้ เป็นคนที่ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) นับถือไว้วางใจ สังกัดกิริยาเป็นผู้ใหญ่แลหน้าตาก็เป็นคนซื่อ พระยาพิชัยได้ชี้แจงแล้วถามปากคำ ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) ได้ให้การโดยของอาจมาจมาน แจงอยู่ในคำ ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) แล้ว คำที่เหล่าฯ กล่าวว่าได้ทราบก่อนหน้าที่เกิดเหตุในเดือนหนึ่งไกลกับคำให้การอ้าง การซึ่งเหล่าฯ ได้คัดส่งมาถวายต่อไป ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) กรันให้การว่าเดิม ๕๓๘ (ก่อน) เงี้ยวเข้าตีเมืองแพร์สักเดือนเศษ ข้าพเจ้าเข้าไปในคุ้ม ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ได้ชื้อยามาให้ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) เป็นราคาเงินยี่สิบบาท ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ได้พูดให้ข้าพเจ้าฟังว่า ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) รู้ใหม่ว่า ๖๘๕๐ (เมืองแพร์) ต่อไปจะไม่เป็น ๕๖๕ (ของ) ๔๔๕๕ (ไทย) นานเท่าใด จะต้องเป็นเมือง ๕๖๕ (ของ) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ข้าพเจ้าตอบว่าข้าพเจ้าไม่รู้ แล้ว ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังต่อไปว่า ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) จะคิดให้ ๖๔๘๑ (พะ) ๒๔๘ (กา) ๗๘๓๑ (มอง) ๑๐๑๕๓ (สะ) ๕๐๘๖ (ลา) ๕๘๗๖ (โป) ๒๕๔๘ (ไชย) ซึ่งเป็นหัวหน้าเงี้ยว ๕๓๑๘ (บ่อ) ๔๕๖ (แก้ว) เข้ามาตีปล้นนครแพร์ พวกเงี้ยวคงจะจับ

๑๓๔๐ (คน) ๔๔๕๕ (ไทย) หม่าเสี้ยหมัด กงจะไม่เหลือเลย แต่ ๖๔๘๑ (พระ) ๒๔๘ (กา) ๗๘๓๑ (มอง) ๑๐๑๕๓ (สะ) ๕๐๘๖ (ลา) ๕๘๗๖ (โป) ๒๕๔๘ (ไชย) ๑๘๘๘ (จะยก) ๑๐๕๖ (เข้า) ๓๕๖๖ (ตี) ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๘๕๐ (แพร์) เมื่อไฉนยังไม่มีการกำหนด ถ้าจะให้ ๖๔๘๑ (พระ) ๒๔๘ (กา) ๗๘๓๑ (มอง) ๑๐๑๕๓ (สะ) ๕๐๘๖ (ลา) ๕๘๗๖ (โป) ๒๕๔๘ (ไชย) ยกเข้าตีเมืองแพร์วันใด จะได้มีหนังสือไปนัด ๖๔๘๑ (พระ) ๒๔๘ (กา) ๗๘๓๑ (มอง) ๑๐๑๕๓ (สะ) ๕๐๘๖ (ลา) ๕๘๗๖ (โป) ๒๕๔๘ (ไชย) ให้ทราบแล้ว ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ได้สั่งข้าพเจ้าว่า เมื่อออก ๔๔๕๗ (นอก) ๘๕๕๔ (ราชการ) แล้ว ๘๐๑๒ (อย่า) ๗๕๕๕ (มา) เทียวเกาะกะวุ่นวาย ทำราชการกับ ๔๔๕๕ (ไทย) เมื่อเงี้ยวมัน ๑๐๕๖ (เข้า) ๓๕๖๖ (ตี) บางทีจะถูกปืนเข้าจะตาย ๑๑๑๔๗ (เสีย) ๖๐๔๖ (เปล่า) ผู้ที่ ๘๘๔๒ (ร่วมคิด) ให้เงี้ยว ๑๐๕๖ (เข้า) ๓๕๖๖ (ตี) ๕๘๕๖ (ปล้น) เมืองแพร์ กราวัน ๒๒๒๕ (เจ้า) ๘๔๕๐ (หลวง) บอกกับข้าพเจ้า ว่า ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ๖๕๒๐ (พระ) ๒๗๖๒ (ไชย) ๑๐๕๗๔ (สงคราม) ๖๕๒๐ (พระ) ๗๕๐๑ (เมือง) ๘๔๕๘ (ราชา) เป็นผู้ร่วมคิดด้วย เมื่อ ข้าพเจ้าไปหา ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ข้าพเจ้าเห็น ๖๕๒๐ (พระ) ๒๗๖๒ (ไชย) ๑๐๕๗๔ (สงคราม) ๖๕๒๐ (พระ) ๑๕๓๕ (คำ) ๕๑๗๖ (ลือ) นั่งอยู่กับ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ที่นั่นด้วย แต่ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ได้พูดกับข้าพเจ้า สักสองสามคำ ๖๕๒๐ (พระ) ๒๗๖๒ (ไชย) ๑๐๕๗๔ (สงคราม) ๖๕๒๐ (พระ) ๑๕๓๕ (คำ) ๕๑๗๖ (ลือ) ก็ถูกไปเสีย แล้ว ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ได้กำชับ ข้าพเจ้าว่า ๘๐๑๒ (อย่า) ให้พูดให้ผู้ใดรู้ ให้ ๕๘๖๒ (ปาก) ๕๖๗๖ (ปิด) ความเสีย แล้วข้าพเจ้าได้ลา ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ออกมาจาก ๕๖๖๔ (บ้าน) แวะขึ้นไป หา ๑๕๕๒ (พระยา) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ที่บ้าน ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) เกล้าให้ข้าพเจ้าฟังว่าเมืองแพร์นี้ ๗๕๒๕ (ไม่) ๒๕๑๗ (เข้า) นัก กงจะเป็น ๗๕๐๑ (เมือง) ๕๖๕ (ของ) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) เพราะพวก เงี้ยวจะยกเข้ามาตี ข้าพเจ้าจึงถาม ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ว่าพวกเงี้ยว จะยกเข้ามาตีเมื่อใด ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ตอบข้าพเจ้าว่าไม่ช้านัก ใน แล่นหรือแล่นหน้า ถ้าเงี้ยวจะ ๘๒๒๓ (ยก) ๑๐๖๕ (เข้ามา) ๓๕๖๖ (ตี) เมืองแพร์ เมื่อใดจึงก่อขุญเหิด แล้วข้าพเจ้าก็ลา ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) กลับไปบ้าน ข้าพเจ้า กรันต่อมาเมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ศก ๑๒๑ ตรงกับวันแรมเจ็ดค่ำ เดือนสิบ หน่อ เวลาเย็นจนจะพลบค่ำ ข้าพเจ้ากำลังลงไปมัดม้าที่ใต้ถุนเรือนข้าพเจ้า ในทันใด นั้นข้าพเจ้าได้ยินเสียงปืนดังขึ้นสองนัด ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นเสียงประทัด ข้าพเจ้านึก ในใจว่าห้ามไม่ให้จุดประทัดแล้วใครบังอาจมาจุด อีกสักครู่หนึ่งได้ยินเสียงปืนดังอีก หลายนัด ข้าพเจ้าเห็นชาวบ้านแตกตื่นมาทางบ้านข้าพเจ้า ๆ จึงถามว่าพวกนั้นแตกตื่น

อะไรกัน พวกชาวบ้านบอกข้าพเจ้าว่า พวกเงี้ยวเข้ามาตีปล้นที่ว่าการแขวงเมืองของ
 สักครู่หนึ่งพวกเงี้ยวก็ขึ้นไปบนเรือนข้าพเจ้าสามคน ข้าพเจ้าไม่รู้จักชื่อแลจำหน้าก็ไม่
 ได้ แล้วเงี้ยวสามคนมันพูดว่าได้ตีปล้นที่ว่าการแขวงสนุกแท้ ๆ คนไทยมันหนีไปไหน
 เสียหมด ข้าพเจ้าตอบว่าไม่ทราบว่ามันไปทางไหนเพราะด้วยข้าพเจ้าได้ลาออกนอกราชอาณาจักร
 เสียแล้ว เงี้ยวสามคนมันพูดกับข้าพเจ้าว่าขอเงิน ๑๕ บาทจะให้ไหม ข้าพเจ้าตอบ
 ว่าได้ แล้วข้าพเจ้าก็หยิบเอาเงิน ๑๕ บาทมาให้ พวกเงี้ยวสามคนก็ลงจากเรือนข้าพเจ้า
 ไป แล้วพวกผู้ร้ายเงี้ยวได้ร้องเรียกนายแคว้นแก่บ้านประชุมที่วัดเสี้ยว ได้ใช้ให้ ๔๕๕๑
 (น้อย) ๑๑๖๕๐ (อะ) ๓๒๓๐ (ภี) ๕๕๕๕ (วงษ์) กับ ๑๑๕๖๓ (อ้าย) ๕๕๕๓ (ปั่น)
 นายแคว้นมาขอขมข้าพเจ้า ๆ ก็ให้ไป แล้วข้าพเจ้าได้ตาม ๔๕๕๑ (น้อย) ๑๑๖๕๐
 (อะ) ๓๒๓๐ (ภี) ๕๕๕๕ (วงษ์) กับ ๑๑๕๖๓ (อ้าย) ๕๕๕๓ (ปั่น) ไปที่วัดเสี้ยว
 เห็นเงี้ยวแลนายแคว้นแก่บ้านประชุมกันเป็นอันมาก ในทันใดนั้น ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔
 (แสง) ได้ตามแสนพรมนายแคว้นบ้านกลางว่าคนไทยได้หนีไปซ่อนอยู่บ้านแสนพรม
 ไม่ใช่หรือ แสนพรมตอบว่าไม่มี ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) เงี้ยวได้ถามแสน
 พรมต่อไปว่า แสนพรมจะเป็นพวกเงี้ยวหรือพวกไทย แสนพรมตอบว่าจะเป็นพวก
 เงี้ยวหรือพวกไทย บอกยังไม่ได้ เพราะยังไม่ได้เห็น ๑๑๘๘๗ (อาญา) ๒๒๒๕ (เจ้า)
 ๕๔๕๐ (หลวง) ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) พูดว่ากุนและเป็น ๒๒๒๕ (เจ้า) ๕๔๕๐
 (หลวง) เพราะ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๕๔๕๐ (หลวง) กับ ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ได้
 ทำ ๔๖๓๕ (หนังสือ) ๑๐๕๕๔ (สัญญา) ๓๗๕๘ (ต่อ) กันไว้แล้ว ๒๑๖๔ (จอง)
 ๑๐๕๕๔ (แสง) จึงสั่งให้แสนพรมนำทางไปหาคนไทย แสนพรมก็นำ ๒๑๖๔ (จอง)
 ๑๐๕๕๔ (แสง) แลพวกไป พอถึงหน้าประตูวัด ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ก็เอา
 ปืนยิงแสนพรมที่หนึ่ง แสนพรมล้มลง พวกเงี้ยวก็ช่วยกันฟันแสนพรมขาดใจตาย แล้ว
 ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ก็กลับเข้ามาในวัดพูดว่าเที่ยวหาคนไทยไม่ได้ ชำคน
 เมืองเอาฤกษ์เสียคนหนึ่ง พวกเงี้ยวก็ได้เรียกราวออกจากวัดไป ข้าพเจ้าประมาณ
 ดูพวกเงี้ยวสักสามสี่หกสามสี่เจ็ดคน ภายหลังอยู่ประมาณสักสี่วัน ๒๑๖๔ (จอง)
 ๑๐๕๕๔ (แสง) ๒๓๐ (กับ) เงี้ยวสามคนได้ไปที่บ้านข้าพเจ้าถามข้าพเจ้าว่านายแคว้น
 นายหลักไปไหนหมด ข้าพเจ้าตอบว่านายแคว้นนายหลักอยู่บ้านเขาทั้งนั้น ๒๑๖๔ (จอง)
 ๑๐๕๕๔ (แสง) สั่งข้าพเจ้าไปเรียกนายหลักนายแคว้นมาประชุมกันที่นี้ ๒๑๖๔ (จอง)
 ๑๐๕๕๔ (แสง) ได้ ๓๕๔๖ (ถือ) ๑๑๘๘๗ (อาญา) ๗๔๕๕ (มา) ถ้าผู้ใดขัดขืนก็จะ
 ชำเสีย ข้าพเจ้าตอบ ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ว่า อย่ามาประชุมกันที่บ้านข้าพเจ้า
 เลย เพราะข้าพเจ้าไม่ใช่เป็นนายแคว้นหรือนายหลัก ถ้าให้ไปประชุมกันที่ว่าการแขวง
 เห็นจะดีกว่า ในทันใดนั้น ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ก็ลุกจากเรือนข้าพเจ้าไปอยู่
 ที่โรงพักตำรวจภูธร แล้วข้าพเจ้าใช้ให้ ๑๑๕๖๓ (อ้าย) ๖๕๓๕ (พรมมา) ๑๐๖๕๒

(ตำรวจ) ไปบอกนายแคว้นแลนายหลักตามคำ ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) สั่ง
 ข้าพเจ้าก็ไปที่โรงพักพลตำรวจภูธรพร้อมด้วยนายแคว้นแลนายหลัก ๒๑๖๔ (จอง)
 ๑๐๕๕๔ (แสง) ได้พูดว่า ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ได้รับ ๑๖๒๘ (คำสั่ง)
 ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๑๘๐ (ผู้) ๑๔๑๐ (ครอง) ๔๕๕๗ (นคร) ๖๘๕๐ (แพร์) นอกจาก
 ๑๑๘๘๗ (อาญา) ว่าให้นายแคว้นแลนายหลัก ๘๑๖๖ (อยู่) ๕๐๒๐ (ใน) บังคับ ๒๑๖๔
 (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ถ้าผู้ใดไม่ฟังบังคับบัญชา ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ก็
 ให้ ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ฆ่าเสีย แล้ว ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ก็สั่ง
 ๑๑๘๘๗ (อาญา) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๑๘๐ (ผู้) ๑๔๑๐ (ครอง) ๔๕๕๗ (นคร) ๖๘๕๐
 (แพร์) ให้ข้าพเจ้าดู ครั้นข้าพเจ้าเห็นแล้วก็เก็บรักษาไว้ แล้ว ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔
 (แสง) ได้สั่งข้าพเจ้าแลนายแคว้นแลนายหลักว่า เวลานี้ค่าเสียแล้วจะไปเที่ยวสืบเสาะ
 หากคนไทยไปฆ่าเห็นจะไม่ทันต่อเวลา ฟรุ้งนุกินข้าวแล้วให้พากันมาที่โรงพักตำรวจใหม่
 จะได้พากันไปเที่ยวสืบเสาะหากคนไทย ข้าพเจ้านายแคว้นแลนายหลักก็พากันกลับมา
 บ้านครั้นรุ่งเช้ากินข้าวแล้วก็ชวนกันมาหา ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) อีกตามคำสั่ง
 ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) เพราะเกรง ๑๑๘๘๗ (อาญา) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๕๔๕๐
 (หลวง) ครั้นพากันมาหาพร้อมแล้ว ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) สั่งว่าให้ข้าพเจ้า
 ไปด้วย ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ข้าพเจ้าตอบว่าเห็นจะไปไม่ได้ เพราะแก่เฒ่าแล้ว
 ขอให้คนอื่นที่เขาหนุ่มไปเถิด ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) จึงได้เรียก ๔๕๕๑ (น้อย)
 ๑๑๖๕๐ (อะ) ๖๖๕๑ (ภี) ๕๕๕๕ (วงษ์) นายหลักกับ ๔๗๒๗ (หนาน) ๗๓๕๕ (มลิ)
 ๕๖๗๒ (วัน) นายหลักลูกบ้านประมาณส์สืบหาสืบคนไปด้วย ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔
 (แสง) ทางบ้านเตาปูน ครั้นเวลาได้ห้าโมงก็พากันกลับมาบอกข้าพเจ้าว่าไปเที่ยวหากคน
 ไทยไม่พบฟรุ้งนุกินข้าวแล้วจะไปเที่ยวหาใหม่ ครั้นรุ่งเช้าพวกนายหลักแลแก่บ้านก็พากันไปด้วย
 ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) อีก เดินจากโรงพักประมาณส์สืบหาเศษ ข้าพเจ้าเห็น
 ๑๑๕๖๓ (อ้าย) ๓๔๗๓ (ตัน) ๓๐๗๗ (ดำน) ๑๑๕๖๓ (อ้าย) ๓๕๐๓ (ถา) นักโทษเก่า
 ได้มานำ ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ไปเที่ยวสืบหากคนไทยทางลำแม่น้ำยมรวม
 ทั้งนายหลักแลลูกบ้านประมาณส์สืบหาสืบคน ครั้นเวลาบ่ายประมาณส์ห้าโมงเศษ
 ข้าพเจ้าเห็น ๑๒๓๕๐ (อ้าแดง) ๑๑๕๖๓ (หอม) ๗๒๒๕ (เฟิ่น) ๔๗๓๐ (นาย) ๑๕๐๘
 (จัน) ผู้แทนนายแคว้นเดินตาม ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) มาถึงหน้าบ้านข้าพเจ้า
 ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ร้องบอกข้าพเจ้าว่าจับ ๔๗๓๐ (นาย) ๑๕๐๘ (จัน)
 ได้ฆ่าเสียแล้วที่ริมแม่น้ำ ๘๒๒๒ (ยม) รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔
 (แสง) กับนายหลักลูกบ้านพากันไปเที่ยวหา ๑๓๔๐ (คน) ๔๔๕๕ (ไทย) อีก พอ
 เวลาบ่ายประมาณส์ ๔ โมงเย็น ข้าพเจ้าเห็น ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ๑๕๔๐
 (จับ) ๔๗๓๐ (นาย) ๔๔๑๕ (เที่ยง) ซึ่งอยู่ด้วยกันกับ ๔๗๓๐ (นาย) ๑๕๐๘ (จัน)

ผู้แทนนายแคว้นมาถึงหน้าบ้านข้าพเจ้า ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) สั่งให้เอา ๔๓๓๐ (นาย) ๔๔๑๕ (เที่ยง) ไปฆ่าเสีย ข้าพเจ้าพูดว่าอย่าฆ่าเลย เพราะยังเป็นเด็กอยู่ ไม่รู้จักอะไร ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ตอบว่า ถ้าข้าพเจ้าขอแล้วจะยกให้จะเอา ไปไว้ที่หมู่บ้าน กรันรุ่งขึ้น ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) กับพวกเงี้ยวก็พากันกลับมา เมืองแพร์ พวกเงี้ยวที่ไปตีปล้นเมืองของข้าพเจ้ารู้จักชื่อแต่ ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ผู้เดียว นอกจากนั้นข้าพเจ้าไม่รู้จักชื่อแต่จำหน้าได้ ต่อมาข้าพเจ้าได้เกณฑ์เอา ๑๐๓๒ (ข้าวสาร) ๕๑๔๖ (บ้าน) ๘๕๕๖ (ละ) ๓๖๔๐ (หมั้น) ตามหนังสือ ๑๑๘๘๗ (อาญา) รวมข้าวสารได้สองล้านเจ็ดแสนหกหมื่นแปดพัน ข้าพเจ้าได้เกณฑ์ลูกบ้านมา สั่งยัง ๕๑๔๖ (บ้าน) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๕๕๗ (นคร) ๖๘๕๐ (แพร์) ตั้งแต่เงี้ยวเข้าตี ปล้นเมืองแพร์ ข้าพเจ้าไม่ได้เข้ามาเมืองแพร์เลยเป็นความสัจจริงดังนี้ เช่น ๖๔๘๑ (พะ) ๘๐๐๖ (ญา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) ตอบคำถามต่อไปว่าบินหลวงห้ากระบอกกับลูกปืน แปดสิบห้า ม้า ๔๓๓๐ (นาย) ๑๕๐๘ (จัน) หนึ่งม้า ข้าพเจ้าได้ฝาก ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๗๗ (ราชวงษ์) มาส่งที่ ๕๑๔๖ (บ้าน) ๕๔๕๐ (หลวง) ๓๘๘๘ (เมื่อ) ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๗๗ (ราชวงษ์) กลับมาจากป่าไม้พร้อมกับมิสเตอร์ Fenger ตำนาน อาชญาที่กุมหลวง วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๑๒๑ ๑๑๘๘๗ (อาญา) ๖๕๕๕ (พ่อ) ๒๒๒๕ (เจ้า) กรุณาไปถึง ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) ขึ้นเมืองซอง ถ้าหัน ๑๑๘๘๗ (อาญา) พระองค์เราแล้วให้ ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) ได้เรียกร้องพวกราษฎร ที่ต้นแตกหนีไปจากบ้านช่องนั้น ให้กลับคืนมาอยู่บ้านตามเดิม แลให้ไปส่งนายร้อย ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) จะไปทางใดให้ไปส่ง อย่าได้ขัดขืน กับอนึ่งให้เกณฑ์ทุกหลักทุกแคว้นให้ดำข้าวสารตกเอาเรือนไหนหมั้นหนึ่ง ให้ ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) เกณฑ์คนหาบขนแกลนายคุ่มๆ เอามาส่งที่เวียง อย่าให้พันเดือนนับเป็นอันขาด แลให้คนทั้งหลายทำไร่นาไปเถิด อย่าต้นตกใจ ๓๖๘๘ (แต่) ๖๑๘๐ (ผู้) ๑๘๕๔ (จะ) ๕๐๓๑ (ทำ) นายร้อย ๒๑๖๔ (จอง) ๑๐๕๕๔ (แสง) นั้นให้ผู้หนึ่งผู้ใดนำไปก็ได้ ส่วนตัว ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) ให้ได้เร่งกับเจ้า นำให้เร็วๆ ได้เซ็นชื่อประทับตรามาเป็นสำคัญ ๖๖๘๘ (พิริย) ๔๒๕๘ (เทพ) ๕๕๕๕ (วงษ์) แลมีสลักหลังว่าด้วย ๕๓๒๒ (ปีน) ๕๔๕๐ (หลวง) นั้น ใครเก็บไปที่ไหนให้ ๖๕๕๒ (พระยา) ๑๐๑๕ (เขื่อน) เก็บเอามาส่งทั้ง ๕๒๒๑ (ลูก) ๕๓๒๒ (ปีน) ก็ให้ เอามาเลี้ยง.

สุรศักดิ์.

ที่ ๑๒๕ กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

โทรเลขที่ ๑๐๑ รับแล้ว เรื่องผู้ร้ายเงี้ยว เกล็ดฯ ได้รู้สึกตั้งแต่นั้นมาถึงเมือง
แพร่แล้ว เห็นว่ายังจะต้องปราบปรามอยู่ช้านาน เพราะความคิดเงี้ยวที่เกิดขึ้นนี้ ไม่ใช่
แต่วันหนึ่งสองวัน คิดมาตั้งปีแล้ว เงี้ยวที่หนีไปเวลานี้ เกล็ดฯ ก็คิดว่าจะเข้าไปตั้งมั่วสุม
อยู่ในเขต ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) เพราะ ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) เป็นเพื่อนกับเงี้ยว แลฟังบุญ
เงี้ยว ในส่วนเมืองน่านนั้น เกล็ดฯ ก็ได้กำชับพระยาบรมไว้มั่งแรงแล้ว เวลานี้เจ้า
นครน่านมีความเสียใจมาก เพราะรักษาพระราชอาณาเขตให้สงบไม่ได้ ทั้ง ๕๒๐๘
(บุตร) ๑๐๒๗ (เขย) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ก็ ๑๖๔๖ (ฆ่า) ๓๕๓๒ (ตาย) บุตรตัว ๑๗๘๕
(เงี้ยว) ก็ ๑๕๔๐ (จับ) ๖๐๑๕ (ไป) เวลาบ่ายหนึ่งโมง วันนั้นพระยาตักครได้ยกออก
จากเมืองแพร่ เกล็ดฯ ได้มีคำสั่งให้ยกตรงไป ๒๗๐๗ (เชียง) ๑๕๓๕ (คำ) ที่เดียว
ให้จัดทหาร ๑๑๐๖๘ (สอง) ๕๔๐๗ (โหด) กุมปืน ๘๘๐๔ (ร้อย) บอกไปส่งให้เมือง
น่าน ทหารที่กุมปืนให้อยู่รักษาเมืองน่าน แลฝึกหัดคนทีถือปืนด้วย.

สุรศักดิ์.

ที่ ๑๓๓ กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

วันที่ ๗ บ่าย ๕ โมง เกล็ดฯ ได้รับบอกพระยาบรมความว่า ร่องแขวงหนีมาจาก
เชียงคำ แต่นายแขวงจะเป็นประการใดไม่ทราบ แล้ว ๑๗๘๕ (เงี้ยว) มาจาก ๒๗๐๕
(เชียงของ) มีกำลังประมาณ ๑๐๘๑๓ (ตี) ๑๑๓๕๒ (ห้า) ๘๘๐๔ (ร้อย) คน เป็นพวก
เงี้ยวหนีไปจากแพร่ ลำปาง แลทั้งเงี้ยว ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) ประสมที่ ๒๗๐๕ (เชียงของ)
มีกำลัง ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) ตั้งอยู่หน้า ๒๗๐๕ (เชียงของ) เลียงเงี้ยว ๑๐๘๑๓ (ตี)
๑๑๓๕๒ (ห้า) ๘๘๐๔ (ร้อย) สำหรับเที่ยวตีปล้น ๕๑๓๖ (บางขม) ฝ่ายเหนือ
๑๐๘๐๗ (สิบสองปันนา) ในเหตุครั้งนี้กลัว ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) จะเป็นกำลัง แลหัวเมือง
ฝ่ายเหนือใน ๘๐๕๕ (ยี่สิบ) ๑๑๓๕๒ (ห้า) ๑๒๓๕ (สี่) โล้แต่ต่อมาพวกเงี้ยวเป็นใจ
ทั้งนั้น บรมจัตเจ้าราชวงศ์เป็นแม่กองปราบปรามพวกผู้ร้ายอีกทางหนึ่งขึ้นทาง ๓๒๕๖
(ดอย) ๔๐๘ (ภู) กว่าการจะระเบียบได้เห็นจะนาน เกรงพวกเงี้ยวจะขึ้น ๒๗๐๕
(เชียงของ) อีกต่อไป ถ้าไม่กองทหารประจำรักษาการ การร้ายแรงเช่นนี้คงจะไม่หยุด
เพราะฉะนั้นขออนุญาตให้กองทหารจัดการสงบแล้วให้อยู่ประจำรักษาราชการก่อน กว่า
นครน่านจะจัดให้กำลังขึ้นไปรักษาราชการต่อไป เช่นบรมบาทเรื่อง ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส)
ที่เข้ามาเกี่ยว เกล็ดฯ ได้กราบทูลความเห็นในฉบับที่ ๑๓๒ แล้วเมื่อวานนี้ น้อยโล้เป็น
พ่อค้าไม่อยู่กับน้อยบุญลงเมืองต่ำ ได้มาให้การว่าเมื่อก่อนหน้าเงี้ยวเข้าตีเมืองแพร่สี่ห้า

วัน น้อยโถได้พบกับท้าวอ่อนที่วัดน้อยเมืองสวรรคโลก ท้าวอ่อนว่า ๒๒๒๕ (เจ้า) ๗๖๕๔ (เหม่ง) ๓๖๑ (กุน) ได้มีหนังสือมาแล้ว แล้ว ๒๒๒๕ (เจ้า) ๗๖๕๔ (เหม่ง) ๓๖๑ (กุน) กับ ๔๖๔ (กงสุด) ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) แต่ไม่ทราบว่ ๔๖๔ (กงสุด) ไหน เพราะไม่ได้ซักถามต่อไป เมื่อเกล้าๆ ได้ยินดังนั้นก็มีความสะดุ้งใจ เกรงว่า ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) กงจะเอา ๗๖๕๔ (เหม่ง) ๓๖๑ (กุน) ซึ่งมาซ่อนไว้ในเขต ๕๔๕๑ (เมืองหลวงพระบาง) พวกเหล่าร้ายจึงกำเริบขึ้นดังนี้ ถ้า ๗๖๕๔ (เหม่ง) ๓๖๑ (กุน) ยังจะอยู่ที่ ๓๐๐๘ (เมืองไช้ฮ่อน) ที่ไหนพวกพวามองจะรบทำการรุกรานจนเป็นเหตุขึ้น แลถ้าเจ้าบัวหลายมีอีกคำหนึ่งว่า ๗๖๕๔ (เหม่ง) ๓๖๑ (กุน) อยู่ ๓๐๐๘ (เมืองไช้ฮ่อน) ได้มีมานั่งเขว ประมาณสามร้อยคน ฝึกหัดเป็นทหารอยู่ที่ ๓๐๐๘ (เมืองไช้ฮ่อน) กรันได้รับบอกพระยาบรมมฉบั้นักว่า ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) ตั้งค่ายอยู่น้ำ ๒๗๐๕ (เชียงของ) ได้เกลี้ยกล่อมพวกเขวเป็นทหารประมาณสี่ร้อยห้าร้อยคนอยู่ในค่ายนั้น เห็นด้วยเกล้าว่าบางที่ ๗๖๕๔ (เหม่ง) ๓๖๑ (กุน) จะอยู่ในค่ายนั้นด้วย เมื่อก่อนหน้าขีวเข้าตีแพร์ สักสี่วัน ๕๒๑๗ (สูง) ๕๓๐ (กอง) ได้ขึ้นมาพักอยู่เมืองแพร์ แลว่าว่าได้ไปเที่ยวที่บ้านวังหงสร้างเป็นบ้านเขวอยู่มากแลไปหลายแห่ง เรื่องนี้ยังสืบความไม่ได้ชัด เมื่อยังอยู่เมืองแพร์กระทำการสิ่งใดก็ดูร้อนรน เมื่อจะกลับให้ริรทานจ้างข้างส่ง ค่าข้างข้างธรรมดาเสียแต่หกบาทขึ้นให้เป็นแปด เมื่อข้างกลับทางแพร์ แพร์แตกเสียก่อนแล้ว คำเจ้าชนเมียราชวงศ์ให้การมาเมื่อแพร์แตกได้สองวัน มีหัวหน้าขมมาเรียกให้ไปประชุมพร้อมกันที่ห้วยอ้อยทุกคน เรียกกลางวันให้ได้กลางวัน กลางคืนให้ได้กลางคืน แลขึ้นว่าจะเรียกขมนั้นให้มาถามคำให้การรุ่งขึ้นขึ้นก็กินยาตาย เกล็ดๆ กำลังสืบขมที่เป็นคนมาแจ้งความกับชน เมื่อได้ตัวแล้วจึงจะถามความต่อไปในเหตุที่ได้รับ วันนั้นเกล้าๆ มี ๑๑๘๕ (ความ) ๑๘๒๒ (เงินแดง) เพราะมณฑลพายัพใหญ่กว้างมาก กองทหารต้องแยกย้ายออกไปหลายทาง การรักษาในเมืองก็ถึง ๕ เมือง กำลังที่แยกออกไปก็ไม่มีเป็นกองใหญ่ได้สักแห่ง ถ้าจะมีเหตุใหญ่เกิดขึ้น เกล็ดๆ เห็นลำบาก ที่จะไปมาถึงกันก็ไม่ใกล้ ทางตั้งแต่หัววันหวนขึ้นไป ถ้ามีเหตุเหลือกำลังจะช่วยกันก็ยาก ม้าที่จะใช้เดินข่าวคราวก็ไม่มี การที่ส่งเสบียงอาหารในทางไกลดังนั้นก็แสนยาก ขอให้ทรงพระดำริจะให้เกล้าๆ จัดการอย่างไร แต่ส่วนเกล้าๆ นั้นขอให้ทรงไว้พระทัยว่าถ้ามี ๑๑๔๕๑ (เหตุ) ๓๐๒๕ (ใหญ่) เหลือกำลังเกล้าๆ จะทั้ง ๒๕๓๘ (ข้างเผือก) ไว้ในมณฑลพายัพการจะควรจัดการอย่างไร และหากำลังเพิ่มเติมเมื่อ ๖๑๗ (เกิดเหตุ) จะใช้กำลังที่ใดขอให้รับสั่ง เวลานี้เมืองน่านกำลังต้องการปืน ถ้าโปรดให้ส่งโดยเร็วจะเป็นประโยชน์ แต่เหตุที่เกิดดังกราบทูลมาน

บางที่จะเป็น ๑๑๔๑ (เหตุ) ๓๐๒๕ (ใหญ่) ได้ ควรจะปรึกษากับ ๔๒๗๘ (เหตุ) ๑๑๘๐๐ (อังกฤษ) เห็นด้วยเกล้าฯ ดังนี้ จะควรอย่างไรแล้วแต่จะโปรด.

สุรศักดิ์.

ที่ ๑๒๒ กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

โทรเลขฉบับใดไม่สำคัญเกล้าฯ ก็ยังไม่ได้ทูลตอบ ต่อการที่สำคัญต้องทำก่อน ใน
เวลานี้เกล้าฯ ก็ไม่สู้สบายด้วย เกล้าฯ จะกราบทูลตอบโทรเลขที่ยังค้างอยู่ต่อไปที่ ๑๒๗
เรื่องรัฐบาลฝรั่งเศสกับไทยได้เซ็นสัญญาแล้ว เกล้าฯ มีความยินดีหาที่สุดมิได้ ถ้าแม่
ratify แล้ว ๘๕๕๔ (ราชการ) ก็จะ ๑๔๔๑ (ค่อย) ๑๐๗๒๔ (สบาย) ไปอีก
๕๑๘๘ (หลาย) ๕๖๘๗ (ปี) แต่เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เวลานี้ควรที่จะจัดขยายการทหารให้
ใหญ่ออกไป ดังเหตุที่เกิดขึ้นนี้เป็นพยานอยู่แล้ว ดังคำโบราณกล่าวเสียน้อยเสียยาก
เสียมากเสียง่าย ดังนี้ ที่ ๑๒๘ รับแล้วทหารสองกองพันที่จะส่งไปแพร่เวลานี้เกล้าฯ
กำลังจัดทัพทหารที่จะส่งขึ้นไป ที่ ๑๒๕ รับแล้วตำบลดอแก้ว เกล้าฯ ก็คอยฟังเหตุ
อยู่ เมื่อมีเหตุเกล้าฯ เคยขี้แจงไปที่ลำปาง ตรวจทางบ่อแก้วเมื่อสัก ๑๐ วันมานี้ โลด
ทางขุมมาร้องว่าทำไร่ไร่บ่อแก้ว โลดจะขอหนังสือให้เงี้ยวผู้ไปเก็บเกี่ยวข้าว เกล้าฯ
ให้หลวงนิติธรรมถามให้การเงี้ยว เงี้ยวได้ให้การว่าได้เกิดในเมืองขึ้นของเชียงใหม่
เกล้าฯ ทราบดังนั้น เกล้าฯ จึงมีหนังสือถึงโลดว่าคนนี้เป็นคนสยาม โลดจะเกี่ยวข้งไม่
ได้ โลดได้ตอบมาว่าชื่อเมืองที่เงี้ยวเกิดนั้นผิด เงี้ยวคนนี้ได้เกิดในเขตพม่าของอังกฤษ
เกล้าฯ ได้ตอบไปว่าขอให้ส่งหลักฐานมาให้ตรวจ โลดว่าจะส่งหนังสือทะเบียนมาให้
ตรวจก็ยังไม่ได้ส่งมา การนี้ยังสงบอยู่ เกล้าฯ ได้โทรเลขถึงลำปางขอให้จัดคนกับแคว้น
ออกสำรวจข้าวที่ตำบลดอแก้ว ให้รู้ว่าผู้ใดเป็นเจ้าของ ถ้าเป็นของผู้รายก็ให้เก็บเกี่ยว
ไว้เป็นของหลวง ถ้าเป็นของคนใดก็ให้อนุญาตเจ้าของเก็บเกี่ยวเอาไป แต่ที่ไม่ให้คนออก
ไปตรวจนั้น เกล้าฯ เข้าใจว่าเป็นที่ของลำปาง เมื่อต่อไปทหารขึ้นมาถึง เกล้าฯ จึงจะ
จัดให้ไปตั้งเป็นกองด่าน อยู่ที่บ่อแก้ว ๑๓๐ ได้รับแล้วเรื่องที่จะยกทหารเข้าไปใน ๒๕
กิโล ได้ส่งพระยาบรมตามรับสั่งแล้ว ที่ ๑๓๔ เรื่องจะตั้งโรงพยาบาลสตรี เกล้าฯ ได้
เตรียมที่ไว้แล้ว คอยแต่ยากับเครื่องมือจัดการ ที่ ๑๓๖ ได้รับแล้ว กระแสพระบรม
ราชโองการได้ทราบเกล้าฯ ชัดเจนแล้ว ที่ ๑๓๗ รับแล้ว เรื่องคนอุดรติดัดเดิมเกล้าฯ
หาทราบในพระดำริที่จะจัดเป็นกองตำรวจไม่ เกล้าฯ เข้าใจว่าเป็นแต่คนเกณฑ์เตรียมไว้
เพื่อเหตุใหญ่จะได้เรียกขึ้นไปช่วยเมืองแพร่ ที่ขอเสอทหารนั้นเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าทหาร
ที่เมืองแพร่ ๗๖๐๕ (มี) ๔๕๕๑ (น้อย) จะจัดเอาพวกนี้เข้าสมทบ แต่ถึงอย่างไรก็ดี

เมื่อพวกนี้ผิดนัดสมทบกับกองทหารใช้ราชการครั้งนี้ เมื่อการเรียบร้อยจะโปรดให้
เปลี่ยนเป็นตำรวจก็ได้ บันนั้นควรจะใช้เม้าเซอร์เป็นปืนดีเหมือนกัน ขอประทาน
สำหรับตัวคนห้าร้อยขึ้นไปทีเดียว แลนายร้อยตำรวจก็ควรส่งขึ้นไป เพราะนายร้อย
ทหารบก ๖๐๓ (เกือบ) ๗๗๘๖ (หมด) ๓๗๕๒ (ตัว) ๕๓๑๓ (แล้ว) ที่เมืองแพร่ ที่
๑๔๐ รับแล้ว บอกพระยาตศกรนั้น เกลี้ยง ได้รับก็ได้ส่งมาถวายแล้ว และส่งถวาย
เป็นลำดับต่อไป ที่ ๑๔๑ รับแล้ว ถ้าพระยาบรมมจะได้ออกตรวจเมื่อใด เกลี้ยง จะจัด
ให้ ๕๔๕๐ (หลวง) ๘๒๓๔ (โยธา) ฉัตติ ๒๗๘ (การ) ๘๑๑ (ขึ้นไป) เมืองน่าน
เพื่อจะได้เป็นที่ ๕๗๑๖ (ปริกษา) ของ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๗๒๖ (น่าน) ในระหว่าง
บรม ๗๕๑๕ (ไม้) ๘๑๖๖ (อยู่) ที่ ๑๔๒ รับแล้ว เรื่องนี้ เกลี้ยง ได้ทราบแล้ว ได้
ส่งไปยังตศกรว่าถ้ากำลังผู้ร้ายมาก ควรจะรวมกันเป็นกองเดียวกันให้รวม ถ้ากำลังน้อย
อย่ารวม ตามแต่ตศกรจะเห็นควร โทรเลขขึ้นส่งวันที่ ๑๘/๗/๑๒๑ เวลาบ่าย ๕ โมง.

สุรศักดิ์

ที่ ๑๘๗ กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

โทรเลขที่ ๑๔๘ ส่งวันที่ ๒๐ รับอ่านที่ ๒๑ เวลา ๒ ทุ่ม ทราบแล้ว เรื่องบ่อ
แก้ว เกลี้ยง ได้ส่งไปลำปางก่อนโปรดเกล้า แบ่งเขตบังคับกา รเมื่อเกล้า ได้ทราบ
เหตุแล้ว ได้แต่งให้พวกพระยาสุพันธุผู้สวามีภักดีออกไปสืบราชการ ตั้งแต่แพร่ไปถึง
บ่อแก้ว ว่าเขี้ยวตั้งอยู่ในที่ใดเท่าใด และมีเหตุการณ์อย่างใด คนที่ไปสืบกลับมาถึงในสอง
วัน ได้แจ้งความว่าเขี้ยวในทางที่ไปถึงบ่อแก้วก็ไม่มีแล้ว ข้าราชการบ่อแก้วกำลังจะสุก
เก็บเกี่ยวได้ เกลี้ยง จึงจัดให้ร้อยตรี หม่อมราชวงศ์ เนิน คุมทหาร ๖ คน ราษฎรพวก
พระยาสุพันธุอีก ๓๐ พระยาสุพันธุให้น้อยเทพผู้น้องกุมไป เมื่อถึงบ่อแก้วแล้วให้พวก
เก็บเกี่ยวข้าวรวมไว้ให้สิ้น หม่อมราชวงศ์ เนิน จะทำแผนที่ แต่แพร่ถึงบ่อแก้ว และ
เป็นผู้คุมราษฎรออกไปเกี่ยวข้าวด้วย กำหนดออกจากแพร่วันที่ ๒๓ และจะให้รับ
ประกาศออกไปปิดไม่ให้ผู้ใดเข้าตั้งต่อไป โทรเลขฉบับนี้ ส่งวันที่ ๒๑ เวลา ๒ ทุ่ม

สุรศักดิ์

กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ บางปะอิน

วันที่ ๒๕ เดือนนี้ได้รับรายงานหลวงจิตรจางวานันว่า จะลงมาทางพิชัยก็ขัด
ด้วยพาหนะเพราะรับมาจากเมืองแพร่ ด้วยพวกกบฏทำการรุกรานต่าง ๆ ตั้งแจ้งในราย

งานนี้ การที่เกิดครั้ง^{นี้} ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๘๕๐ (แพร์) ๒๓๐ (กัป) ๗๕๑๑ (เมือง)
๔๖๑๒ (นครลำปาง) ๓๑๕ (ใต้) ๑๑๐๐๑ (สม) ๘๖๖๒ (รู้) ๘๘๔๒ (ร่วมคิด)
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เขามีความเห็น ขอกราบเรียนว่าเกล้าผมได้ชำนาญการเที่ยวคุ้น
เคยกับเจ้านายมณฑลพายัพทุกเมือง ก็เมือง ๔๖๑๒ (นครลำปาง) ๕๗๕๔ (เป็น)
๖๘๗ (ขบถ) ๕๔๐๑ (ขึ้น) ๕๓๑๓ (แล้ว) ถ้าข้าหลวงหรือกองทัพไป ๑๒๘๐ (กุม)
๒๒๒๕ (เจ้า) ๒๗๑๕ (เชียงใหม่) ๑๐๐๖๒ (ไว้) อย่าให้ถือหนังสือไปมาถึงกัน ๒๓๐
(กัป) ๔๖๑๒ (นครลำปาง) ๓๓๑๕ (ใต้) ๕๓๑๓ (แล้ว) เห็นการจะไม่ยากนัก ถ้า
ไม่คุมเชิงไว้เมืองนครลำปางมีหนังสือไปมาถึงกันได้ หน้าที่จะแปรปรวนไป ๖๕๗๘
(เพราะ) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๒๗๑๕ (เชียงใหม่) เป็นคนหูเบา เห็นเห็นว่ากองทัพที่จะยก
ไปทางลำปางต้องไปมากหน่อยเพราะเสวยอยู่ตามเชียงใหม่ใกล้เมืองมีประมาณ ๓,๐๐๐
เศษ ถ้าเสวยยกพวกมา ๕๗๕๗ (เป็น) ๖๖๗ (กำลัง) ๔๖๑๒ (นครลำปาง) ก็จะเป็น
เป็นการหนักรับไม่อยู่ ทรัพย์สินสมบัติของผมนอยู่ในมณฑลพายัพทุก ๆ เมืองเป็นต้น บ้าน
ข้าง ม้า ประมาณเป็นราคาประมาณ ๖,๐๐๐,๐๐๐ รูปี ทรัพย์สินสมบัติจะไม่เป็นอันตราย
ก็เพราะบารมีเป็นส่วนเดียว เกรงอยู่ว่าเมื่อกองทัพหลวงมีชัยชนะอายพวกเงี้ยวทุจริต
จะริบเอาอ้างว่าเป็นคนใช้ ถึงยังไรก็ดีเงี้ยวคนใช้รักษาทิพย์ของเกล้าผมมีหนังสือสัญญา
ทุกคน การเกิดจลาจลครั้ง^{นี้} อัยพกาเมืองเป็นหัวหน้าคุมพวกเงี้ยวปล้นคนตำรวจพัน
ตำรวจป่วย ๔ คน เก็บปืนไปหมดเข้าปล้นที่พักข้าหลวงความในตอน^{นี้} ๖๕๒๐ (พระ)
๒๗๖๒ (ไชย) ๑๖๕๗๔ (สงคราม) แจงว่า ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๕๓ (ราช)
๘๖๐๐ (ฤทธา) ๔๘๘๘ (นนท์) หนีพวกเงี้ยวไปหา ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์)
ว่าให้ช่วยกันกำจัดเงี้ยว ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ว่าจะช่วยอย่างไรได้ ปืนไม่มี
ฉันก็จะหนีเหมือนกัน ๖๕๕๒ (พระยา) ๘๕๕๓ (ราช) ๘๖๐๐ (ฤทธา) ๔๘๘๘
(นนท์) ๕๗๓๖ (ว่า) ๓๕๐๘ (ถ้ำ) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๘๑๖ (หนี) จะให้ฉันทำอย่างไร
ถ้าฉันหนีก็พ้นความตาย ฉันคงไม่กลับมา ๗๕๑๐ (เหมือน) ข้าหลวงอื่น ๒๒๒๕
(เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ก็นั่งเสีย ข้าหลวงก็เลยหนีต่อไป ส่วน ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐
(แพร์) นั้นหาได้หนีไม่ พวกเงี้ยวก็เลยไปปล้นทั่วว่าการเก็บเอาเงินหลวงไปแล้วพึ่งตั้ง
ปล้นออกนอกเรือนจำแล้วตรงเข้าปล้นบ้านนายเฟื่องผู้พิพากษา นายเฟื่องหนี
ไปที่บ้านข้าพเจ้าแล้วหลบหนีต่อไปอีกทางไหนไม่ทราบ ในวันเดียวกันพวกเงี้ยวค้น
จับตัวนายอ่วมตำรวจไปเกาะสุมในเวลาเมื่อปล้นนั้น พวกผู้ร้ายฆ่าภรรยา นายร้อยตรี
ตาด ๑ อื่นมคนใช้ ๑ จันต๊ะผู้ขายคนขายของพระยาราชฤทธานนท์ ๑ แล้วพวกเงี้ยว
๓๓๑๕ (ใต้) ๑๑๓๓๗ (หา) ๓๗๕๒ (ตัว) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ๖๕๒๐
(พระ) ๒๗๖๒ (ไชย) ๑๐๕๗๔ (สงคราม) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๘๕๖๓ (ราชบุตร)
หนึ่ง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๕๗๕๒ (เปง) หนึ่ง ๖๕๒๐ (พระ) ๑๖๕๒ (วัง) ซ้าย หนึ่ง

๖๕๒๐ (พระ) ๑๕๓๕ (กำ) ๕๑๓๖ (ถือ) หนึ่ง ๖๕๒๐ (พระ) ๗๕๐๑ (เมือง)
 ๒๒๑๕ (ใจ) หนึ่ง น้อย ๑๑๑๑๖ (สวน) หนึ่ง ๖๕๒๐ (พระ) ที่ ๕๘๑๘ (วิไชย)
 ๘๔๕๘ (ราชา) หนึ่ง รวม ๕ คน ๓๔๕๕ (มา) ๕๔๓๔ (ประชุม) ๑๖๘ (กัน)
 ๒๓๐ (กับ) พกามองแลพวกเงี้ยว พร้อมกันหน้าว่าการข้าหลวง เจ้าราชวงศ์ไปป่าหา
 อยู่ไม่ ในเวลากำลังเงี้ยวแลเจ้านายประชุมกันนั้น ข้าพเจ้าแต่งให้ Charlay นายทิงปloom
 ไปฟัง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ๖๘๕๘ (พูด) ในที่ประชุมว่า ๑๘๓๖ (เงินหลวง)
 ๔๘๑๕ (นี้) ๑๘๕๔ (จะ) ๕๒๔๕ (แบ่ง) ๓๕๓ (กึ่ง) หรือจะพาสามยังไร พวก
 เงี้ยวว่ายังแบ่งไม่ได้ จะเอาไว้เป็นกำลังกองสำหรับจ่ายใช้ในการศึกต่อไป ๕๓๓๓
 (แล้ว) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ๖๘๕๘ (พูด) ในที่ประชุมว่าการก็ได้ทำเลย
 มาถึงเพียงนี้แล้ว ถ้ากองทัพไทยยกมาจะทำประการใด พวกเงี้ยวว่าถ้ายกมาจะช่วย
 เป็นกำลัง ถ้ากำลังเงี้ยวไม่พอ ๒๒๔๐ (เจ้านาย) ๒๓๔๐ ( ) ๔๒๗๖
 ( ) ๖๖๗ (กำลัง) ๒๖๕๖ (ช่วย) แล้วจัดเสบียงอาหารส่งพวกเงี้ยวว่าถ้า
 ฉะนั้น ๓๗๗๐ (ต้อง) ๔๔๗๑ (ทำ) ๑๐๕๔๔ (สัญญา) ๑๐๖๒ (ไว้) ๒๗๕๕ (ต่อกัน)
 ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ๒๒๐ (กับ) ๖๓๕๔ (ฝ่าย) ๒๒๔๐ (เจ้านาย) ๓๓๑๕ (ได้)
 ๔๔๗๑ (ทำ) ๑๐๕๔๔ (สัญญา) ๑๐๐๖๒ (ไว้) ๒๗๕๕ (ต่อกัน) คนละฉบับมีใจ
 ความต้องกันว่า ตั้งแต่ปี ๑๑๘ พระยาราชมาจัดการเมืองแพร์ราชบุตรพม่าเงี้ยวได้รับ
 ความกดขี่มาก พกามองจึงได้กำจัดเสีย ถ้าเงี้ยวเข้าศึกเมืองต้ายยกมา ๒๒๔๐ (เจ้า
 นาย) ๔๒๐ (ที่) ๗๖๐๕ (มี) ๒๕๘๘ (ชื่อ) แล้วนี้ ถ้าพวก ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ๓๗๗๐
 (ต้อง) ๒๖๕๖ (ช่วย) ๑๖๘ (กัน) ๘๗๓๐ (รบ) จนหมดกำลังแล้วได้พร้อมกัน
 ๕๓๓ (เซ็น) ๒๕๘๘ (ชื่อ) ประทับตราให้ไว้ต่อกันสาม ครั้นเมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม
 พวกเงี้ยวสืบจับได้ตัวพระยาราชอุทธานนท์ นายร้อยตรีตาด ๑ นาย เพ็ญ ๑ พล
 ตำรวจอุตรดิตถ์ ๓ คนฆ่าตายในวันนั้น ส่วนพระยาราชอุทธานนท์นั้นได้ความว่าเมื่อวัน
 แรก หนีไปซุ่มอยู่ที่ริมเมืองถึงเวลากลางคืนกลับเข้ามาเที่ยวค้อมมองดูตามเมือง พวก
 สามเณรในวัดส่วนเห็นรู้จักแล้วหนีไปอยู่ทุ่งฝามแม่ เงี้ยวรู้ให้ยกโทษไปติดตามก็ไม่พบ
 พระยาราชอุทธานนท์หนีเลยไปถึงบ้านห้องกาศแลขออาหารชาวบ้านรับประทาน ชาว
 บ้านจับส่งพวกเงี้ยวจนถึงบ้านห้องกาศพระยาราชอุทธานนท์ก็ไม่ยอมว่าให้เอาหัวไป
 พวกเงี้ยวจึงฆ่าตัดหัวทิ้งไว้ที่ห้องกาศจำจังกับเลย มนิงไปสืบข่าวตามพวกพกามอง
 ชังจาสืบได้ความว่า ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ได้มีหนังสือ ๓๕๓๕ (ถึง) ๒๒๒๕
 (เจ้า) ๔๖๐๒ (นครลำปาง) ใจความว่า ๔๒๒๐ (ที่) ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๘๕๐ (แพร์)
 ได้คิดการสำเร็จตั้งแต่วันที่ ๒๕ แล้ว ๔๒๒๐ (ที่) ๔๖๐๒ (นครลำปาง) ทำยังไร ถ้า
 คิดไม่ตลอดให้มีหนังสือตอบมา จะยกไปช่วย และในเวลาวันนั้นเวลาบ่ายประมาณ ๑
 โมง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ใช้ให้ ๖๕๒๐ (พระ) ๒๘๖๐ (ไชย) ๑๐๕๗๕ (สงคราม)

๒๓๖๒ (ไชย) ๑๐๕๗๔ (สงคราม) มาตามตัวไปที่คุ้มข้าหลวง ครั้นข้าพเจ้าไปถึงแล้ว
แลเห็นเสี่ยวกับ ๒๒๔๐ (เจ้านาย) ๕๔๓๔ (ประชุม) กันอยู่ประมาณ ๕๐ เศษ
พวกเสี่ยวมีอาวุธครบมือกัน กับเห็นขันเงินเสี่ยวโตประมาณ ๓ กำ ตั้งอยู่ที่กลางประชุม
พอข้าพเจ้านั่งลง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ก็บอกให้ข้าพเจ้า ๓๒๑ (กิน)
๕๐๓๗ (น้ำ) ๑๐๖๐๓ (สัตยา) ๓๘๓๘ (นุ) ๑๐๖๐๒ (สัตย์) ข้าพเจ้าตอบว่า
จะให้กินด้วยเหตุใด ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ๕๗๓๖ (ว่า) จะได้ช่วยกันคิดการ
ข้าพเจ้าว่าจะให้ช่วยอย่างไร มีแต่ตัวคนเดียว นอกนั้นก็มีแต่เสี่ยวเลขมุลูกจางทั้งสิ้น ไม่
มีลูกน้องเหมือนพวก ๒๒๔๐ (เจ้านาย) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ว่าถึงนั้นก็ต้อง
๓๒๑ (กิน) ๑๕๔ (จะ) ๓๓๑๕ (ได้) เป็นพวกเดียวกัน ข้าพเจ้าตอบว่าก็เป็นพวก
เดียวกันแล้วจะต้อง ๓๒๑ (กิน) ๔๔๘๑ (ทำไม) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ว่า
อย่างไรก็ต้อง ๓๒๑ (กิน) ๑๑๖๔๕ (ให้) ๓๓๑๕ (ได้) ข้าพเจ้าแลดูเห็น ๆ เสี่ยว
ถือดาบหนึ่งกุมเชิงอยู่รอบข้างมีความกลัวเป็นที่สุด ข้าพเจ้าจับจอกทำอุบายขอดกินจน
แล้ว ๘๒๒๓ (ยก) ๘๐๘ (ขัน) ๒๐๔๖ (ดื่ม) แต่จอกเปล่า ๆ แล้วเอาสัญญาที่เขา
ทำกันไว้ ๗๔๕๕ (มา) ๑๑๖๔๕ (ให้) ๕๓๓๓ (ลง) ๒๘๘ (ชื่อ) เป็นพยานจน
เจ้า ๗๕๒๕ (ไม้) ๕๓๓๓ (ลง) ๒๘๘ (ชื่อ) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ไม่
ยอม ข้าพเจ้าต้อง ๕๓๓๓ (ลง) ๒๘๘ (ชื่อ) แต่แกั่งเขียนให้เพียนจากลายมือตนแล้ว
๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ว่าต้องเอา ๓๕๐๐ (ตรา) ๗๔๕๕ (มา) ๕๕๐๓ (ประ
ทับ) ข้าพเจ้าว่าข้าพเจ้าป่วยเป็นไข้ใครอยากประทับก็ตามใจใครเถิด แล ๒๒๒๕ (เจ้า)
๖๘๕๐ (แพร์) ใช้ให้คนใช้มาเอา ๓๕๐๐ (ตรา) ที่บ้านได้ไปแต่ ๓๕๐๐ (ตรา) เก่าที่
ทิ้งไว้ที่ออฟฟิศทำการ ส่วนข้าพเจ้าก็กลับมาบ้าน พวกเขาจัดแจง ๕๕๐๒ (ประทับ)
๓๕๐๐ (ตรา) ๑๖๘ (กิน) ๑๓๑๓๑ (เอง) แลได้ทราบความว่า ๕๐๓๗ (น้ำ)
๑๐๖๐๓ (สัตยา) ๔๘๓๘ (นุ) ๑๐๖๐๓ (สัตย์) ของเขานั้นได้นิมนต์พระภิกษุชาว
เมืองมา ๓๔๕๕ (ตั้ง) ๕๐๓๗ (น้ำ) ๔๔๗๑ (ทำ) ๖๖๖๕ (พิธี) กล้าย ๘๔๖๔
(รับพระราชทาน) ๖๕๕๕ (น้ำสัตยานุสัตย์) ในวันที่พวกเสี่ยวจับเอาตัวหลวงศรีพิไนย
๑ พระเสนามัตย์ ๑ รวม ๒ เอาตัวไปตัดหัวที่ประตุมานแลในวันนั้น เมื่อเวลาเช้าประ
มาณ ๒ โมง ๖๕๒๐ (พระ) ๒๓๖๒ (ไชย) ๑๐๕๗๔ (สงคราม) ไปที่บ้านข้าพเจ้า
แจ้งแก่ข้าพเจ้าว่า เมื่อที่ ๒๔ กรกฎาคม เวลากลางคืนประมาณ ๓ หุ่เศษ พวก
เสี่ยวหนึ่งส้อมาบอก ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ๕๗๓๐ (ว่า) ถ้าในกลางคืนวัน
นี้ไม่ทันยกก็จะยกเข้าปล้นเวลาเช้ามืด เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พวกราษฎรชาวบ้าน
ข้อแสดได้จับเอาหลวงวิมณเอามาส่งให้เสี่ยว ถามว่ามึงทำไมขึ้นมาจัดราชการให้ราษฎรได้
ความเดือดร้อน หลวงวิมณตอบว่าข้าไม่ได้ทำโดยอำนาจของข้า ๆ ทำโดยอำนาจของ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหาทำนอกจากข้อบังคับไม่ หลวงวิมณว่าไหนจะฆ่าก็เอา

ข้าพเจ้าให้กิน ที่มัดหลวงวิมณวันนั้นที่เห็นว่าการทำงานจากบ้านข้าพเจ้าประมาณเส้นเศษ
ข้าพเจ้าเฝ้าถือส่องดูเห็นเป็บอาหารคำโต ๆ กินข้าวแล้วขอสูบยาบุหรี่ สูบเข้าสักครั้ง
มวนพวกเงี้ยวก็ตามตัวไปตัดหัวที่ประตูมาน แลในวันนั้นข้าพเจ้าได้ให้คนใช้ไปบอก
ประกามองว่าจะมาคุตรพิชัยสมบัติที่เมืองนครลำปาง ด้วยความหวังใจว่าจะล่องนำเอา
เนื้อความลงไปกราบทูลเสนาบดี กรุงเทพฯ ทรงทราบ แต่กลับบอกว่าจะไปเมืองนคร
ลำปาง ประกามองให้คนไปบอก ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๕๕๐ (แพร์) ๒๒๒๕ (เจ้า)
๖๕๕๐ (แพร์) ว่าให้ไปไม่ได้ แล้วประกามองใช้ Headman ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๕๕๐
(แพร์) ใช้ให้ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๕๑๕๒ (บุรี) มาห้ามไม่ให้ไป แต่ข้าพเจ้าสู้ได้
ความต่อไป ๕๗๓๖ (ว่า) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๕๕๐ (แพร์) ๕๗๓๖ (ว่า) อ้ายคนนี้ให้
มันไปไม่ได้ ถ้ามันไปมันคงไปฟ้อง ถ้ามันจะไปแต่ต้องกำจัดเสีย วันที่ ๒๕ กรกฎาคม
๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๕๕๐ (แพร์) ให้คนใช้มาตามตัวที่คุ้มหลวงที่เจ้าพนักงานป่าไม้เมือง
แพร์ ๑ ห้างกับตัน Guldberg (กุลเบ็ก) คน ๑ หมอ Missionary (มิชชันนารี) คน
ประกมกัณอยู่ที่คุ้มหลวงจะร่างหนังสือมาส่งให้ดู มีใจความว่าเจ้าพนักงานป่าไม้แลห้าง
กับตัน Guldberg แลห้าง Bombay (บอมเบ) Burmah (เบอร์ม่า) หมอออเมริกัน
ห้างกิมเซ่งหลี พร้อมกันขอเชิญท่าน Mr. Beckett (มิสเตอเบเกต) Consul
(กงสุล) อังกฤษเมืองเชียงใหม่มายังเมืองแพร์ด้วย พระยาราษฎรธานนที่ขึ้นมาจัด
ราชการ ทำให้ราษฎรเดือดร้อนแล้วยกกำลังรบกวน ด้วยเงี้ยวบ่อแก้วมีความเจ็บใจจึงได้
ช่วยกันกำจัดข้าหลวงเสีย เพื่อให้ราษฎรได้ความสุข เพราะฉะนั้นจึงขอเชิญ Mr. Beckett
มาเพื่อว่ากองทัพไทยยกขึ้นมาได้ห้ามปรามไม่ให้ไปรบกวนกับบ้านเมืองให้ราษฎรเดือด
ร้อน จะให้ข้าพเจ้าลงชื่อ ข้าพเจ้าบอกว่าบ้วยเป็นไซ้จะนั่งอยู่ไม่ได้จะต้องไปนอน
ต่อมาข้าพเจ้าก็หาได้ลงชื่อไม่ วันที่ ๓๑ กรกฎาคม คนถือหนังสือตอบ ๒๒๒๕ (เจ้า)
๔๖๐๒ (นครลำปาง) มาให้ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๕๕๐ (แพร์) เวลาเมื่อเปิดหนังสือ
๒๒๔๐ (เจ้านาย) แลเงี้ยวเข้าไปประชุมฟังหนังสือ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๖๐๒ (นคร
ลำปาง) กัน นายคุมหลวงข้าพเจ้าให้ชาเลมานิ่งแลซังจะไปเที่ยวสืบแลเข้าไปฟังอ่าน
หนังสือได้ความว่า ทั้ง ๒ คนต้องกำกัน ๕๗๓๖ (ว่า) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๖๐๒ (นคร
ลำปาง) นัดให้ยกไปให้ถึงนครลำปางในวันที่ ๒ สิงหาคม แลในวันนั้นข้าพเจ้าใช้ไปให้
ชาเลนาไปบอกแก่ประกามองว่าประกามองจะยกไป ๔๖๐๒ (นครลำปาง) ฉันทก็จะ
ต้องไป ๔๖๐๒ (นครลำปาง) เพราะทรัพย์สินสมบัติของฉันทอยู่เมืองนครลำปางมาก
จะต้องไปรักษา วันที่ ๑ สิงหาคม ประกามองคุมพวกเงี้ยวและคนชาติชาวเมืองประ-
มาณ ๒๐๐ เศษ ล่องไปตีเมืองนครลำปาง ๕๒๕๗ (แล) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๕๕๐ (แพร์)
เกณฑ์คนแลเสบียงเพิ่มเติมให้ประกามอง ๑๑๑๒๒ (ส่วน) ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๕๕๐
(แพร์) นั้น ข้างบน Phetmaen ได้เป็นผู้ตรวจตราดูแลแทนประกามอง วันที่ ๒

สิงหาคม จองเชษฐาแจ้งความแก่ข้าพเจ้าว่าเมื่อก่อนหน้า ๒-๓ วัน จองเชษฐาเป็น
 หัวหน้าพวกเงี้ยวแลชาวเมืองออกไปเที่ยวสืบเสาะพวกในแขวงเมือง ส่งกลับเข้ามา
 แจ้งความกับ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ว่าไม่พบ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์)
 บังคับให้กลับไปเที่ยวสืบเสาะติดตามเอาตัวมาฆ่าเสียให้ได้ จะปล่อยให้มันไปทำไม
 คนใช้ออกไปอีกจับได้ตัวนายจันในแขวงได้แล้วก็นำเสีย วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๒๒๕
 (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) ๒๓๘๗ (ใช้ให้) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ๒๓๐
 (ก๊ับ) ๖๕๒๐ (พระ) ๒๓๖๒ (ไชย) ๑๐๕๗๔ (สงคราม) ข้ามาไปห้ามเงี้ยวที่ตั้งอยู่ที่
 เขาพลึงอย่าให้ยกกองทัพมาเข้มาเป็นอันขาด วันที่ ๔ สิงหาคม ข้าพเจ้าได้จับ
 ช้างแลพาหนะบ่าวไพร่บอกว่าจะรีบยกไปรักษาทรัพย์สมบัติเมืองนครลำปาง เดินทาง
 ตั้งหน้าจะไปเมืองนครลำปาง ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดรู้ว่าข้าพเจ้าจะล่องมาถึงเมืองสวรรคโลก
 สักคน ครั้นเดินทางที่จะไปเมืองนครลำปางเลยแวะเข้าไปทางเมืองลอง เมื่อวันที่ ๕
 สิงหาคม ถึงเมืองลองลงมาตามลำน้ำทราบความจากชาวบ้านเล่ากันว่า กะเหรี่ยงที่ตั้ง
 มีโทษจำคุกอยู่ที่เมืองนครลำปางมีกำหนด ๒๐ ปีนั้น กลับมาบ้านได้คนหนึ่ง เมื่อการ
 เป็นดังนี้ข้าพเจ้าไม่มีความหวังใจว่าเมืองนครลำปางเห็นจะแตกพวกเงี้ยวแล้ว จะพึง
 คุกคนโทษ จึงกลับมาบ้านแล้ว ข้าพเจ้าได้ล่องลงมาเมืองสวรรคโลก เวลาเกิดวุ่น
 วายข้าพเจ้าอยู่ในเมืองแพร์นั้น ข้าพเจ้าเห็นเงี้ยวขึ้นเก็บเอาสิ่งของข้าราชการแลพวก
 ชาวเมืองก็พากันเก็บทรัพย์สินสิ่งของของข้าราชการเหมือนกัน แลแสดงความชื่นชมยินดี
 ตามที่เงี้ยวตีเมืองแตกแทบทุกหัวหน้า แลเห็นว่าขุนนายนั้น ๖๕๓๐ ( )
 ๗๕๐๑ ( ) ๒๓๑๕ ( ) ได้มาพบข้าพเจ้าแล้วพูดว่า นายพุ่ม
 ต้องเข้ากับเขาดูอาการกิริยาที่มีความชื่นชมแลรื่นเริงมากแล้ว ได้ทราบความว่าเงี้ยวอยู่ที่
 เมืองแพร์ ๕๐ เศษ แล้วมาตั้งอยู่ที่เขาพลึง ๕๐ เศษตามที่ข้าพเจ้าทราบความต่าง ๆ
 รอมมา เพราะตั้งใจสืบเพื่อประโยชน์ทางราชการ

อนึ่ง จนนผู้ตนอยู่จนได้ความตลอด ถ้าจะเด็ดรอดมาในวันวันวานก็อาจมาได้
 โดยง่าย เพราะเงี้ยวกำลังประชุมกันอยู่ในเมืองแพร์ยังหาได้ยกไปสกัดตามทางไม่ เรื่อง
 นี้พระยาวิชิตร์ได้บอกมาแล้ว เกลี่ยๆ เกรงว่าจะช้า จึงได้โทรเลขมา.

สุรศักดิ์

ที่ ๑๗ กราบพลุ กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ ฯ

ได้ส่งหนังสือพวกเงี้ยวหนึ่งฉบับ คนต่างประเทศในเมืองแพร่หนึ่งฉบับ รวม ๒ ฉบับ ซึ่งมีถึงมิสเตอร์โลล์เมืองน่านมาถวายดังต่อไปนี้ หนังสือมิสเตอร์ฟิงเคอร์ ทอมมัส เมวิด ยื่นต่อมิสเตอร์โลล์ ดังต่อไปนี้ วันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๑๒๐ แจ้งความมายังท่านนายกंसูลมิสเตอร์โลล์ นครน่าน ทราบ ข้อ ๑ เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ศกนี้ เวลาเช้า ๑ โมง เงี้ยวพม่าต้องสู้ได้มาเมืองแพร่แลข้าหลวงกรมการไทยเป็นอันตรายเสียแล้วหลายคนแลหลบตัวหนีรอดไปก็มีบ้าง แต่เจ้าหลวงนครเมืองแพร่แลนายกรมการ ราษฎรแลห้างกิมเซ่งหลีเจ้าพนักงานป่าไม้แลพ่อเลี้ยงหมอแลห้างเอเซียติก ห้างบอมเบไม่เป็นอันตรายสักคน ข้อ ๒ ด้วยวันที่พวกเงี้ยวต้องสู้พม่าไปเชิญเรามา ประชุมกันแลได้อธิบายเหตุการณ์ที่เป็นแล้วไปนั้นในรายเงี้ยวต้องสู้พม่าด้วย เดิมเหตุเกิดขึ้นที่บ้านม่อแก้ว กำลังเมืองนครลำปางได้แต่งให้ทหารประมาณ ๕๐ คน กับพวกชาวเมืองประมาณ ๒๐๐ จะไปจับพวกเงี้ยวต้องสู้พม่า ที่บ้านม่อแก้ว เพราะฉะนั้น พวกเงี้ยวต้องสู้พม่า จึงได้พร้อมกันรบพวกทหารเมืองลำปางป้องกันชีวิต พวกทหารก็แตกหนีไป ข้อ ๓ พวกเงี้ยวต้องสู้พม่า จึงได้ไว้ทเข้ามานครเมืองแพร่ เหตุได้ตระเตรียมพวกทหารไว้จะยกไปตีพวกเงี้ยวต้องสู้พม่า เหมือนเช่นกับเมืองนครลำปาง เหตุฉะนั้นต้องสู้พม่า จึงได้พร้อมใจกันยกเข้ามาตีพวกข้าหลวงแลกรมการไทยเมืองแพร่ ข้อ ๔ บัณฑิตก็เป็นทสงบไปบ้างแล้ว แลนายร้อยพวกเงี้ยวทั้งหลายได้มีประกาศพวกราษฎร ไม่ให้มีความเกรงกลัวให้พากันทำไร่นาไปตามสะดวก ข้อ ๕ บัณฑิตนายร้อยทั้งหลายเกรงพวกไทยจะขึ้นมารบบ้านเมือง และจะเป็นอันตรายไปต่าง ๆ เขามีความร้อใจอยากจะเป็นที่แล้ว ไม่ให้มีเหตุเกิดขึ้นต่อไป แต่กลัวว่าฝ่ายไทยจะไม่ยอม ข้อ ๖ เพราะฉะนั้นนายร้อยทั้งหลายก็เชิญไปเมืองแพร่ช่วยชี้แจงให้ตกลงกันกับพวกไทยให้เป็นไปได้แล้ว ก็จะมีความยินดีเป็นอันมาก ข้อ ๗ ในเวลานั้นพวกเงี้ยวต้องสู้พม่า ประชุมกันอยู่ในเมืองแพร่ประมาณ ๔๐๐ คนเศษ กับพวกที่จะขึ้นมาเขาว่าต่อสู้เอาเป็นแน่ ถ้าแม้ว่านายกंसูลจะรับลงไป นายร้อยทั้งหลายว่าจะฟังกับกงสุล การจะขอให้ท่านช่วยชี้แจงให้เป็นที่ตกลงกับพวกไทย จะมีให้เป็นการเดือดร้อนกับการเมืองแลราษฎรต่อไป จะยอมฟังคำสั่งบังคับของท่านทุกอย่าง หนังสือทางต้นเขียนเป็นภาษาลาว พวกพลเมืองได้กระทำโดยความเต็มใจแลขออนุญาตของพวกข้าพเจ้า กับพวกข้าพเจ้าหาได้รับความรบกวนได้เช่นเฟินเยอร์ทอมแมสเมดเวด หนังสือมองจินนาเฮดแมน เงี้ยวยื่นต่อมิสเตอร์โลล์ก่อนซูลดังต่อไปนี้ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ศก ๑๒๑ ข้าพเจ้ามองจินนาเฮดแมนเมืองแพร่ เรียนท่านมิสเตอร์โลล์ ผู้ช่วยของกงสุลอังกฤษ นครเมืองน่านทราบ ๑. ด้วยข้าพเจ้าซึ่งเป็นคนบังคับอังกฤษทั้งหลายอยู่ในเมืองแพร่มี

ความเดือดร้อนเป็นอันมาก ๒. ตั้งแต่คนไทยมาเป็นข้าหลวงจัดราชการในเมืองแพร่
ต้องห้ามไม่ให้คนในบังคับปลูกเรือนอยู่ ห้ามไม่ให้ซื้อขายจำนำที่เรือนคนบังคับอยู่
๓. ห้ามไม่ให้คนบังคับเบิกนาทำไร่ทำสวน ห้ามไม่ให้ซื้อขายจำนำคนในบังคับปลูกเรือน
อยู่ ถ้าไม่ซื้อขายจำนำที่เรือนคนบังคับห้ามไม่ให้คนบังคับเบิกนาทำไร่ทำสวนห้ามไม่ให้
ซื้อขายจำนำจ่ายที่ไร่นาที่สวนเป็นอันขาดที่อยู่คนบังคับ ไปค้าขายเกน ไปขอหนังสือเดิน
ทางต้องให้คนลาวเมืองแพร่ไปรับประกัน เมื่อครั้งไปหากคนลาวคนลาวมารับตัวประกัน
ตัวลาวกลับว่าผู้เป็นคนในบังคับไล่ไม่ได้ ครั้นมาคนในบังคับเหมือนอันรับตัวพวกข้า
หลวงที่ออกหนังสือเดินทางนั้น กลับว่าคนบังคับเหมือนกันรับตัวออกหนังสือยังไม่ได้
ถ้าคนบังคับไปขอไม่ขอสนักมาสร้างวัดฮิโต เงี้ยวพม่าต้องสู้ข้าหลวงว่าไม่ให้ ถ้าสู้สร้าง
วัดฮิโต ไทยฮิตโต ลาวอยู่จะฮิ ๖. มาเมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ศก ๑๒๑ นี้ พวกข้า
หลวงเมืองละครยกเอาพวกตำรวจกับพวกคนลาวเมืองลำปางประมาณ ๒๐๐ เศษ ถือ
ศาสตราวุธครบมือกัน กับไซ้ตรวนกฤษณ์แจ่มอันเหล็กประมาณ ๒ หลังหน้าค่ายไปรับ
เหตุ แมนชะลอปูไซย บ่อแก้วเมืองลองว่าถ้าเป็นเงี้ยวพม่าต้องสู้จะฆ่าให้หมด ๗. เหตุ
แมนชะลอปูไซยมีคนประมาณ ๔๐ คนเศษออกสู้ข้าหลวงเมืองละครก็แตกต้นหนีไป
๘. เหตุแมนชะลอปูไซยพกามอง จองแทนเขารู้ว่าข้าหลวงแพร่จะยกเอาพวกตำรวจ
ไปรับตั้งแต่บ้านวาฬสุเมน ทำล่อตลอดถึงบ่อแก้ว ๙. ครั้นเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม
ศก ๑๒๑ เวลาเช้า ๑ โมง พวกเงี้ยว พม่า ต้องสู้บ้านสุเมนทำล่อมาถึงบ่อแก้ว
พร้อมกันขึ้นมารบพวกตำรวจ ถ้าพวกไทยข้าหลวงจัดราชการในเมืองแพร่เขาก็ตายบ้าง
หนีบ้าง ๑๐. พวกห่างทั้งหลายกับเจ้าพนักงานเจ้านายเมืองแพร่ พวกจีนกับลูกค้า
ราษฎรทั้งหลาย เขาก็ไม่ได้ทำอันตราย ๑๑. ข้าหลวงเมืองแพร่เป็นข้าเจ้านายทั้ง
หลาย กับพวกเงี้ยวต้องสู้ในเมืองแพร่กับพวกในบ่อแก้วเพราะด้วยบนเป็นฝ่ายจีน พระ
ยาคงคาจันมาปรึกษาตกลงได้กันฮือเป็นคำเดียวกันไม่ฮือฝ่ายเมืองฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดให้คิด
อ่านทำอันตรายต่อกันได้ ทำหนังสือปิดได้ต่อกันทั้งสองฝ่ายสองใจความเหมือนกัน หนังสือ
ลอบบันทำเป็นสนับบับ เจ้าหลวงเมืองแพร่ถือไว้ฉบับ ๑ พกามองถือไว้ฉบับหนึ่ง
ความเรื่องนักรบประการใดจะดีขอบุญบารมีท่านกงสุลเป็นที่ซึ้งที่สุด ท่านได้ทราบความ
เรื่องนตลอดโปรดข้แจงมาให้ข้าพเจ้าโดยเร็ว ควรมิควรแต่จะโปรด มองจินนาเฮดแมน
หนังสือฉบับนี้ มิสเตอร์โลล์ได้รับจากเจ้าอุปราชเมืองน่าน วันที่ ๓๐ กรกฎาคม ร.ศ.
๑๒๑ เวลาบ่าย ๕ โมง.

สุรศักดิ์

ที่ ๗๗ กราบขอร้องหลวงดำรง ฯ กรุงเทพฯ ฯ

เกล้า ฯ ได้มีโทรเลขถึงพระยาบรมมา ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ๖๘๘๖ (แพร์) เป็น
คนมีความผิดข้อหนึ่ง ๕๗๕๔ (เป็น) ๔๗๕๑ (นายร้อยเอก) ดำรงภูธรเป็นผู้รับผิดชอบ
ชอบเมื่อเวลา ๔๗๕๕ (นายร้อยตรี) ๓๕๔๑ (ตาด) ไปแจ้งความว่าพบพวกเงี้ยวอยู่
กลางทุ่งนาประมาณสี่สิบเห็นผิดสังเกต เกรงจะเป็นคนร้าย ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ๔๑๕๐
(ทราบ) แล้วได้มาบอกพระยาไชยบูรณ์ ไม่พบ ไชยบูรณ์ ส่งคนไว้แล้วกลับไป ไม่ได้
ตระเตรียมการต่อสู้ตามหน้าที่ของตน มีเงี้ยวประมาณสี่สิบคนเข้ามาตีแพร์ ถ้า ๘๕๖๓
(ราชบุตร) เห็นแก่ราชการเตรียมตำรวจที่อยู่ในบังคับออกต่อสู้ก็พอจะต้านทานกับเงี้ยว
ได้ การนั้นก็ไม่ได้ทำ ข้อสอง ๘๕๖๓ (ราชบุตร) เป็นผู้ออกไปเกณฑ์กำลังหนุนพวก
เงี้ยวที่อยู่เขาพลึง แลส่งกระสุนดินดำเสบียงให้แก่เงี้ยวด้วย กับมีความผิดอย่างอื่นอีก
หลายประการ ๖๗๒๖ (พี) ก็มีความ ๑๐๕๗๗ (สังสาร) กับ ๘๕๖๓ (ราชบุตร) แล
๑๒๒๘ (คิดถึง) (๒๒๒๕) เจ้า ๔๕๕๗ (นคร) ๔๗๒๕ (น่าน) ๒๘๕๖ (ซ่ง) ได้
เป็น ๑๓๔๐ (คน) ๘๔๔๐ (รัก) ๑๕๒๕ (ไกร) ๒๐๕ (กัน) มานานปี จึงบอกเหตุมา
ให้ทราบ ขอให้พระยาบรม ๕๓๓ (กองทัพ) ๒๓๐ (กั๊) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๕๕๗
(นคร) ๔๗๒๕ (น่าน) ๕๗๓๖ (ว่า) ๖๗๒๖ (พี) มีความเสียใจ ๓๒๗๖ (ด้วย)
เป็นอันมาก ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ๕๒๔ (กี) ๕๗๖ (เกี้ยว) ๕๗๕๔ (เป็น) ๕๒๐๘
(บุตร) ๕๖๕ (ของ) ๔๑๗๑ (ท่าน) ถึงยังไรก็ดีพีก็เข้าใจว่าจิตใจ ๕๖๕ (ของ)
๘๕๖๓ (ราชบุตร) ผิดกับ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๕๕๗ (นคร) ๔๗๒๕ (น่าน) มาก
ด้วยเหตุที่เกิดขึ้นครั้งนั้น ๑๑๑๒ (กรัน) พีจะ ๗๐๗๒ (เพิกเฉย) ๑๑๑๔๗ (เสีย)
๗๕๒๕ (ไม่) ๕๓๓๕ (ลงโทษ) ๕๒๔ (กี) ๔๒๖ (เกรง) จะไม่เป็น ๘๕๕๔ (ราช-
การ) ขอให้พระยาบรมฯ แจง ๔๔๓ (แก้) ๔๒๗๑ (ท่าน) ๔๑๕๐ (ทราบ) ด้วย
ถ้าอย่างไรให้ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๕๕๗ (นคร) ๔๗๒๕ (น่าน) โทรเลขถึงพี ให้พี
๒๘๐๑ (ชำระ) ไปตามทาง ๘๕๕๔ (ราชการ) เพราะไม่เป็นส่วน ๓๗๕๒ (ตัว)
เห็นแก่ ๘๕๕๔ (ราชการ) ก็จะมี ๒๕๘๘ (ข้อ) เสียในตัว ๕๖๕ (ของ) ๔๑๗๑
(ท่าน) ๓๒๗๖ (ด้วย) เพราะเป็นคนเห็นแก่ราชการแผ่นดินด้วย เวลานี้การที่จะ
๒๘๐๑ (ชำระ) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ๔๖๔๖ (นั่น) พี่ยังสงบอยู่ เพราะยัง ๑๑๓๓๗
(หา) ๔๑๕๑ (ทาง) ที่จะ ๕๕๐๓ (ป้องกัน) ๒๕๘๘ (ข้อ) ๑๑๑๗๖ (เสีย) ๕๖๕
(ของ) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๔๕๕๗ (นคร) ๔๗๒๕ (น่าน) ไม่ให้ ๑๑๑๔๗ (เสีย) จึง
ได้แนะนำมาให้พระยาบรม ๒๕๘๒ (ชี้แจง) ๑๑๖๔๕ (ให้) ๔๑๗๑ (ท่าน) ทราบ
เพื่อที่ ๔๑๗๑ (ท่าน) จะได้เห็นตาม ๑๑๘๘ (ความคิด) ๕๖๕ (ของ) ๖๗๒๖ (พี)
๕๗๕๔ (เป็น) ๔๑๕๑ (ทาง) ไปรอดมีความดังนี้ กรันวันเกล้า ฯ ได้รับโทรเลข

เจ้าสุริยพงษ์ ว่าข้าพเจ้ามีความยินดีซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ให้ท่านเจ้าคุณขึ้นมา
ปราบโจรผู้ร้ายเงี้ยว ที่ทำอันตรายข้าหลวงแลข้าราชการแลของหลวงเสียหมด ข้าพเจ้า
หวังใจว่าโจรผู้ร้ายซึ่งทำอันตรายแก่บ้านเมืองแลราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนอยู่เนื่อง
เนื่องคงเรียบร้อยได้ในคราวนี้ แต่ขอเรียนถึงการที่เกี่ยวกับพระยาราชนครเมืองแพร่ถึง
เป็นบุตรข้าพเจ้าก็จริง แต่ก็ไม่รักษาการตามหน้าที่ทำให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศก็ตาม
แต่การ ขอตานเจ้าคุณได้เชื่อมั่นว่าเจ้าคุณได้จัดกระทำไปแต่ที่ชอบด้วยราชการเถิด
ข้าพเจ้าจะมีความขอบพระเดชพระคุณเป็นที่สุด มีความดังนี้.

สุรศักดิ์

ที่ ๙๕ กราบทูลกรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

โทรเลขที่ ๙๕ เรื่องบ่อแก้วเกล้าฯ ได้ทราบแล้ว เกล้าฯ ก็มีความคิดตั้งพระดำริ
เกล้าฯ จะจัดการรักษาการตามรับสั่งต่อไป.

สุรศักดิ์

ที่ ๔๓ กราบทูลกรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ

ได้รับหนังสือมิสเตอร์เมดเวท พนักงานป่าไม้ส่งลำเนาที่ไต้มีไปถึงมิสเตอร์ตอด
เดนแฮม กรุงเทพฯ ได้ส่งมากราบทูลดังนี้ ต่อไปนี้

No. 71/3 C. from C.M. Medworth, Esquire, forest officer Muang Phrae to W.F.K. Tottenham, Esquire, conservator of forest, Siam, dated Muang Phrae the 28th. August 1920: Sir, The accompanying is a short account of the Shan rising in Phrae and is confined to such statements as I can vouch for and trust. This will be held in view when comment is made on the meagreness of detail.

I have the honor to be Sir, your most obedient servant C.M. Medworth, forest officer, no. 73/3 C. Copy of report forwarded to H.E. Chow Phya Surasak for information and guidance C.M. Medworth, forest officer. On return from work in section and marking of girdled teak trees southern bank of me at 4.30 P.M. on the 25th July, a note was handed me from my clerk. Moungh Chit Moungh as follows : I respectfully beg report you that robbers about 200 men came round in the government treasury about 20 in police station, 15 in commissioner's house, all fled people from Phrae have run away. Police station and postal department were looted by robbers. Our Dwewan, Dedasingh, who had been near the treasury this morning, robbers drove him by shouting. Some robbers along the road inform him that they will come round to Messrs. the Bombay Burmah Trading Corporation Limited

after having collected money from treasury, and this matter was reported by Dwewan. I thought this of quite serious enough nature to call for immediate return to Muang Phrae to look after government building and further that as you. Mr. Ryan and self being very close to Messrs. the Bombay Burmah Trading Corporation Limited might check any inclination on the part of the decoils to visit in that direction. So after sending a note on to Messrs. East Asiatic, I rode straight on into prentering the city through Pratu Chai and down the street to Phya Rachwangs corner, then turning down the looted and deserted police station and post office. The Kow Sanam Luang was occupied by about 200 Shans. Everything was quiet on entering the city, but hands of 8-12 armed Shans were parading the streets, some few were the worst for liquor but their good men in no way made them solemn objectionable to us, allowing as to ride freely along. Messrs. Thompson and Sjern came in the same evening at about 8 P.M., reports of the disturbance having reached them the same evening. On the afternoon on the 26th Messrs. Sjern, Thompson, Ryan and self went for a ride through the city passing right through the Pratu Chai, things were in the same state as last evening but all street lamps were now broken. On our return we stopped at the post office and rummaged though the debris and found a few letters addressed to different Europeans and from which we carefully collected. All through the day different reports were being brought in as to different Siamese officials who had been caught and killed but being information with the different small officials only I was unable to identify them. On the 28th we again rode into the city and had another look through the post office debris and called on the chief where a consultation of Shans with chief was going on. The chief adjourned us short time after our arrival when some order for ponies was given. The Shans having decided that a party should at once proceed and occupy the pass on the Phrae Ta Itt road with the object of preventing any assistance arriving from that quarter. On the 28th Mr. Fenger arrived from Muang Song and on the 29th he and Doctor Thomas went round to the Chief. There was some talk of the Shans wanting all Europeans to be present at a meeting to advise them what to do. At a meeting of all Europeans at Doctor Thomas, it was decided that we would take on further notice of this, unless an expressed invitation was again made and at the same time we all decided to move down and live at Messrs. the Bombay Burmah Trading Corporation Limited, which we did on the evening of the same day. I at the same time removed all Government records etc. together with most of our private property, Messrs. the East Asiatic Company Limited bringing all their money and I believe most of their important records. No thoughts of defensive work was considered. On the morning of the 30th a note was recieved from the Chief asking us to be present at a meeting of Shans to be held at his place. Messrs. Thomas, Fenger, Sjern, and self were present, when the cause of the rising was explained; viz: the constant oppression by the Siamese officials i.e. 1. the unability of British subjects owning landed property 2. not being able to travel without passports which first on one plea and then on another was always refused them 3. they, like the people of the country, could never receive an application to commissioner free grants of teak for the buildings of wats and the like. This I immediately pointed out was hardly true and that applications were at all time received by the forest officer of the districts, for consideration, that the police at Ban Bor Kee in Muang Long, Lakon, on or about the 30th July arrived there with object of effecting the arrest of some bad characters but without any demand being made for their deliverance, they fired on the crowd who in self-defence returned the fire on which the police broke and fled. They nevertheless failed to explain how they were in one day ready prepared to resist, as they had heard that the Phrae authorities were prepared to help Lakon. They thought it best to march on Phrae. A letter

was then written to Mr. Lyle H.B.M. Consul Muang Harn asking him to come down to a meeting and that they would abide by his decision. This letter was written by Mr. Fenger's dictation and we all appended our signatures, they had already written a letter very similar to be Consul on the 28th. On the 31st Messrs. Kellett and Huffman arrived from Lakon reporting that the place was in a state of defense, and on the 1st August Mr. Huffman with Mrs. Thomas left for Lakon with my elephants. The same day about 12 o'clock 200 Shans left for Lakon with Pakamong as leader to attack that city. On the 5th Mr. Lyle arrived from Muang Harn and Mr. Filly on the 7th on the 8th Mr. Fenger and Sjern left for Tha Itt with letters from Mr. Lyle calling upon the Shans to desist from hostilities and asking the Siamese officials not to advance with any ramble but await regular troops. On the 13th about 1000 Siamese villagers and 11 police under the commissioner of Sukothai camped about 6 miles outside of Phrae at Ban Hat on the Prae Tha Itt road. Mr. Lyle rode out and asked him not to come into the city, as with these very irregular forces as scuffle would surely arise as some 300 Shans were only a short distance away to the north of the city. Great excitement prevailed in the city and the common people were leaving in great numbers and all the principal Chows' Families turned up at the compounds asking for protection even wanting the old Chief himself to come and stay with them and were only finally pacified and sent back by means of a promise that we would allow them to come and stay there should there be any fighting. On the next morning Messrs. Lyle, Thomas, Filly and self rode out to Ban Kat and again requested the Sukothai commissioner to remain there till Lieut. Coll Schau should arrive as he was expected daily. Coll Schau arrived on the evening of the 16th and brought all the people in and on the 20th Chow Phya Surasak arrived with 200 soldiers with full authority both in military civil capacity. Nai Boontham Nai Jeck three Siamese post masters and a cooly whom I kept in the house for protection were disguised and sent up to Me Tang the night of the 27th with a guide who knew the way for the loan of whom our thanks are due Messrs. East Asiatic Company Ltd. and from then crossed over the Nan watershed thencedown the Me Nan to Tha Itt and since from there to Bangkok after consulting with Mr. Lyle and the authorities, Mr. Ryan left on the 25 for Me Kem. C.M. Medworth officer Muang Phrae.

Surasak

คำแปล

ที่ ๔๓ กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ ฯ

ได้รับหนังสือมิสเตอร์เมดเวท พนักงานป่าไม้ส่งสำเนาที่ได้มีไปถึงมิสเตอร์ตอด-
เดนแฮม กรุงเทพฯ ฯ ได้ส่งมากราบทูล ดังต่อไปนี้

หมายเลข ๑๓/๓ ก. จากมิสเตอร์ ซี. เอ็ม เมดเวท พนักงานป่าไม้เมืองแพร์ถึง
มิสเตอร์ ดับบลิว. เอฟ. เค. ตอดเดนแฮม ผู้รักษาป่าไม้สยาม ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๔๕ เมืองแพร์: เรียน, ความต่อไปนี้เป็นเรื่องราวสั้นๆ เกี่ยวกับพวกเงือกก่อ
การร้ายขึ้นในเมืองแพร์ และเป็นข้อความที่ข้าพเจ้ารับรองและเชื่อถือได้ ทั้งอาจใช้เป็น
หลักฐานในการพิจารณาในกรณีที่ทราบรายละเอียดน้อยไป, ขอแสดงความนับถือ ซี.
เอ็ม.เมดเวท, พนักงานป่าไม้.

หมายเลข ๗๓/๓ ก. สำเนารายงานส่งมายังเจ้าพระยาสุรศักดิ์ อันเป็นข้อแกลง และแนะแนวทาง ซี.เอ็ม.เมดเวท, พนักงานป่าไม้: ตอนขากลับจากทำงานในหน้าที่ผู้ ตัดต้นสักและทำเครื่องหมายที่ต้นที่ขีดเป็นวงรอบต้นแล้ว ณ ฝั่งน้ำด้านใต้ของข้าพเจ้า เวลาเย็น ๔.๓๐ น. วันที่ ๒๕ กรกฎาคม เสนอของข้าพเจ้าขอ หม่องจิตหม่อง ได้ ยืนยันที่ถนนบึงหนึ่งแก่ข้าพเจ้า มีข้อความต่อไปนี้ ข้าพเจ้าขอรายงานต่อท่านโดยความ เคารพว่า ผู้ร้ายประมาณ ๒๐๐ คน ได้เข้าล้อมคลังของหลวง ประมาณ ๒๐ คนเข้าล้อม สถานที่ตำรวจ ๑๕ คน เข้าล้อมจวนเทศาฯ ชาวเมืองที่หนีจากเมืองแพร่ได้หนีไปหมด สถานที่ตำรวจและที่ทำการไปรษณีย์ถูกผู้ร้ายปล้นเอาเข้าของไปสิ้น ทวีวันเดดาสิงห์ คน ของเราซึ่งอยู่ใกล้กับคลังเมื่อตอนเช้า พวกผู้ร้ายก็ตะโกนขับไล่ ผู้ร้ายบางคนที่อยู่ตาม ถนนบอกเขาว่า พวกมันจะมาล้อมบริษัทการค้าบอมเบย์ เบอร์ม่า เมื่อรวบรวมเงินจาก คลังหลวงได้หมดแล้ว เรื่องนี้ทว่าเป็นผู้รายงานมา ข้าพเจ้าคิดว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญ มากพอที่จะเรียกตัวท่านให้กลับมาเมืองแพร่โดยด่วน เพื่อดูแลที่ทำการรัฐบาล และต่อ จากนั้นก็แล้วแต่ท่านจะจัดการ โดยที่มิสเตอร์ ทยาน และข้าพเจ้าสนิทสนมกับทาง บริษัทบอมเบย์เบอร์ม่า ย่อมอาจจะทำการสืบสวนถึงภาวะการณ์ที่โน้มนำให้พวกเหล่า ร้ายหนีไปเยือนทางด้านนั้น ดังนั้น ภายหลังที่ส่งบันทึกไปถึงบริษัทที่สอเซียตีก ข้าพเจ้า ก็ขับรถมุ่งตรงไปหน้าเมืองผ่านทางประตูชัย และตรงไปทางถนนตรงหัวมุมพระยาราช วังแล้ว เลี้ยวลงไปทางสถานีตำรวจและที่ทำการไปรษณีย์ ซึ่งถูกปล้นและทิ้งร้างอยู่ เขา สนามหลวงมีพวกเงี้ยวอยู่ประมาณ ๒๐๐ คน ทั้งบริเวณคูเงี้ยวตอนที่ข้าพเจ้าเข้าไปใน เมือง แต่มีพวกเงี้ยวออวูรครบกลุ่มหนึ่งสัก ๘-๑๒ คนกำลังเดินเป็นขบวนไปตาม ถนน บางคนนั้นร้ายกาจเพราะฤทธิ์สุรา แต่พวกที่ยังดีก็มีได้ขยงให้พวกนั้นเข้าขัดขวาง เราแต่อย่างใด ยอมให้เราขับรถไปตามสบาย มิสเตอร์ทอมป์สัน และมิสเตอร์สเจอร์น ได้เข้ามาในเย็นวันเดียวกันประมาณ ๒๐ น. เพราะได้รับรายงานเหตุร้ายในตอนเย็นวัน เดียวกัน เมื่อตอนบ่ายวันที่ ๒๖ มิสเตอร์ สเจอร์น มิสเตอร์ทอมป์สัน มิสเตอร์รยาน และ ข้าพเจ้า ออกไปขับรถเที่ยวในเมืองและขับรถผ่านตรงไปทางประตูชัย ทุกอย่างยังอยู่ใน สภาพเดิมเหมือนตอนเย็นวันก่อน แต่คอมไฟทุกดวงตามถนนถูกทำลายแตกหมด ตอน ขากลับเราจอดรถที่ทำการไปรษณีย์ และตรวจค้นดูตามเข้าของที่กระจายกระจาย และ พบจดหมายสองสามฉบับจำหน้าถึงชาวยุโรปหลายคน เราจึงรวบรวมเอามาอย่างระมัด ระวัง ตลอดทั้งวันมีรายงานส่งเข้ามาถึงข้าราชการไทยหลายคนซึ่งถูกจับไปและถูกฆ่า ตาย แต่เป็นรายงานที่ส่งถึงข้าราชการชั้นผู้น้อยซึ่งข้าพเจ้าไม่อาจทราบว่าเป็นใคร ใน วันที่ ๒๘ เราขับรถเข้าไปในเมืองอีก และเข้าไปสำรวจดูเข้าของกระจายกระจายในที่ทำ การไปรษณีย์ และเข้าเยี่ยมหัวหน้าพวกเงี้ยวซึ่งขณะนั้นการประชุมหารือกันพร้อมด้วย หัวหน้ากำลังดำเนินอยู่ หัวหน้าเงี้ยวให้เราอยู่ครู่หนึ่งเมื่อเรามาถึงจนกว่าจะออกคำ

สิ่งบางอย่างเกี่ยวกับการจัดมาเสร็จ พวกเขารู้ได้ตัดสินใจให้คนของตนพวกหนึ่งรุดหน้า
ไปที่นั่นเพื่อยึดหนทางที่จะไปเมืองแพร์ ถนนทำอิฐ โดยประสงค์จะป้องกันมิให้ความ
ช่วยเหลือใดๆ เข้ามาจากย่านนั้น ในวันที่ ๒๘ มีสเตอร์ เฟงเงอร์มาจากเมืองสองได้มา
ถึง และวันที่ ๒๙ เขากับหมอทอมัสเข้าไปพบหัวหน้าเขี้ยวมีการสนทนาเกี่ยวกับพวก
เขี้ยวซึ่งต้องการให้ชาวยุโรปเข้าร่วมประชุมด้วย เพื่อจะได้แนะนำว่าพวกนั้นควรจะทำ
อะไรบ้าง ในการประชุมชาวยุโรปทั้งหมด ณ บ้านหมอทอมัส ได้ตกลงกันว่าเราจะไม่
เกี่ยวข้องกับใครๆ ในเรื่องนี้ จนกว่าจะได้รับบอกกล่าวเชื้อเชิญอีกครั้งหนึ่ง และขณะเดียว
กันนั้น เราทั้งหมดตกลงกันว่าจะอพยพอยู่รวมกันที่บริษัทการค้าบอมเบย์เบอร์มา ซึ่ง
เราก็จัดการกันเสร็จในเย็นวันเดียวกันนั้น พร้อมกับนั้นข้าพเจ้าก็ขนย้ายบรรดาเอกสาร
ของหลวง ฯลฯ รวมทั้งทรัพย์สินสมบัติส่วนตัวส่วนใหญ่ไปด้วย ส่วนพวกบริษัทที่สือเซียตึก
ก็นำเงินทั้งหมดของตนไป ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อว่าคงจะรวมถึงเอกสารสำคัญๆ ส่วนมากด้วย
ความคิดที่จะพิจารณาหาทางดำเนินงานต่อต้านยังมีได้มีขึ้นเลย ในตอนเช้าวันที่ ๓๐ มี
บันทึกลบหนึ่งจากหัวหน้าเขี้ยวขอร้องให้พวกเราเข้าร่วมประชุมกับพวกตน ซึ่งจะ
ประชุมกัน ณ สถานที่ของพวกนั้น มีสเตอร์ทอมัส มีสเตอร์เฟงเงอร์ มีสเตอร์สเจอร์น
และข้าพเจ้าจึงไปเข้าร่วมประชุมด้วย เมื่อได้อธิบายถึงสาเหตุที่ก่อการร้ายจบลง กล่าวคือ
เกิดจากการกดขี่ข่มเหงไม่หยุดหย่อนของข้าราชการไทย เช่น ๑. คนในบังคับอังกฤษ
เป็นเจ้าของทรัพย์สินที่เป็นที่ดินไม่ได้ ๒. การเดินทางไปไหนมาไหนโดยไม่มี
หนังสืออนุญาตไม่ได้ ซึ่งต้องยื่นคำร้องเป็นชั้นๆ และมักจะถูกปฏิเสธ ๓. ชาวยุโรป
เช่นเดียวกับชาวเมืองทั่วไปไม่เคยได้รับอนุญาต เมื่อยื่นคำร้องขอตัดไม้ เพื่อสร้างวัด
หรือสถานที่ใดๆ โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม ในข้อนี้ข้าพเจ้าชี้แจงให้ทราบโดยทันที
ว่าไม่เป็นความจริง และชี้แจงต่อไปว่าพนักงานป่าไม้ประจำตำบลได้รับคำร้องขอมา
พิจารณาอยู่ตลอดเวลา และว่าตำรวจที่บ้านบ่อขี้ในเมืองลอง เมืองนครลำปาง เมื่อวันที่
หรือประมาณวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ได้มาถึงที่นั่นเพื่อจะจับกุมคนเขี้ยวที่มีนิสัยเป็นพาล
บางคน แต่การจับกุมตัวคนเหล่านั้นก็ทำไปโดยไม่เป็นแบบเป็นแผน ตำรวจได้ยิงปืน
ไปที่กลุ่มคน พวกเหล่านั้นจึงยังตอบแทนไปบ้างเพื่อเป็นการป้องกันตัว ฝ่ายตำรวจจึง
แตกหนีและถอยกลับไป อย่างไรก็ตาม พวกเขี้ยวเหล่านั้นมิได้อธิบายให้ทราบว่าในวัน
หนึ่งๆ พวกตนเตรียมพร้อมที่จะต่อต้านกันอย่างไร ดังที่พวกตนได้ยืนยันว่า พวก
กรรมการเมืองแพร์กำลังเตรียมตัวที่จะช่วยเหลือเมืองนครลำปาง พวกเขี้ยวคิดว่าเป็นการ
ดีที่สุดที่จะออกเดินทางมุ่งไปแพร์ ดังนั้นจึงมีจดหมายฉบับหนึ่งไปถึงมีสเตอร์โลดี เอส.
บี.เอ็ม. กงสุลเมืองหาญ ขอให้กงสุลลงมาประชุมกัน และว่าพวกตนจะซื่อสัตย์ต่อข้อ
ตกลงของกงสุล จดหมายฉบับนั้นเขียนตามคำบอกของมีสเตอร์เฟงเงอร์ และเราทุกคน
ได้ลงชื่อในจดหมายฉบับนั้น คนพวกนั้นได้เขียนจดหมายไปแล้วฉบับหนึ่งเมื่อวันที่ ๒๘

คล้ายคลึงกันมากกับจดหมายของกงสุล ในวันที่ ๒๑ มิสเตอร์เกลเลต กับมิสเตอร์ฮัทแมน เดินทางมาถึงจากเมืองนครลำปาง รายงานว่าสถานทีนั้นกำลังอยู่ในระหว่างเตรียมการต่อต้าน และในวันที่ ๑ สิงหาคม มิสเตอร์ฮัทแมนพร้อมด้วยมิสซิสทอมัส เดินทางไปเมืองนครลำปางด้วยช้างของข้าพเจ้า ในวันเดียวกันประมาณเวลา ๑๒.๐๐ น. ชาวเงี้ยว ๒๐๐ คนเดินทางไปเมืองนครลำปาง มีปากะมองเป็นหัวหน้า มุ่งไปปล้นเมืองนั้น ในวันที่ ๕ มิสเตอร์โลล์เดินทางมาถึงจากเมืองหาญ และมิสเตอร์ฟิลล์มาถึงวันที่ ๗ ในวันที่ ๘ มิสเตอร์เฟงเจอร์กับมิสเตอร์สเจอร์นออกเดินทางไปทำอิฐพร้อมกับจดหมายจากมิสเตอร์โลล์เรียกร้องให้พวกชาวเงี้ยวเลิกละจากการเป็นศัตรูต่อกัน และขอร้องมิให้ข้าราชการไทยปฏิบัติต่อไป โดยไม่มีจุดหมายแต่ให้คอยกองทหารก่อน ในวันที่ ๑๓ ชาวบ้านคนไทยประมาณ ๑๐๐๐ คน กับตำรวจ ๑๑ คน มีเทศาภิบาลสุโขทัยเป็นหัวหน้ามาตั้งค่ายอยู่นอกเมืองแพร่ห่างตัวเมืองประมาณ ๖ ไมล์ ที่บ้านหาดบนถนนที่ไปแพร่ ทำอิฐ มิสเตอร์โลล์ได้ขั้บรถออกไปและขอร้องมิให้เข้ามาในเมือง เพราะว่าการต่อสู้อย่างซุดมุนจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน และกำลังคนที่มานั้นมิใช่ทหาร ส่วนพวกเงี้ยวประมาณ ๓๐๐ คนนั้นตั้งอยู่ทางเหนือของเมืองใกล้ ๆ ๕ นเอง ความตระหนกตกใจได้เกิดขึ้นทั่วไปในตัวเมือง ราษฎรสามัญกำลังอพยพหนีออกเป็นอลหม่าน ทั้งบรรดาครอบครัวเจ้าที่สำคัญ ๆ ก็มาอยู่รวมกันเป็นบริเวณและร้องขอความคุ้มครอง แม้กระทั่งขอให้หัวหน้าเจ้าผู้ชราออกมาอยู่ด้วย แต่ในที่สุดก็สงบเรียงบลงและพากันกลับไป ด้วยข้อสัญญาว่า เราจะยอมให้คนเหล่านั้นมาอยู่ที่นั่นหากว่าจะเกิดสู้รบกันขึ้น ตอนเช้ารุ่งขึ้น มิสเตอร์โลล์ มิสเตอร์ทอมัส และมิสเตอร์ฟิลล์กับข้าพเจ้า ขั้บรถออกไปยังบ้านหาด และขอร้องอีกครั้งหนึ่งให้เทศาภิบาลสุโขทัยอยู่ที่นั่นก่อนจนกว่าร้อยโท คอล สเตาจะมาถึง เพราะเขานัดจะมาเป็นประจำทุกวัน ร้อยโทคอลสเตา มาถึงเย็นวันที่ ๒๐ เจ้าพระยาสุรศักดิ์ ก็มาถึงพร้อมด้วยทหาร ๒๐๐ คน และมีอำนาจเต็มทั้งทางฝ่ายทหารและพลเรือน นายบุญธรรม นายเจ๊ก นายไปรษณีย์ ๓ คน กับกุลีกคนหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าเลี้ยงไว้ในบ้าน เพื่อให้ความคุ้มครองก็ให้ปลอมตัวส่งไปยังแม่แดงในตอนกลางคืนวันที่ ๒๑ พร้อมด้วยมัคคุเทศก์ผู้รู้ทางซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกขอบคุณในความช่วยเหลือของบริษัทอิสตาเซียติกเป็นอันมาก และจากนั้นก็ข้ามลำน้ำน่าน จากแม่น้ำน่านก็มาถึงทำอิฐ และเสยลงมากรุงเทพฯ ภายหลังที่ปรึกษาหารือกับมิสเตอร์โลล์ และกรรมการเมืองแล้ว มิสเตอร์รยานออกเดินทางเมื่อวันที่ ๒๕ ไปยัง แม่แจ่ม, มิสเตอร์ ซี.เอ็ม.แมดเวท พนักงานเมืองแพร่

สุรศักดิ์

ที่ ๓๑๑ กราบพุด กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ ฯ

โทรเลขที่ ๒๔๗ ทราบเกล้าแล้ว เหตุเดิมที่เกิดไม่ได้เกิดจากความคิด ๖๓๕๓ (ฝรั่ง) เมื่อเงี้ยวเข้าตีแพร่ ๖๓๕๓ (ฝรั่ง) ก็ตื่นตกใจเหมือนกันจนถึงเข้า ๖๖๓๐ (ร่วม) ๖๖๖ (อยู่) เดียว ครั้นมาขึ้นหลังได้ทราบว่ ๑๗๖๕ (เงี้ยว) ไม่ทำ ๖๓๕๓ (ฝรั่ง) จะทำ ๓๖๖๖ (แต่) ๔๔๕๕ (ไทย) แล้วเงี้ยวร้องว่าไทยกดขี่ตั้ง ... เจริญ ๕๕๕๑ (ไลต์) มา ๖๖๕๐ (แพร่) ในชั้นต้น ๕๒๒๖ (เปิด) ๔๒๔ (เก) ... ๕๕๕๑ (ไลต์) ได้มากล่าวกับเกล้าฯ ว่า ขอให้มีคนกลาง ... ว่าเหตุเกิดขึ้นเพราะอะไร เมื่อมาพุดมิสเตอร์ ๖๖๕๔ (รัต) ๒๕๑ (เซท) ... ผู้จัดการ ๑๑๓๖๑ (หวัง) ๕๔๑๒ (ซอม) ๕๒๒๖ (เป) มาด้วย ๕๒๒๖ (เป) ... ๑๕๕๖ (?) พุดว่าการที่เกิดวุ่นวายขึ้นดังนี้ การป่าไม้ของ ... เสียมากเพราะคนแตกตื่นไม่ได้ทำการเหมือน ๖๕๕ (ราช) ... ๔๔๕๕ (ไทย) จะอนุญาตเลื่อนเวลาป่าไม้ให้ยาวเท่ากับที่เสียผลไปบ้าง เกล้าฯ ตอบว่าไม่เห็นการอันใดที่ทำการของ ๕๓๐๘ (บริษัท) เสีย เขาตอบว่าข้างที่รับทำสัญญาลาก ... ส่งต้องถูกเกณฑ์ เกล้าฯ ตอบว่าไม่ได้เกณฑ์คนแล ... ของคน ๑๐๖๒๑ (สับเขก) เกณฑ์แต่คนแลข้าง ..... บ้านเมือง แลจะ ๑๒๒๖ (กิด) เอา ๑๑๔๘ (กำ) เสียผล ... ในเหตุที่เกิดขึ้นครั้งนี้ควร จะคิดเอากับ ๕๒๒๖ (เป) ๔๒ (?) ... แล ๕๕๕๑ (ไลต์) เพราะเหตุที่เกิดเป็นคน ๖๐ (?) ... ๑๑๖๐๐ (อังกฤษ) ทั้งสิ้น แล้วก็เลยชักพุดเล่นอื่นๆ ต่อไปเรื่อง ... พุดนั้นก็พุดกับ ๖๕๒๐ (พระ) ๕๓๓๕ (วาสเทพ) เพราะเข้าใจว่าการ ... ไม่มีเหตุต่อไป ในส่วนเกล้าฯ ที่จัดการก็คอยระวังปิดช่องทางตามเสียงที่กล่าวนี้ ต่อมาก็ไม่ได้ยินเสียงดังนั้นอีก มาขึ้น หลังเงี้ยวกำเรียบขนทางเหนือตั้งอยู่เชิงกำแพงล้อมมาแปลก ๆ จน ๔๒๒๖ (เป) ๔๒๔ (เกด) ๑๕๕๖ ( ) รับรายงาน ๓๕๓๐ (มิส) ๒๕๐๐ (ขัน) ๔๖๖๕ (นารี) เชียงราย ฝ่ายนี้ ๕๕๕๑ (ไลต์) ได้รับรายงาน ๔๑๕๔ (ติ) ๕๑๕๔ (ลี) ซึ่งไปตั้งทำ ๓๕๕๕ (ไม้) อยู่ที่ ๔๑๖๑ (ท่า) ๓๑๒๔ ( ) เมื่อ ๕๕๕๑ (ไลต์) รับรายงานแล้วก็ได้ ๓๕๕๕ (มา) ๑๑๓๓๗ (หา) เกล้าฯ โดยเร็ว มาชี้แจงตามเหตุที่เกิดขึ้น ได้รับรายงานมาสองทางแลมี ความเชื่อเรื่อง ๓๖๖๕ (เมง) ๓๖๑ (กุน) ๓๖ ... ๒๖๒๕ (ซา) ต่อมา ๕๕๕๑ (ไลต์) จึง ส่งรายงานมาให้เกล้าฯ ตั้งแต่นั้นมาก็มีเสียงลือแปลก ๆ สืบดูก็ออกจากคน ๑๑๓๑ (ห้าง) ๕๔๑๒ (บอม) ๕๒๒๖ (เป) เทียวพุด ครั้นเกล้าฯ ทราบ ... เอาตัวคนพุดมาถามก็ไม่มี ผู้ใครรับ แต่เมื่อ ๔๑๕๔ (ติ) ..... ได้ยื่นรายงานกับ ๕๕๕๑ (ไลต์) ๓๑๓๖ (แพง) ๖๐๗ (เกอร์) มาหาเกล้าฯ ... ได้เล่าให้ฟังตามรายงาน ๓๑๓๖ (แพง) ๖๐๗ (เกอร์) พุด ... ๕๑๕๔ (ลี) เป็นคนสนุกเวลานี้ฝนในป่าน้อยทำการล่า ... ยินเหตุแต่เล็กน้อยทำรายงาน ให้มากกว่าเหตุ เขาจึงจะ ... กลับมา ๖๖๕๐ (แพร่) ได้วันนี้หมอมทอมมาสมายืนบิลถ่ายารักษาน้อยเทพวงศ์แลถามเกล้าฯ ว่ากองทัพทยกไปได้ข่าวอย่างไร เกล้าฯ ตอบชี้แจงตาม

เหตุจนได้เชิง ... หมอถามว่าได้พบกองทัพ ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) เข้ามาขัดขวาง ... บ้าง
หรือไม่ เกล้า ๆ ตอบว่า ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) ไม่ได้มาเกี่ยวข้อง ... ในบ้านเมือง แล้วเกล้า ๆ
ถามว่าหมอได้ทราบข่าวมาจากผู้ใด หมอตอบว่าฝรั่งเศส ๕๔๑๒ (บอม) ๕๒๒๘ (เบ)
ได้เล่าให้ฟังแต่เหตุที่กล่าวว่า ๖๓๕๕ (ฝรั่งเศส) เข้าอุดหนุน เกล้า ๆ ฟังดูไม่ได้เกิดปาก
เสียงมาจากฝรั่งเศส ๑๑๓๖๑ (ห้าง) ก่อน เกิดมาจากพวกเงี้ยวผู้ร้ายติดเนื่องมาจาก ๗๖๘๕
(เมง) ๓๖๑ (กุน) ๗๖๘๕ (เมง) ๒๘๒๕ (ซา) เพื่อจะเอาชื่อมาขู่ให้กลัวแลหลอกลวง
คนใจให้เข้ามาเป็นพวก เรื่องเป็นมาดังนี้ แต่เรื่องนทเมืองแพรกก็ไม่เป็นการประหลาด
อันใด เพราะคนทั่วไปเห็นเกล้า ๆ มาตั้งอยู่ที่นี้ โทรเลขฉบับนั้นส่งวันที่ ๑๖ เวลา ๓ ทุ่ม
๓๐ นาที.

สุรศักดิ์

ที่ ๑๘ กราบทูล เสนาบดี กระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

โทรเลขที่ ๖ ทราบเกล้าแล้ว แล้วร้อยตรีเสดหนี่กลับมาจากเมืองลองลงแม่น้ำ
ยม ลงเรือมาสวรรคโลก ไม่ได้ไปนครลำปาง ลงมาเดินทางจากสวรรคโลกไปเดิน ๒
กัณ ขึ้นเขา ๑ แห่ง เดินตามลำห้วยทางเดินง่าย.

วิจิตรภักดี

.....วิเศษภูธร อุดรดิตถ์ ถ้ากงสุลอังกฤษหรือพวกฝรั่งที่กรุงเทพฯจะมีโทรเลข
ถึงมิสเตอร์โลล์หรือฝรั่งในเมืองแพรกก็ดี หรือมิสเตอร์โลล์แลฝรั่งในเมืองแพรกจะมีถึง
กงสุลแลฝรั่งที่กรุงเทพฯก็ดี ให้พนักงานรับตีโทรเลขส่งไปเร็วเหมือนอย่างในราชการ
ถ้าสายไปแพร่ใช้ไม่ได้ให้แต่งคนเร็วถือไปให้.

(๑)

.....ธร อุดรดิตถ์

.....โทรศัพท์ถามพระยาพิชัยคว่า ที่เขาพลึงนั้นยึดไว้ได้หรือยัง.

(ลงพระนาม) ดำรง

(๑) ต้นฉบับขาด

ที่ ๔๑ กราบทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

มิสเตอร์โล่ถึงกงสุลอังกฤษอยู่ที่เมืองแพร่ ใช้แขกชื่อนำรังโทรเลขจะตีไปถึง
กองราชทูตอังกฤษ กรุงเทพฯ เรื่องพวกเงี้ยวทำจลาจลเมืองแพร่ จะโปรดให้ตีโทรเลข
หรือห้ามไม่ให้ตีขอทราบเกล้า.

หลวงวิเศษภูธร

ที่ ๒๕ วันที่ ๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑

หลวงวิเศษภูธร อุดรดิตถ์ โทรเลขที่ ๔๑ รับแล้ว อนุญาตให้ตีได้

ที่ ๒๐ วันที่ ๓ สิงหาคม ๑๒๑

หลวงวิเศษภูธร อุดรดิตถ์ ให้พูดโทรศัพท์ตามพระยาพิชัยว่า เวลานี้มีความคิด
ที่จะต่อสู้กับผู้ร้ายอย่างไรบ้าง แลทางที่จะยกอ้อมไปตีขนาบมีบ้างหรือไม่.

ที่ ๔๔/๑๒๓๐ กราบทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

โทรเลขที่ ๓๕ ทราบเกล้าแล้ว ได้ตามพระยาพิชัยว่าได้ยกกำลังเลยจากเขาพลึง
ไปค้างอยู่ที่ตาดจัวเทมเมื่อวันที่ ๑๑ เดือนนี้แล้ว ได้ให้กองพระปู่ขวานร้อยเอกข้างยก
ขึ้นตั้งบนเขาพลึง.

หลวงวิเศษภูธร แทน.

ที่ ๑ วันที่ ๓ สิงหาคม ๑๒๑

หลวงวิเศษภูธร อุดรดิตถ์ มณฑลแต่งตั้งให้นายมาถ้อโทรเลขขึ้นไปเมืองน่านเมื่อ
วันที่ ๓ ถ้านายมาถึงอุดรดิตถ์ให้มอบโทรเลขนี้ผ่นักฝากไปให้พระยาบรมบาทด้วย

ถึงพระยาบรมบาท นครน่าน

โทรเลขที่ ๒๒ รับแล้ว เรื่อง

ผู้ร้าย

๖๑๕๕

เงี้ยว

๑๓๘๕

ที่

ปล้น	๕๘๕๕
เมือง	
แพร่	๖๘๕๐
ครั้งนับได้ความว่า	_____
มัน	๗๔๓๓
คิด	๑๒๒๖
กัน	_____
หลาย	๕๑๑๘
เมือง	๗๕๐๑
ก็	_____
ร้าย	๘๕๔๓
แต่	๓๖๘๘
คน	๑๓๔๐
ไทย	๔๔๕๕
คนชาว	_____
เมือง	๗๕๐๑
ไม่	
ทำ	๗๕๓๖
มัน	๗๔๓๓
คิดจะให้	_____
เจ้า	๒๒๔๐
นาย	
ใน	_____
พัน	๖๘๑๕
เมือง	๗๕๐๑
เพิก	
เฉย	๗๐๗๒
ปล่อย	๕๕๒๑
ให้	_____
มัน	๗๔๓๓
ทำอันตราย	_____

ไทย	๔๔๕๕
ถ้า	_____
เจ้า	๒๒๔๐
นาย	_____
ใน	_____
เมือง	๓๕๐๑
ไม่	_____
เล่น	๕๒๓๘

ด้วยแล้วก็ทำไม่ได้
 ขอให้คิดอ่านกับเจ้านครเมืองน่าน
 กะเกณฑ์คนประจำรักษาการบ้านเมือง
 ด้วยให้

ปรากฏ	๕๖๐๑
ว่า	๕๗๓๖
เจ้า	๒๒๔๐
นาย	_____
เป็น	_____
ฐานะ	๔๕๖๘
ระวัง	๘๔๐๓

รักษาแล้วคงจะรักษาการได้เรียบร้อย.

ถึงหลวงวิเศษภูธร เมืองอุดรดิษฐ์ มณฑล แต่งให้นายมาถ้อโทรเลขขึ้นไปเมือง
 น่านเมื่อวันที่ ๓ ถ้านายมาถึงอุดรดิษฐ์ให้มอบโทรเลขนี้ฝากไปให้พระยาบรมบาท
 ด้วย.

ถึงพระยาบรมบาท นครน่าน

โทรเลขที่—รับแล้ว เรื่องผู้ร้ายเงี้ยวที่ปล้นเมืองแพร่ครั้งนั้นสืบได้ความว่า มันคิด
 กันหลายเมือง ก็จะทำร้ายแต่คนไทย คนชาวเมืองไม่ทำ มันคิดจะให้ เจ้านายในพื้น
 เมืองเพิกเฉยปล่อยให้มันทำอันตรายไทย ถ้าเจ้านายในเมืองไม่เล่นด้วยแล้วก็ทำไม่ได้
 ได้ ขอให้คิดอ่านกับเจ้านครเมืองน่านกะเกณฑ์คนประจำรักษาการบ้านเมือง ให้
 ปรากฏว่าเจ้านายเป็นฐานะระวังรักษาแล้วคงจะรักษาการได้เรียบร้อย.

ที่ ๔๐ กราบทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ความตามโทรเลขที่ ๓๘ เรื่องผู้ร้ายปล้นเมืองแพร่จับด้วยกกระบัตรศาลนาย
เฟื่องผู้พิพากษา นายแม่นันอักษรไปฆ่าเสี้ยนนั้น ครั้นวันที่ ๕ เดือนนี้พระกัณฑ์กรีนายแม่นัน
ซึ่งว่าพวกเงี้ยวฆ่าตายนั้น หนักกลับมาได้พร้อมด้วยขุนพิพิธข้าหลวงคลังแจ้งความต่อข้า
พระพุทธิเจ้า ความใกล้กับที่ได้กราบทูลมาแล้ว มีแปลกบ้างคือเมื่อเวลาพวกเงี้ยวตี
บ้านพระยาไชยบูรณ์แลเห็นว่าพระยาไชยบูรณ์ แลข้าราชการพร้อมด้วยนายแม่นันไป
อยู่ที่ในคุ้มเจ้าหลวง อำเภอก็ให้ช่วยก็ไม่มีใครช่วยในทันใดมีแขก ๓, ๘ คนเข้าไปในคุ้ม
ว่าจะช่วยต่อสู้ผู้ร้ายตายไม่มีอาวุธ พระไชยสงครามจึงส่งปืนให้แขก ๒ บอก แขกจะ
ออกต่อสู้พระไชยสงครามว่า ให้รักษาแต่ในคุ้มไม่ต้องต่อสู้ แล้วพระยาไชยบูรณ์ใช้ให้
นายแม่นันไปเกณฑ์คนที่บ้านห้องกาษ นายแม่นันไปพบกับพระกัณฑ์คนได้ ๘๐ คนเศษ
ยกมาถึงวัดห้องสอได้พบน้อยขัตตนายแขวง บอกว่าพระพิชัยรักษาให้พระกัณฑ์รีบหนี
ไปเงี้ยวจะฆ่าแต่ไทย คนเมืองไม่ฆ่าพลเมืองได้ทราบก็พากันแตกหนีคุ้มไม่ติด ยังแต่
นายแม่นันพระกัณฑ์จะเข้าเมืองไม่ได้ พระกัณฑ์หนีมาพบขุนพิณจิสิตร์นายหงวนแล้วก็พา
กันมาชุมนุมอยู่หลังบางโป่งแล้วมีจดหมายลับถึงพระยาไชยบูรณ์ หลวงวิมณ พระพิชัย
รักษาว่าจักคิดการต่อสู้ยังไรให้รีบบอก ครั้นวันที่ ๒๖ คนใช้กลับมาแจ้งว่าพวกเงี้ยวจับ
พระยาไชยบูรณ์ฆ่าเสียที่บ้านห้องแขวง แล้วพระกัณฑ์คนมีซ่อนก็พากันหนีเด็ดลอดเข้าไป
มาจนวันที่ ๔ เดือนนี้ ถึงอำเภออูตรดิตถ์ในการปล้นครนวนเงินหลวงมีอยู่ในคลัง ๔๖,
๕๑๐ บาท ๓๗ อัฐ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) ๕๒๕๓ (แก) ๒๒๔๐ (เจ้านาย)
๓๓๑๕ (ใต้) ๑๒๑ (กระทำ) ๑๐๖๐๒ (สัตย์) ๓๓๕๘ (ต่อ) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ๔๒๓
(เกณฑ์) ๘๕๘๐ (ราษฎร) ๓๘๔๖ (ท่า) ๑๐๓๓๒ ( ) ๑๐๕๘๐ (ส่ง) ๑๗๘๕ (เงี้ยว)
๓๗๖๓ (ต่อสู้) ๒๓๐ (กับ) ๔๔๕๕ (ไทย) ๕๐๒๐ (ใน) ระหว่าง ๑๐๔๕ ( )
๖๘๑๓ ( ) แลการปล้นในครนวนพวกเงี้ยวได้ฆ่าคนไทยตายคือพระยาไชยบูรณ์หลวง
วิมณ แต่คนมีซอที่ได้กราบทูลมาบ้างแล้วแก่คน.

หลวงวิเศษภูธร แทน.

ที่ ๓๕ กราบทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ด้วยวันที่ ๓ เดือนนี้ เวลาบ่าย ๖ โมงเศษ ได้รับโน้ตของพระบริรักษ์พระปู่ควัน
ทางโทรศัพท์จากบ้านให้หาว่าในวันนี้ เวลา ๑ โมงเช้าพวกเงี้ยวประมาณ ๒๐ คนที่เข
อ้อมหลังตีค่ายของพระยาพิชัยฆ่าเงี้ยวตาย ๑ คน ตัดศีรษะเสียบไว้ที่ค่าย แล้วพวกเงี้ยว
แตกหนีไป.

หลวงวิเศษภูธร.

ที่ ๓๘ กราบทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ความตามโทรเลขที่ ๓๒ เรื่องผู้ร้ายปล้นเมืองแพร่ นั้น ครั้นที่ ๒ เดือนนี้ทราบความนายถนอมยานักงานโทรเลข นายบุญธรรมนายเด็กพนักงานป่าไม้ซึ่งหนีไล่ตลอดมาคงได้ความใกล้เคียงกับโทรเลขฉบับก่อนแปลกบ้าง บางอย่างคือวันที่ ๒๕ กรกฎาคม เมื่อผู้ร้ายตีเมืองแพร่แล้วเลยไปตีนายจันท์ นายแขวงเมืองลงกับคนใช้ที่เป็นไทยหลายคน ครั้นวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พวกเงี้ยวจับได้ตัวกกระบัตรศาล นายเฟื่องผู้พิพากษา ๑ นายแมนอัยการ ๑ ไปมาเสียแต่หลวงวิมลเจ้าหลวงผู้ช่วยหนีไปได้อาศัยอยู่ห่างบอมเบแต่ นายห้างไม่อยู่น่ากลัวจะไม่มีผู้ช่วย แล ๘๘๒๗ (เวลานี้) ๗๖๐๘ (มี) ๗๐๒๘ (พวก) ๗๘๘๕ (เงี้ยว) ๕๐๒๐ (ใน) ๖๘๑๘ (พื้น) ๗๕๐๑ (เมือง) ๕๑๓๘ (บ้าง) ๗๕๕๕ (มา) ๓๖๘๘ (แต่) ๑๒๐๔๔ (อื่น) ๕๑๓๘ (บ้าง) ๕๕๒๐ (ประมาณ) ๖๕๘๗ (พื้น) ๑๓๔๐ (กิน) ๘๓๑๓ (แล้ว) ๒๒๒๘ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) ๓๓๑๕ (ได้) ๘๘๗๒ (เรียก) ๔๗๓๐ (นาย) แคว้นแล้ว ๔๔๓ (แก่) ๕๑๔๖ (บ้าน) ๑๑๖๔๕ (ให้) ๓๘๑๓ (เตรียม) ๑๑๕๓ ( ) ๕๗๒๒ (ปี) ๑๖๐ (กระสุนดินดำ) ๑๑๐๖๒ (ไว้) ๓๗๖๗ (ต่อสู้) ๒๓๐ (กับ) ๔๔๕๕ (ไทย) แล ตั้งกระสุนดินดำกักทาง นายถนอมยานายเด็ก นายบุญธรรมได้หนีมาลงอำเภอท่าปลา นายจิตรภูกษานายอำเภอให้เงินคนละ ๑๐ บาท แล้วจัดเสบียงพาหนะส่งมาพิชัย

หลวงวิเศษภูธร.

ที่ ๓๕ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

วันที่ ๓ เดือนนี้ เวลา ๕ โมงเช้า พระปลุกวัน นายร้อยเอกช่วงกองมณฑลได้พูดโทรศัพท์มาจากบ้านนาข้ามเขตอำเภอลับแล้ว พวกเงี้ยวประมาณ ๕๐ คนลัดเข้ามาทางบ้านให้หาตีพวกรักษาด่านให้หา แล้วพวกเงี้ยวเลยไปทางกองพระยาพิชัยตั้งอยู่ที่ปางอ้อ พระปลุกวันกับนายร้อยเอกช่วงได้รับขกตามพวกเงี้ยวไป ข้าพระพุทธเจ้าได้กำลังเพื่อเพิ่มไปรักษาเขตแดนอุดรดิถีต์ละเบล.

หลวงวิเศษภูธร.

ที่ ๑๐ ลงวันที่ ๓๐/๔/๑๒๑

พระมนตรี ลำปาง ตามความในโทรเลขที่บอกมาว่าเจ้าแพร่มีหนังสือถึงเจ้านครลำปาง ถามความเห็นว่าจะคิดอย่างไรนั้น ข้อความที่เก็บบอกมาสิ้นเกินไปขอให้โทรเลขมาใหม่....

ร่าง

บางปะอิน

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๑๒๑

พระมนตรี ถ้ำปาง โทรเลขลงวันที่ ๒๕ เดือนนี้แลที่ ๒๖ รับแล้วซึ่งพระมนตรีจะรับยกกำลังไปตามจับผู้ร้ายเมืองแพร่นั้นชอบแล้ว

ได้มีโทรเลขสั่งมณฑลพิษณุโลกให้จัดกำลังยกไปเมืองแพร่สองกอง ก่อกองพระยาพิชัยยกตรงไปแพร่ทีเดียว กองพระเสนาราชาขจากสวรรคโลกตรวจไปทางบ่อพลอยเมืองล่องแล้วเลยไปสมทบกันที่เมืองแพร่ ส่วนกรุงเทพฯ จะได้ส่งกองทหาร ๕๐๐ คนมาขึ้นที่อุดรดิศถ์อีกกองหนึ่งยกไปแพร่ แล้วจะส่งเติมมาอีก.

ที่ ๕๕ กราบทูลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

พระโทรเลขที่ ๑๐ รับทราบเกล้าแล้ว เติมนับตั้งแต่ที่ ๒๕ กรกฎาคม วันเกิดเหตุเจ้านครแพร่หรือเจ้านายคนใดคนหนึ่งในเมืองแพร่ ไม่ได้บอกข่าวมายังนครลำปางเลย ที่ได้ทราบข่าวก็ทราบจากโทรศัพท์เมืองตัวพลตำรวจแลภูทิวภาษาที่หนีมาจนวันที่ ๒๗ กรกฎาคม เจ้าแพร่จึงใช้ให้เงี้ยว ๒ คนเป็นลูกน้องหลวงจิตรจำนงค์ถือหนังสือมายังเจ้านคร ใจความในจดหมายนั้นมัตังนี้ ทักเจ้านครแพร่วันที่ ๒๖ กรกฎาคม สก ๑๒๑ เจ้าพิริยเทพวงษ์เจ้านครแพร่ผู้เป็นอา มีความประเวศเจริญมายังเจ้าบุญวาทวงศ์มานิศย์ เจ้านครลำปาง เจ้าตนเป็นหลานทราบด้วย เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม เวลาเช้า ๑ โมงมีพวกเงี้ยวต้องสู้พม่าประมาณ ๕๐๐ คนเศษ เป็นโจรลอบเลี่ยมเข้าตีพวกข้าหลวงแลกรมการฝ่ายไทยแตกตื่นหนีรอดตัวไปได้บ้าง แต่ผู้ร้ายฆ่าตายบ้างคือพระยาไชยบูรณ์ เป็นต้น แต่เจ้านายราษฎรชาวเมืองพวกเงี้ยวหาได้ทำอันตรายไม่ พวกเงี้ยวก็เข้าตั้งกองอยู่ที่ว่าการจนทุกวันนี้ ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวว่าเมืองนครลำปางแลเมืองนครเชียงใหม่ก็เป็นเช่นเดียวกัน วันเดียวกันนี้จะเท็จจริงฉันใดไม่ทราบ ถ้าจริงเช่นที่คนเล่าลือแล้วเจ้าตนเป็นหลานจะจัดการต่อไปอย่างไรก็ดีขอให้ชี้แจงไปให้ข้าพเจ้าผู้เป็นอาได้ทราบด้วยลงชื่อประทับตราเป็นสำคัญ ดั่งนี้ ข้าพระพุทธเจ้ามีความประหลาดใจสงสัยหลายประการคือ ๑. เหตุไรจึงใช้เงี้ยว ๒ คนถือมา ควรจะให้ลูกน้องของตนนำมาจึงจะชอบ ๒. ทว่าเขียนที่ตักเจ้าแพร่ ขอนั้นเป็นการไม่จริงเพราะสืบความว่าเมื่อเวลาเช้าเจ้าแพร่ใช้ให้เงี้ยวถือหนังสือมา นำเจ้าแพร่กับหัวหน้าผู้ร้ายได้ไปตกลงเขียนที่สนามทว่าการพร้อมกันแลได้ทำหนังสือสัญญาไว้ต่อกันว่า ถ้าเป็นอย่างไรต่อไป พวกเงี้ยวจะช่วยทั้งสิ้น แลได้กินน้ำสาบานต่อกัน แลการที่ใช่เงี้ยว ๒ คนมาทางนี้ ผู้ร้ายได้ให้ค่าจ้างคนละ ๑๕ บาท ๓. ทว่าทำร้ายแต่ชาวใต้ขึ้น เหตุใดไม่ทำร้ายพระไชยสงคราม ๔. บรรดาตำรวจจร

ไม่ว่าชาวเมืองชาติใดได้ทำร้ายทั้งสิ้น เหตุใดไม่ทำร้ายเจ้าราชบุตร ๕. เมื่อเกิดเหตุเจ้า
นายแลพลเมืองไม่ได้ยิงต่อสู้ผู้ร้าย แลผู้ร้ายก็ไม่ได้ทำอันตรายแก่เจ้านายแลชาวเมือง
เมื่อเวลาผู้ร้ายได้กำลังอยู่บนที่ว่าการ แลเที่ยวไปมาก็เสพสุราเมามายแม้จะยิงก็คงตาย
มาก ๖. ทว่าผู้ร้ายทำร้ายพระยาไชยบูรณ์เสียแล้วหาจริงไม่ ความจริงพระยาไชยบูรณ์
หนีไปได้ถึง ๒ วันจึงตามจับมาได้ ซึ่งเป็นวันภายหลังวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ที่เจ้าแพร์
มีมา ๗. การจะมีความร้อนใจเป็นทุกข์บอกให้ลำปางยกกำลังไปช่วยแลแก้ไขให้ต่อสู้
ผู้ร้ายหรือบอกกรุงเทพฯ แลทางอื่นให้ช่วย ถ้าว่าจะมีความทุกข์ร้อนเช่นผู้ร้ายชาติเมือง
นั้นก็บ่นอนใจไม่เดือดร้อนแทนรัฐบาลอย่างไร ปล่อยให้ผู้ร้ายทำร้ายราชการตามอำเภอ
ใจ เจ้านครลำปางปรึกษาพร้อมใจกันตอบไว้ว่าจะคิดการต่อไปในเวลาไหนหาทันไม่ เพราะ
คนถือหนังสือจะรีบกลับไปขอตรีภตรองก่อนแล้วจะตอบไปครั้งหลัง ซึ่งตอบไปดังนี้
เพื่อจะให้เป็นอุบายหน่วงให้พวกผู้ร้ายไว้ที่เมืองแพร์ เพราะกำลังจัดการบึ่งกันแลกำลัง
เชิงใหม่ก็ยังไม่มาถึง เกรงว่ามันจะตรงเข้ามาจะไม่ทันเตรียมกำลังป้องกันไว้ อาศัย
เหตุต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วในเบื้องต้นเห็นด้วยเกล้าว่า เมืองแพร์เป็นใจด้วยคนร้าย ไซ้
แต่เท่านั้นบรรดาหัวหน้าพวกผู้ร้ายเช่นสลาไปไชย ๑ โปอ ๑ ประกามอง ๑ เป็นเงี้ยวเหล่า
นี้ก็เป็นลูกน้องของเจ้าแพร์อันคุ้นเคยอุดหนุน แลมีบ้านเรือนอยู่ในเขตเมืองแพร์ทั้งสิ้น
เวลาเกิดเหตุพวกเงี้ยวในเมืองแพร์ก็เข้าสมทบกับผู้ร้ายด้วยการปล้นเมืองแพร์จึงได้โดย
สะดวกเพราะรู้ถึงกันอยู่แล้ว

พระมนตรีพจนกิจ

ที่ ๕๓ กราบทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ในการที่เกิดพวกผู้ร้ายเงี้ยวในเมืองแพร์ครั้งนี้ เมืองนครเชียงใหม่ นครลำพูน
เถิน จะยกกำลังมาช่วยป้องกันทางเมืองนครลำปางรวม ๓ กอง แลส่วนพลกองนคร
ลำปางก็มีมาก เวลานั้นเสบียงอาหารในเมืองนครลำปาง อยู่ข้างกันดารขอได้โปรดเกล้า
สั่งให้เมืองตากจัดให้กรมการคุมเรือข้าวสารขนมาส่งที่เมืองนครลำปางให้ได้มาก ๆ โดย
เร็ว เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้รับข่าวสารที่เมืองตากส่งขึ้นไปให้แล้ว ก็จะได้จ่ายเงินให้ที่
เมืองนครลำปางโดยทันที

พระมนตรี

ที่ ๑๒ วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๑๒๑

พระมนตรี นครลำปาง โทรเลขที่ ๕๓ ขอเสียบยรับแล้ว ได้สั่งให้นครสวรรค์
รับลำเลียงขึ้นมาส่งในเร็ว ๆ นี้ แล้วจะส่งข่าวขึ้นไปจากกรุงเทพฯ ด้วย

การคว้น กราบทูล เสนาบดีมหาดไทย กรุงเทพฯ

วันเจ้าแพร่ได้ใช้ให้เงี้ยว ๒ คน ถัดจดหมายมาถึงเจ้านครลำปาง ความว่า
เมืองแพร่นั้นอยู่ในระหว่างมือพวกเงี้ยวเสีย ส่วนนครจะคิดอย่างไร เจ้านครยังไม่ตอบ
แลสืบได้ความแน่ว่าพวกเงี้ยวซึ่งมีวสุมนกันชนคราวนี้ ประารถนาจะจับไทยฆ่าเสียเท่านั้น
ชาติอันหาทำไม่ เมืองแพร่ข้าราชการไทยตายหลายคนแล้ว เวลานี้เกรงผู้ร้ายจะเข้ามา
กระทำร้ายที่นครอีก เป็นที่เดือดร้อนแก่ข้าราชการฝ่ายไทย เพราะกำลังมากก็ล้วนแต่
พวกที่เงี้ยวไม่ทำที่นั่น ขอบารมีปกเกล้า ๆ โทรเลขฝากถึงข้าราชการไทยต่อเจ้านครจง
หนักด้วย จะได้เป็นการเสนอไป แต่ที่ทูลมาครั้งนี้นครลำปางยังหาเป็นไม่โดยความคาด
คินไว้

(เซ็น) พระมนตรี

ที่ ๔๘ กราบทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ

เวลา ๓ โมงเช้าวันนี้ คนที่เกณฑ์จ้างไปส่งพนักงานป่าไม้เมืองแพร่กลับมาถึง
ลำปางได้เอาตัวมาถามปากคำทั้งสองคน ให้การตักกันว่าดังนี้ ๑. เมื่อวันที่ ๒๕ เดือน
นี้ เวลาบ่ายแล้วผู้ร้ายเจ้าทางประตูไชยแย่งโรงตำรวจฆ่า ๔๗๔๘ (นายร้อยตรี) ๓๕๔๑
(ตาด) แลพลตำรวจตายหลายคน แย่งบ้าน ๗๓๖ (ข้าหลวง) ๕๔๖๐ (ประจำ) ทำลาย
แลเก็บทรัพย์สิ่งของไปหมด ๒. ผู้ร้ายแย่ง ๘๗๔๔ (โรง) ๔๓๓๗ (โทรเลข) ทำลาย
เครื่องใช้เสียหมด แล้วเลยไปทำลาย ๔๒๒๗ (ที่ว่า) ๒๗๘ (การ) ๘๘๒ (แขวง)
แลขนเก็บเอา ๑๘๐๗ (เงิน) ๕๒๖๐ (บน) ๔๒๒๗ (ที่ว่า) ๒๗๘ (การ) บ้าง เทียว
ตรวจกันตามบ้าน แลวัด ๑๑๓๓๕ (หากน) ๔๔๕๕ (ไทย) ๓๕๐๘ (ถ้ำ) ๖๕๔๒ (พบ)
จะทำอันตรายให้หมด ๓. เมื่อเวลาขึ้นต้นผู้ร้ายเข้าเมืองบรรดา ๒๒๔๐ (เจ้านาย) พล
เมืองพากันแตกตื่นหนีไป ภายหลังกลับมาบ้านเรือนเรียบร้อยหมุดความตกใจ ๓๘๘ ( )
๗๕๔๐ (ไม่มี) ๖๑๘๖ (ผู้ใด) ๓๗๖๗ (ต่อสู) ๖๑๕๕ (ผู้ร้าย) ๖๑๕๕ (ผู้ร้าย) ก็ยังเทียว
ไปมาตามถนนในเมือง ๔. ส่วน ๕๑๔๖ (บ้าน) ๒๒๔๐ (เจ้านาย) ดูเรียบร้อยทุกบ้าน
เหมือนหนึ่งว่า ๗๕๔๐ (ไม่มี) ๑๑๔๕๒ (เหตุการณ์) อะไร แลผู้ร้ายก็ ๗๕๓๒ (ไม่ได้)

๔๔๘๔ (ทำลาย) หรือเก็บเอาสิ่งของสักอย่างใด ส่วนตัว ๒๒๓๘ (เจ้านคร) ไปอยู่ที่ วัดศรีมหาศ แต่ที่ ๑๒๘๐ (คุ้ม) ๕๔๕๐ (หลวง) ผู้ร้าย ๗๕๓๒ (ไม่ได้) ๑๑๘๑๕ (อันตราย) ยังคืออยู่ ๕. เวลาผู้ร้ายขนอนอยู่บนที่ว่าการแลเที่ยวเดินตามถนนทำลาย ๕๑๔๖ (บ้าน) ๗๓๖ (ข้าหลวง) ๘๗๔๔ (โรง) ๖๐๖๘ (ไปรษณีย์) อยู่ นั้น ราษฎรชาวเมือง พระสงฆ์ก็ ๓๕๑๗ (ตาม) ๒๐๕ (กิน) ๖๐๓๕ (ไป) ๓๑๖๕ (ดู) ดูหนึ่งว่ามี การงาน บ้านเมืองหรือการแทนากตามธรรมเนียม ผู้ร้ายก็ ๗๕๓๖๐ (ไม่ทำ) ๑๑๘๑๕ (อันตราย) แต่คนเหล่านั้นดูเหมือนว่า ๑๘๕๔ (จะ) ๘๖๖๒ (รู้) ๑๕๑๕ (จัก) ๒๐๕ (กิน) ราษฎร จึงไม่ได้มี ๑๑๘๕ (ความ) ๕๕๗ (กลัว) ๔๒๖ (เกรง) ว่าผู้ร้ายจะทำร้าย ๖. ตั้งแต่ วันที่เกิดเหตุมาจนเดี๋ยวนี้ ๒๒๓๘ (เจ้านคร) หรือ ๒๒๔๐ (เจ้านาย) ๕๑๔๖ (บ้าน) ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๘๕๐ (แพร์) ยังไม่ได้ ๒๗๗๗ (ใช้) กนมา ๕๓๓๐ (บอก) นคร ลำปาง ๑๑๖๔๕ (ให้) ๔๑๕๐ (ทราบ) ๑๑๔๕๒ (เหตุการณ์) อย่างใดเลย ข้าสาย โทรเลขเมืองต้าไปแพร์ก็ ๒๗๘๕ (ใช้ไม่ได้) นหกว่า ๓๓๒๑ (ได้ทราบ) จาก ๔๓๔๑ (โทรศัพท์) ที่เมืองต้าแลคนไปมาทางนครลำปาง จึงได้เตรียมกำลังไว้ป้องกันนครอยู่ เดี่ยวนี้ตลอดเวลาไม่ได้ไว้วางใจ ส่วนตัว ๗๓๔ (ข้าพระพุทธเจ้า) และ ๗๓๕ (ข้าราช การ) ๖๓๕๔ (ฝ่าย) ๔๔๕๕ (ไทย) เวลากลางคืน ๖๐๑๕ (ไป) ๘๘๓๐ (รวม) ๒๐๕ (กิน) ๘๑๖๕ (อยู่ใน) ๑๒๘๐ (คุ้ม) ๕๔๕๐ (หลวง) กอຍฟังเหตุการณ์ที่จะมีมา ซึ่ง ๗๕๒๕ (ไม่) ๔๑๕๐ (ทราบ) ว่าจะเป็นเวลาใด ๗. เวลานั้นกำลังที่ขอไปเชียงใหม่ ๗๕๓๒ (ยังไม่มา) ๓๕๓๕ (ถึง) ๗๖๐๕ (มี) ๘๑๖๖ (อยู่) ๔๔๖๕ (เท่าใด) ก็แบ่งกัน ออกคอยตรวจ ๓๐๗๕ (ด้านทาง) ๖๘๕๐ (แพร์) แลตรวจท้องที่ ๕๐๒๗ (ในเมือง) อยู่ทุกคืน แต่ข้าพระพุทธเจ้ามีความน้อยใจยิ่งนักที่บ้านเมืองเป็นเหตุถึงเพียงนี้แล้ว ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๘๕๐ (แพร์) ยัง ๑๗๘๘ (ทั้ง) ๘๑๖๖ (อยู่) ๑๑๑๔๓ (เสีย) ได้แล ตามเหตุที่ได้เป็นมาดังได้กราบทูลมาข้างต้นแล้วนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเป็นที่ประหลาดใจ สงสัยยิ่งนัก.

พระมนตรีพจนกิจ.

* * * *

Prince Damrong, Bangkok

At this moment chief of Phrae sent letter to chief of Lakon by two Shan bearers belonging to Luang Chit Chamnong stating that the robbers have killed Phya Rat Ritanon and some of Siamese officials in the town but that they did not touch any Chows or natives nor did they rob any property belonging to Chows. Their intention is to kill only Siamese and that they intend to attack Lakon in a few days. People in this town are much alarmed and prepared to leave the town 2 a.m.. In most difficult position, please send up troops to

suppress. Troops here are not sufficient to stand large party. The feeling afraid of robbers of people in this town are too much to stop. Large number of troops only to keep them down and restore peaceful feeling of people in this town.

Phra Montri

คำแปล

กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ กรุงเทพฯ ฯ

ขณะนั้นเจ้าเมืองแพร่ได้ส่งจดหมายถึงเจ้าเมืองนครลำปางไปกับผู้ถือจดหมายชาวเงี้ยวสองคนซึ่งเป็นคนของหลวงจิตจำนง แจ้งไปว่าผู้ร้ายได้ฆ่าพระยาราชฤทธานนท์และข้าราชการไทยอีก ๒-๓ คนที่ในเมือง แต่ผู้ร้ายมิได้แต่ต้องเจ้าหรือราษฎรพื้นเมืองแต่อย่างใด ทั้งมิได้เข้าปล้นทรัพย์สมบัติใด ๆ ของเจ้าด้วย พวกนี้ต้องการจะฆ่าแต่คนไทยเท่านั้น และยังตั้งใจจะเข้าตีเมืองนครลำปางใน ๒-๓ วันนี้ ราษฎรในเมืองนี้ตระหนกตกใจกันมากและเตรียมการจะทิ้งเมืองไปในเวลาเช้า ๒ นาฬิกา ในระยะที่ลูกเงินที่สุคนธ์ขอได้โปรดส่งกองทหารมาทำการปราบปรามด้วย เพราะว่าการก่อกบฏครั้งนี้ไม่เพียงพอที่จะต้านทานผู้ร้ายที่มีกำลังคนมาก ๆ ได้ ความรู้สึกหวาดกลัวผู้ร้ายของราษฎรในเมืองนี้มีมากเกินที่จะระงับได้ กำลังทหารจำนวนมาก ๆ เท่านั้นจึงจะช่วยให้ราษฎรสงบความหวาดกลัวลง ซึ่งจะช่วยบำรุงขวัญของราษฎรให้กลับคืนเป็นปกติสุขตามเดิม

พระมนตรี

ที่ ๔๖ กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ ฯ

เวลา ๒ โมงเช้าวันนั้น เจ้าพนักงานออฟฟิศโทรเลขที่เมืองต้า โทรศัพท์มาว่าเมื่อวันที่ ๒๕ เดือนนี้ เวลาบ่ายแล้วมีผู้ร้ายประมาณ ๓๐๐ คนเศษ เป็นชาติเงี้ยวไทยเหนือและขมุปะปนกันยกเข้าตีเมืองแพร่โดยทางประตูไชย เจ้าแย้งโรงพลตำรวจเก็บอาวุธไปยิงบ้านข้าหลวงและบ้านเจ้านาย แลเจ้าจึงเงินบนที่ว่ากันไปหมด เจ้านายข้าราชการไม่ทันรู้ตัวต่างคนต่างพากันแตกหนี ออกจากเมืองทั้งสิ้น ไม่ทราบว่าจะไปทางใดแต่ผู้พิพากษาศาล ขกกระบัตรศาลพาครอบครัวหนีมาถึงบ้านเมืองต้าเดี๋ยวนี้ แจ้งความมาอีกว่าบัดนี้พวกผู้ร้ายขึ้นอยู่บนที่ว่าการเมืองตั้งเป็นท่มันอยู่แข็งแรง แต่สายโทรเลขตั้งแต่ออฟฟิศโทรศัพท์ที่เมืองต้าไปเมืองแพร่ใช้ไม่ได้ ด้วยผู้ร้ายตัดสายเสียแล้วคงพูดถึงกันได้แต่ระหว่างเมืองต้ามานครลำปางเท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้พร้อมด้วยเจ้านครและเจ้านายบ้านเมืองจัดกำลังยกออกไปทางเมืองแพร่แลบ้องกันนครลำปางโดยกวาดขันแล้ว ได้โทรศัพท์ขอกำลังทหารเชียงใหม่แลลำพูนมาช่วย จะออกจากเชียงใหม่วันนั้นแล้ว กับได้

จัดกำลังคอยตรวจทางสายโทรเลขนครลำปางต่อลำพูนอยู่ด้วยแล้ว ถ้าผู้ร้ายรายนี้จะหนี
ออกคงไปทางเมืองน่าน แต่เมืองน่านจะทันรู้ตัวหรือไม่ ๆ ทราบเกล้า ด้วยเกรงว่า
ผู้ร้ายคงจะตัดสายโทรเลขไปเมืองน่านแลทางไปอุดรดีดัดเสียด้วยเหมือนกัน ขอได้
โปรดสั่งทางพิษณุโลกถึงน่านดูด้วย ถ้าใช้ได้จะมีประโยชน์ทันที่ที่มันจะหนีไปคง
ได้ติดตามรอยได้สะดวก.

พระมนตรีพจนกิจ

กราบทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

กงสุลอังกฤษเมืองแพร่รับอนุญาตโทรเลขอุปกุดกำลังจัดแจงสอบอยู่

พระวาสุเทพ

กราบทูล ในกรมหลวงดำรงฯ บางปะอิน

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับโทรเลขเจ้าราชลำปางว่า พระยาราชบุตรเวลาน้อยอยู่เมืองแพร่
และจะเป็นกอมปะนี้ของพวกผู้ร้าย กับเวลาน้อยผู้ร้ายกำลังทำสนามเพลาะอยู่ที่ ๑ ขบ
รังกี^๑ แขวงแพร่ทางมาลำปาง.

พระวาสุเทพ

กราบทูล กรมหลวงดำรงฯ บางปะอิน

เกล้าฯ ได้รับโทรเลขเจ้าราชทาดิกะวง^๒ ความว่า จ่านายสืบตามนายแขวง
เมืองลองมาที่ลำปางว่าพวกนายร้อยตรีเสด แลพวกพลมาจากอุดรดีดัด พวกผู้ร้ายที่
แพร่ได้ได้พวกนายร้อยแลพลแตก แต่ร้อยตรีเสดกับพล ๕ คนหนีรอดมาหาจ่านายสืบที่
เมืองลอง เกล้าฯ ได้สอบถามว่าร้อยตรีเสดในเวลาน้อยไหนแลต่อสู้อย่างใดไปยังเจ้า
ราชแล้ว.

พระวาสุเทพ

๑.๒. ต้นฉบับเป็นเช่นนี้

Copy of telegram from Phra Vasudheb deposited at Bangkok on the 30 July 1902 at noon.

Received at Bangpain the same day at 12 : 55 P.M.

Prince Damrong, Bangpain. Received telegram from Lampang dated 29 afternoon says, in Lampang are 112 gendarmes 35 soldiers and that 150 soldiers are on the way from Chiangmai with Phya Narison. 3 gendarmes from Muang Phrae have arrived at Lampang and reports that Lieutenant Daht, one Sergeant Major, one Corporal, one Lance Corporal, one gendarme were shot by the robbers. 54 rifles and 3200 cartridges taken. It is supposed that Phya Ratch- but is in company with the robbers.

(Sgd) Phra Vasudheb.

คำแปล

โทรเลข พระวาสุเทพ

จากกรุงเทพฯ ฯ

ลงวันที่ ๓๐ กรกฎาคม

เวลาเที่ยง

รับที่บางปะอินวันเดียวกัน

เวลาเที่ยง ๕๕ นาที

กรมหลวงดำรง บางปะอิน ได้รับโทรเลขจากลำปางลงวันที่ ๒๕ เวลาบ่ายว่า ในเมืองลำปางมีตำรวจภูธร ๑๑๒ คน ทหาร ๓๕ คน และยังมีทหารเดินทางมาจาก เชียงใหม่พร้อมกับพระยานริศร ๑๕๐ คน ตำรวจภูธรเมืองแพร่ได้หนีไปที่ลำปาง ๓ คน รายงานว่าผู้ร้ายยิงนายร้อยโทตาด ๑ นายสิบเอก ๑ นายสิบโท ๑ นายสิบตรี ๑ พลตำรวจ ภูธร ๑ แต่ผู้ร้ายเอาปืนไปได้ ๕๔ บอก ปัสตัน ๓๒๐๐ นัด เชื่อกันว่าพระยาราชาบุตร กงจะอยู่กับพวกผู้ร้าย

(เซ็น) พระวาสุเทพ.

ทูล เสนาบดีมหาดไทย บางปะอิน

เกล้า ฯ ได้รับหนังสือเกลี้ยกล่อมของเจ้าแพร่ว่าอย่าให้ตกใจ พวกเงี้ยวไม่ทำอันตรายเจ้านายหรือราษฎร จะฆ่าแต่ข้าราชการที่ผู้ซึ่งตายที่แพร่ล้วนแต่บุตรภรรยาแลข้าราชการไทยจริงตามหนังสือเจ้าแพร่ พวกเงี้ยวออกสืบบนจับไทยคนละ ๒๐๐ นายเพื่อผู้พิพากษาแพร่หนีไปอยู่เมืองต้าตูเหมือนตามจับตัวไปได้แล้ว พวกเงี้ยวเตรียมจะยกเข้าตีลำปาง แลแยกชุมนุมซ่อนกองทางแพร่คอยตีทัพเมืองพิษณุโลก ราษฎรแลเงี้ยวที่

เชียงใหม่มีกิริยาผิดมาก ข้าราชการแลคนไทยที่เชียงใหม่รู้สึกว่ถ้าลำปางแตกพวกไทย
ที่เชียงใหม่คงตายหมดเป็นแน่ เพราะไม่มีอาวุธ ถึงมีอาวุธนั้นก็ยังไม่จ่ายให้ วันจะจ่าย
อาวุธดูเหมือนไกลมาก แต่วันตายใกล้เต็มทีแล้ว แลไม่มีหัวหน้าคิดป้องกันด้วย ชาว
ต่างประเทศเชียงใหม่มีประมาณ ๒๐ คน ยังคิดอุตสาหที่จะต่อสู้แลป้องกันชีวิตพวกของ
เขา ส่วนข้าราชการแลพวกไทยเชียงใหม่ลำพูนจะรวมได้คงไม่ต่ำกว่า ๑๕๐ ถ้ามีอาวุธ
ครบมือ แต่คิดเอาเจ้าหลวงเป็นโล่หรือโดยแยบคายแล้วถึงจะเป็นอันตรายบ้างก็พอให้
ช้ำวันไปจนกองทัพทั้งหลายขึ้นไปถึงเชียงใหม่ได้ การที่ข้าราชการไทยบางคนไม่มีอาวุธ
คอยทำวันตายเช่นนี้ เป็นน่าสังเวชยิ่งนักจะหาประโยชน์ต่อราชการสักนิดก็หาไม่ เวลา
นั้นจะไปไหนก็คงตายแน่เพราะขัดด้วยหัวหน้าแลอาวุธ ถึงข้าพระพุทธเจ้าจะตายก็ขอ
ให้อยู่ในระหว่างรับราชการของพระเดชพระคุณสักหน่อย ดีกว่านอนให้เงี้ยวฆ่าเปล่า คือ
สายโทรเลขในระหว่างลำปางกับแพร่ นั้นสมยนั้นเป็นการสำคัญมาก ถ้ายังไม่มียกกอง
รักษา ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบรมราชานุญาตเดินฝ่าลงไปขอคำสั่งระแห่งยกขึ้นไปรักษา
สายโทรเลขในระหว่างระแห่งกับลำปาง ถ้าตลอดรอดฝั่งก็จะได้ฉลองพระเดชพระคุณ
ต่อไปจนสุดกำลัง.

หลวงพินิจ.

ที่ ๔๗ วันที่ ๒๔ เดือนสิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑

พระยาพิชัย แพร่ โทรเลขที่ ๒๓ รับแล้ว ได้นำกราบทูลมีรับสั่งว่าที่พระยาพิชัย
จับพระยาอดซึ่งเป็นผู้จับตัวหลวงวิมลให้ผู้ร้ายฆ่าได้นั้น เป็นที่พอพระทัยยิ่งนัก แต่
ในข้อที่ว่าพระยาราชนวงศ์ให้ตีจับพระยาราชนันทน์ให้พวกเงี้ยวฆ่าได้คนหนึ่งนั้นไม่
เข้าใจ เพราะโทรเลขผิดเพี้ยนอยู่ ขอให้บอกไปใหม่ ส่วนเงินที่จะให้รางวัลคนจับให้
ขอต่อเจ้าพระยาสุรศักดิ์.

ที่ ๓ เรียบ เจ้าคุณสุรสีห์ กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ

เกล้า ๆ ได้ให้ผู้ใหญ่แก้วทำรายงานซึ่งไปราชการปราบเงี้ยว ซึ่งทำลาจลที่เมือง
แพร่ส่งมายังกระทรวงทางเรือเมื่อดูออกมาแต่วันที่ ๑๑ เดือนนี้แล้ว.

พระบริรักษ์.

ที่ ๕ ทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ข้าพระพุทธเจ้าออกจากอุดรดิตถ์วันที่ ๓ เดือนนี้ เวลา ๓ โมงเช้าถึงบ้านให้ช้าเวลาบ่าย ๕ โมง ๔๐ นาที พักนอน หลวงเทพภักดีนำหนานคำอ้ายคนเมืองแพร่ซึ่งมาได้ภรรยาอยู่ที่ลับแลว่า หนานคำอ้ายคนไปซื้อหาเมี่ยงเมืองแพร่ไปแต่วันที่ ๑๗ กลับมาถึงวันที่ ๓๑ กรกฎาคม รู้ว่าเมืองแพร่ส่งนายแขวงประกาศตามราษฎรไม่ให้ไปทางไหนให้อยู่นอนประจำบ้าน แลให้หาลูกหาดีนไว้รักษาเมืองด้วยเรียกเวลาใด เมื่อต่อไปได้ความอย่างไรจะกราบทูลครั้งหลัง.

พระบริรักษ์.

ที่ ๗ ทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

๑. วันที่ ๗ เดือนนี้ ได้ยกกำลังมาตามทางลัดทุ่งใหญ่ทวนเวลาบ่าย ๑ โมงตรวจดูเห็นเป็นชัยภูมิดี ก็มีเขานาบทั้งสองข้าง กลางเป็นเนินดินสูงมีห้วยรอบสามด้านทางที่ได้เดินมาทางเดียวจึงตั้งค่ายทำสนามเพลาะเชิงเนินดิน แลแล้วเสร็จในวันที่ ๗ เวลาสองยามเศษ ๒. เมื่อเวลาถึงใหญ่ทวนได้แต่งให้หลวงเมืองกุมกำลัง ๑๐๐ คนไปสอดแนมแลตรวจทางทุ่งเขาใหญ่ห่างจากใหญ่ทวนสามร้อยเส้น จากเขาใหญ่ไปทางหลวงทางประมาณสามร้อยเส้น ก็หาพบปะพวกโจรแลสิ่งใดไม่มี มีแต่รอยคนนั่งพักสองข้างทางประมาณ ๒๐ คน และทางสายนี้เดินลำบากมากโดยเป็นช่องแคบ แลต้องเดินในลำห้วยได้แต่จำเพาะเสียงตัว ๓. วันที่ ๘ เดือนนี้ ได้รับจดหมายพระยาพิชัยสองฉบับฯ หนึ่งให้หลวงพิณีส หลวงไชยเสมา เป็นนายกองคุมกำลังมาสมทบกองข้าพระพุทธเจ้า ร้อยห้าสิบคน ฉบับหนึ่งส่งสำเนาจดหมายกงสุลอังกฤษเมืองน่านรวมคงได้ความว่า การที่จะยวทำการปล้นเมืองแพร่คราวนี้ กงสุลอังกฤษเป็นธุระจะชี้แจงว่ากล่าวแก่หัวหน้าโจรให้เป็นการเรียบร้อย ไม่ให้ทำจลาจลต่อไป แต่ในระหว่างยังไม่เรียบร้อยให้กองทัพไทยตั้งอยู่ห่างจากกองโจรซึ่งตั้งรักษาเขตเมืองแพร่ทางวันหนึ่ง แลพระยาพิชัยบอกข่าวมาแล้วก่อนที่ได้รับตอบของกระทรวง ได้จัดการให้ข้าพระพุทธเจ้าตั้งมั่นรักษาอยู่ที่ตำบลใหญ่ทวน.

พระบริรักษ์.

ที่ ๘ ทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

วันที่ ๑๐ ได้รับจดหมายพระยาพิชัยว่า พวกเงี้ยวโจรที่เขาพลั้งหนีไปหมดแล้ว ข้าพระพุทธเจ้ายกกำลังไปตั้งอยู่ที่ปากทางจะไปแพร่ ส่วนพระยาพิชัยจะตั้งอยู่ที่เขาพลั้ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ยกกำลังไปตามคำสั่งพระยาพิชัยในวันนี้.

พระบริรักษ์

ที่ ๙ ทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

๑. ได้ยกออกจากให้ภูทวนวันที่ ๑๑ เวลาเช้า ๒ โมงเช้าเดินมาตามทางได้ถึงตำบลตาดงัวเถา ซึ่งพระยาพิชัยตั้งค่ายเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระยาพิชัยให้เข้าตั้งอยู่ในค่ายปักช้าย ๒. ทางสายนี้ต้องเดินในลำห้วยแลชนเขาหนึ่งลูก แลมาทำขกข ไม่ได้ต้องจูงหลายสิบแห่ง.

บริรักษ์

ที่ ๑๑ ทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

โทรเลขที่ ๑๐ ทราบเกล้าพวกเงี้ยวที่ยกไปตีลำปางเงี้ยวแบ่งไปจากเมืองแพร่ประมาณ ๑๕๐ คน บัดนี้พวกเงี้ยวที่แตกจากลำปางแลเขาพลั้งหนีไปทางเมืองสอง บ้านวังหอมมีอยู่ประมาณ ๓๐ คน พวกนั้นออกจากแขวงเมืองแพร่ ทราบว่าจะไปทางพะเยา ส่วนเงี้ยวที่อยู่ในเมืองแพร่ประมาณ ๕๐ คนเป็นแต่ชาวเมืองคนดีทั้งคนตัดผมเกล้า ๆ เป็นลาว.

บริรักษ์

ที่ ๖ ทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

๑. ข้าพระพุทธเจ้าได้ยกไปถึงตำบลให้หาได้ไต่สวนแลวิเคราะห์เห็นว่าเป็นทางแยกทางเมืองแพร่ลงมาอุดรดิติ์แลมาลับแลได้หลายทาง จึงทำจดหมายถึงพระยาพิชัยว่า ตัวข้าพระพุทธเจ้าขอยกไปบ้านให้หาแลได้ให้นายร้อยเอกช่วง พระปลุกวันคุมกำลังไปฟังการที่พระยาพิชัยได้รับจดหมาย พระยาพิชัยต่อว่าขอเอาพระปลุกวันนายร้อยเอกช่วง

แลกำลังไว้ในกองพระยาพิชัย ส่วนตัวข้าพระพุทธเจ้าเห็นชอบให้ไปตั้งที่ช่องแคบทางให้หาย ๒. ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ย้ายกองตระเวนออกตรวจตีทางลัดบ้านให้หายจับได้ noi sarn กับ ngee วังแล noi sarn คนนี้เป็นคนเคยลงมาทำมาหากินทางเมือง พิชัย สวรรคโลก อุดรดิตถ์ คู่กันเคยกับพ่อค้าไทยจีนมาก สงสัยว่าจะเป็นพวกเงี้ยวให้มาสอดแนม จึงได้สอบถาม noi sarn noi wang คงได้ความว่าเมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พวกเงี้ยวประมาณ ๓๐๐ คนเข้าตีปล้นเมืองแพร่ได้ รุ่งขึ้นวันที่ ๒๖ ที่ ๒๗ พวกเงี้ยวกับ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๘๕๖๓ (ราชบุตร) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๘๕๗๓ (ราชวงศ์) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๕๑๕๒ (บุรี) ประชุมเลี้ยงโต๊ะกระทำสัตย์ต่อกองกันกับพวกเงี้ยว ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) เป็นที่หนึ่ง ๖๔๘๑ (พะ) ๒๔๘๘ (กา) ๗๘๓๑ (มอง) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) เป็นที่สอง ๓. ครั้นวันที่ ๒๘ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) กับพวกเงี้ยวจึงคบคิดกันยกมาเข้าปล้นกองหนึ่ง มีไพร่ร้อยเศษหัวหน้าสามชื่อสถานานหนึ่ง สลาโพไชยหนึ่ง สลาจงค์หนึ่ง ยกไปบ่อแก้วกองหนึ่ง มีกำลังไพร่ร้อยเศษ มีหัวหน้าคนหนึ่งชื่อร้อยสังคำ ๔. วันที่ ๓๑ ยกไปตีนครลำปางอีกกองหนึ่งมีกำลังไพร่ร้อยห้าสิบคนหัวหน้า ๔ คนชื่อไปคำสังหนึ่ง ไปคำชัยหนึ่ง พะกามองหนึ่ง กำไมหนึ่ง ทั้งสามกำหนดนัดกันว่าวันที่ ๓ สิงหาคม จะตั้งทางนครลำปางแลอุดรดิตถ์ถึงนครสวรรค์ ประจบกัน การส่งเสบียงทั้งสามกอง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) เณจร์ราษฎรเมืองแพร่จัดส่ง ๕. หนานวงษ์บ้านสองภาษาจับพระยาไชยบูรณ์ให้ใช้พวกเงี้ยวมาเสียที่บ้านห้องแหวง แล้วพวกเงี้ยวสิบบนนำนางศัสมาร้อยบาท มาสองมาหลวงวิมน้ำหลวงผู้ช่วยแคว้นพระยาหลวงบ้านป่าแดงจับส่งให้พวกเงี้ยวมาคืนได้สิบบนจากพวกเงี้ยวสิบแถบข้าราชการทราบส่วนเขื่อนกรรยาพระยาไชยบูรณ์ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) จับไว้ในด่าน ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) ยังไม่ได้ส่งให้เงี้ยวทำอันตราย ๖. แลพวกเงี้ยวได้ฆ่าตำรวจภูธรตายในเมืองแพร่สามคน พลตำรวจตีน่าสงสัยว่าจะเป็นนายร้อยตรี ตาดผู้บังคับกองอุดรดิตถ์ กับตำรวจภูธรที่ไปช่วยปราบผู้ร้ายบ่อแก้ว กลับมาพบเงี้ยวจน ๓ คนได้ต่อสู้แลฆ่าเงี้ยวตาย แต่ยังไม่ทราบว่าเป็นเมืองแพร่เกิดเหตุเข้าไปแจ้งความในเมืองแพร่สามคนกับพลตำรวจจนบัดนี้ยังไม่กลับแลไม่ทราบข่าว ครั้นสอบถามก็ไม่ทราบว่า ตำรวจภูธรที่ไหนตามทีสืบได้ความเท่านี้ เมื่อต่อไปได้ความอย่างไรจะกราบทูลมา.

พระบริรักษ์

ที่ ๓ กราบทูล เสนาบดีมหาดไทย บางปะอิน

วันที่ ๑ เดือนนี้ หลวง ๒๒๕๕ (จันงค์) กรมการพิเศษ ๑๐๑๕๗ (สุโขทัย) ช่งไปชื่อไม้ แพร่ ๔๘๑๖ (หนี่) พวก ๑๗๘๕ (เงี้ยว) มากับนายสีลานัก ๒๗๘ (การ)

ถามคง ๓๓๑๕ (ได้) ๑๑๘๕ (ความ) ๕๗๓๖ (ว่า) หนึ่งคำหลวง ๒๒๕๕ (จำนงค์) ๕๗๓๖ (ว่า) ได้ไปพักได้กรรยาอยู่บ้านใหม่ทุ่งกว่าเมืองแพร่ ครั้นวันที่ ๒๕ เดือนก่อน เวลา ๑ โมงเช้าเสียงปืนดังในเมืองแพร่ ได้ออกมาตามพวกเงี้ยว แลพวกกล่าวบอกว่า ๕๔๘๐ (ประดา) ๗๘๓๑ ( ) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) หนึ่ง ๕๖๘๓ (ปี) ๘๐๑๒ (อย่า) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) หนึ่งซึ่งหลวงสว่าง ๑๗๘๕ (เงี้ยว) หนึ่ง หนาน ๑๐๕๒๕ (เสนา) นักโทษ หนึ่งถูกแพร่หนึ่ง ๑๒๘๐ (กุม) ๗๐๒๘ (พวก) ประมาณ ๓๐๐ คน ๗๔๕๕ ( ) ๕๘๕๖ ( ) บ้านพระยาไชยบูรณ์โรงตำรวจภูธรคลังเงิน ๑๑๕๐๕ (แหก) ๑๒๘๕ (ถูก) ปล่อย นักโทษตัดสายโทรเลข แต่เงี้ยวแฉ ๗๐๒๘ (พวก) ๕๑๑ (ลาว) ๗๐๐๘ (พลอย) เก็บ เข้าของด้วย ๗๕๐๑ (เมือง) ๖๘๕๐ (แพร่) ไม่ทำ ๘๕๕๓ (ร้าย) แต่ ๔๔๕๕ (ไทย) กับ ๒๐๐๒ (จีน) แลเงี้ยวได้ ๔๔๗๑ (ทำ) ๑๐๖๘ (เข้ามาอีก) ๑๐๖๓๔ (สาบาน) กินน้ำ ๑๐๖๓๔ (สาบาน) กับ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) ว่าถ้าได้ ๑๐๘๘ (คดี) ๔๔๕๕ (ไทย) ๗๐๒๘ (พวก) ๑๗๐๒๘ ( ) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) จะออกนำ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) จะ ๘๒๒๓ (ยก) เงินหลัง แลเงี้ยว ๕๒๔๕ (แบ่ง) ๘๘๐๗ (เงิน) ๑๑๖๔๕ (ให้) ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร่) สี่หมื่นบาท แลกำลังจ้างบนอยู่ ถ้า ๑๕๔๐ (จับ) ๖๕๕๒ (พระยา) ไชย ๕๒๒๐ (บุรี) ๖๒๐ ( ) กับ ๖๕๕๒ (พระยา) เสนา ๗๕๑๘ (มาด) ๓๓๑๕ (ได้) ให้คนละสี่ร้อยบาท ถ้าจับไทยนอกนั้นได้ให้คนละ สี่สิบบาท แลพวกกล่าวได้บอกให้หลวง ๒๒๕๕ (จำนงค์) นี้ไปถึงบ้านน้ำข่าใน วันที่ ๒๘ เดือนก่อน รู้จากนายตัวแก่เงี้ยวว่า ๖๖๕๒ (พระยา) ไชย ๕๒๒๐ (บุรี) ๖๕๕๒ (พบ) กันกับคน ๔๔๕๕ (ไทย) หนึ่งคนพวกเงี้ยว ๑๕๔๐ (จับ) ๑๖๔๖ (ฆ่า) เสียแต่วันนั้นแล้ว หลวง ๒๒๕๕ (จำนงค์) เลยมาถึงแขวงท่าปลาขึ้นน่านพบกับนายสิลา แขวงให้เงิน ๒๐ บาท แลจ้างเรือมาส่งอุดรดิถี ๒ คำนาย ๑๐๘๐๘ (ตี) ๕๐๗๗ (ลา) ของ ๒๓๑๕ (ฉวาง) ความ ๕๗๓๖ (ว่า) นาย ๑๐๘๐๘ (ตี) ๕๐๗๗ (ลา) คนอยู่กับ ๖๕๕๒ (พบ) กันครั้งนี้เป็นนายอำเภอ ๕๐๔๔ (นำชาติ) เมื่อ ๖๕๕๒ (พบ) กันไป เป็น ๘๕๒ (แขวง) แพร่ได้เอานาย ๑๐๘๐๘ (ตี) ๕๐๗๗ (ลา) ไปด้วย แลให้เป็น ๔๖๔๘ (นัก) ๒๗๘ (การ) ศาลอำเภอ ครั้นวันที่ ๒๕ กรกฎาคม เวลา ๑ โมงเช้าได้ ยืนเสียงปืนในเมือง ๖๘๕๐ (แพร่) สี่พันนัด จึงตั้งขึ้นไปพบนายวงษ์บอกว่า ๗๐๒๘ (พวก) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) จะฆ่าพวก ๔๔๕๕ (ไทย) ให้ตายหมดให้นาย ๑๐๘๐๘ (ตี) ๕๐๗๗ (ลา) คนครอบครัวนี้ไปเสีย นาย ๑๐๘๐๘ (ตี) ๕๐๗๗ (ลา) จึงได้เก็บของชุ่ม ไว้หนีไปแต่ตัวอาศัยอยู่บ้านนาย ๘๘๐๔ (ร้อย) ๒๑๖๕ (จอง) แสง แลเห็น ๗๐๒๘ (พวก) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ๑๖๔๖ (ฆ่า) นายอ่อนจ่านายสิบตำรวจภูธร ๓๕๒๒ (ตามห้อง) และได้ยืนเสียงปืนไม่หยุด แลเวลานั้นนาย ๑๐๘๐๘ (ตี) ๖๐๗๗ (ลา) พักอยู่บ้านนาย ๘๘๐๔ (ร้อย) ๒๑๐๔ (แจกเงิน) ๒๑๖ (กำพงษ์ได้) นาย ๘๘๐๔ (ร้อย) ๒๑๖๕ (จอง)

แสงนั้นนาย ๘๘๐๔ (ร้อย) ๒๑๖๔ (จอง) แสงได้ขอไปอยู่กับ ๗๐๒๘ (พวก) ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ในเมืองจนเวลาเย็นแล้วจึงได้กลับมากับพวก ๑๗๘๕ (เงี้ยว) สักคน แด ๑๗๘๕ (เงี้ยว) สักคนได้ยื่นตำราจกุธมา ๑ บอ ก ดาบ ๒ เล่ม แล้วเอาเงินแบ่งให้นาย ๘๘๐๔ (ร้อย) ๒๑๖๔ (จอง) แสงสามสิบบาท แดพูดว่าเงินที่ ๕๘๕๖ (ปล้น) ได้จากทั่ว ๒๗๘ (การ) แดบ้าน ๖๕๕๒ (พระยา) ไชย ๕๒๒๐ (บุรณ) นั้นจนถึงละพันบาท แบ่งให้ ๒๒๒๕ (เจ้า) ๖๘๕๐ (แพร์) สามถุง ๒๒๒๕ (เจ้า) ๕๒๕๒ ( ) พระ เมืองสาย ๔๕๕๑ (น้อย) ส่วน ๒๒๒๕ (เจ้า) ราชวงศ์คนละ ๑ ถุง แดได้ ๔๕๗๑ (ทำ) ๑๐๖๐๒ (สัตย์) ๑๐๖๓๔ (สาบาน) กับ ๒๒๒๕ (เจ้า) แพร์ แด ๒๒๒๕ (เจ้า) นาย กินน้ำกินว่าถ้ำกอง ๔๑๒๖ (ทัพ) ๔๔๕๕ (ไทย) ยกมา ๓๕๖๖ (ตี) เงี้ยวจะออกหน้า ๒๒๒๕ (เจ้า) แพร์ แด ๒๒๒๕ (เจ้า) นายจะยก ๓๖๕๐ (แต่ครั้ง) ทาง ๕๐๔๑ (หลัง) แดได้ยื่นนาย ๗๘๘๐๔ (ร้อย) ๒๑๖๔ (จอง) แสงพูดกับเก่าบ้านว่า ๑๗๘๕ (เงี้ยว) ได้ยิง ๔๔๕๕ (ไทย) ๓๕๓๒ (ตาย) แดก็ถือ ๕๔๕๐ (หลวง) ๑๐๘๐๘ (ศรี) ที่นาย ๔๕๓๗ (ท่ามระง) หนึ่งใน นายร้อยตรีตาดแลกรรยาบุตรหนึ่ง หลวงประหลาดรองแขวง หนึ่ง นื่อง ๖๕๒๐ (พระ) กั้น ๑ นายเครื่อง ๑ แดงหุ่น ๑ แด ๔๕๕๗ (นอก) นั้นอีก ๕๑๑๘ (หลาย) คน แต่นาย ๑๐๘๐๘ (ตี) ๕๐๗๗ (ลา) จะไม่ได้ แดให้นาย ๑๐๘๐๘ (ตี) ๕๐๗๗ (ลา) ก็หนีไปนอนกลางป่าสามคืน รุ่งขึ้นกลางวันจึงพบกับหลวง ๒๒๕๕ (จ้านง) และชวนกันมาถึงแขวงท่าปลาขอให้ช่วยส่งมาพิชัย นายแขวงท่าปลาได้ให้ เงินยี่สิบบาทแลจัดพาหะมาส่ง คงได้ความแต่เท่านั้น ๓. ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ยกออก จากอตุรติคดีพร้อมกันในวันที่ ๓ เดือนนี้ เพราะคนเหลือมากต้องนอนค้างกลางทาง แลเมื่อจันไปให้ความอีกประการใดจะกราบทูลมา.

พระบริรักษ์.

ถึงเทศมณฑลต่าง ๆ วันที่ ๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑

ด้วยเมื่อวันที่ ๒๕ เวลารุ่งเช้ากรกฎาคม มีผู้ร้ายเงี้ยวไปจากเมืองลองบ้าง อยู่ในเมืองแพร่บ้าง รวมกันประมาณ ๓๐๐ คนเข้าปล้นเมืองแพร่ ข้าหลวงแลเจ้าเมืองไม่ ทนรู้ตัว ผู้ร้ายได้เมืองแพร่ ข้าพระยาไชยบุรณ ข้าราชการตายหลายคนจับเจ้าแพร่ได้ แต่ยังไม่ทำอันตราย เมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม ผู้ร้ายพวกนี้ยกไปปล้นเมืองนครลำปาง ตำราจกุธที่ผู้ร้ายแตกไป เวลานั้นผู้ร้ายตั้งคักทางคอยต่อสูที่เมืองแพร่ กองทัพเมืองพิชัย สวรรคโลก และเมืองตากได้ยกขึ้นไปแล้ว แลกองทหารกรุงเทพฯ เจ้าพระยาสุรศักดิ์ มนตรี เป็นแม่ทัพยกขึ้นไปจวนจะถึงอยู่แล้ว ถ้ามีข่าวเล่าลือไปอย่างอื่นขออย่าได้เชื่อถือ.

(เซ็นพระนาม) ดำรง.

กราบเรียน เจ้าคุณสุรัสวดี มหาดไทย กรุงเทพฯ

มีเหตุร้ายเกิดขึ้นครั้งนวมณฑลพิษณุโลกจัดการ แลกำลังได้เร็ว ควรชมว่ามณฑล
หนึ่ง เกล้าออกวันน.

เสนาพิพิธ.

ที่ ๑๑๒ ถวายพระเจ้าน้องยาเธอ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ตามโทรเลขที่ ๑ โปรดเกล้าว่า ถ้าจะต้องการกำลังคนไทยในเมืองตากสักห้าร้อย
จะส่งไปช่วยราชการเมืองแพร่ก็วันจะยกได้ทางจากตากไปแพร่เดินกัทางเดินทางใด
สะดวกนั้นได้รับแล้ว ได้สอบถามทางแลแนะนำไปยังพระยาสุจริตแล้ว ได้รับโทรเลข
ที่ ๔๒ ตอบว่าได้ตรวจคนไทยฉกรรจ์ได้พอ ๕๐๐ คน กำหนดจะยกได้วันที่ ๕ สิงหาคม
จะให้ไปเมืองแพร่หรือนครลำปาง แต่ทางไปแพร่เดินทางเมืองเถิน ๗ ค่ำ เดินทาง
เมืองดองแขวงสวรรคโลก ๗ ค่ำ ทางสะดวกเหมือนกัน ได้ความตามโทรเลขพระยา
สุจริตดังนี้ แลทางจะไปแพร่นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ไต่สวนที่นครสวรรค์ก็มีความว่าทาง
เดินและระยะทางถูกตามที่พระยาสุจริตบอกมานั้น แลข้าพระพุทธเจ้าได้มีโทรเลขตอบ
แจ้งไปยังพระยาสุจริตว่าจำนวนคนที่ให้เกณฑ์นั้น คือรวม ๑๐๐๐ คนให้เป็นนครลำปาง
กับพระยาสุจริต ๕๐๐ อีก ๕๐๐ ให้รวมไว้ที่เมืองตาก ถ้าจะต้องการเวลาใดให้เรียกได้
ทันที แต่ส่วนที่จะไปเมืองแพร่นั้นให้งดไว้ก่อนที่จะได้รับคำสั่งต่อไป แต่ถึงอย่างไรก็ดี
ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าว่า จะรีบขึ้นไปให้ถึงเมืองตากก่อนวันที่ ๕ ส่วนพระยา
สุจริตได้กำหนดน.

ไกรเพชร.

ที่ ๑๑ ทูล เสนาบดีมหาดไทย บางปะอิน

โทรเลขที่ ๓ ทราบเกล้าแล้ว ทางที่จะไปเมืองแพร่นอกจากทางไปเมืองดอง
ซึ่งเป็นทางลัด คือ ๑. ทางไปทางหน้าด่านจันทร์ห้วยแม่ลาก แลแยกไปตามลำซ่องร่วม
จากทางอุดรดิถีไปแพร่เหนือเขาพลึง ๒. ทางไปบ้านน้ำป่ากอง แยกตามห้วยแม่สูง
ไปออกแม่เผือก ๓. จากน้ำป่ากองแยกไปน้ำพูนรวมทาง ๒ ทางนี้ไปรวมทางหลวง
จากอุดรดิถีไปแพร่เหนือเขาพลึง ๔. ทางแยกจากน้ำพูนไปบ่อแก้วเลขไปแพร่.

วิชิตรภักดี.

เรียน เจ้าคุณสุรสีห์ อยู่หัวลำโพง กรุงเทพฯ

เกล้าฯ สอบไล่ได้ ๘๓ ข้อแล้ว เวลานี้หยุดเพราะเกิดเหตุขึ้นที่แพร่ เกล้าฯ ขอ
กลับไปรักษาบ้านเมืองก่อน โปรดตอบ.

ศุขราช.

กราบทูล พระเดชพระคุณ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

โทรเลขที่ ๑๖ ทราบเกล้าแล้ว กองทัพพระยาพิชัยยกกำลัง ๕๐๐ คนเศษตั้ง
อยู่ปางอ้อปลายเขตอุดรดิถีเขตแพร่ที่เขาพลึง แลพระบริรักษ์ได้ยกกำลังหนุนไปถึงอีก
๔๐๐ คนเศษ กองพระภักดีราช ๒๓๐ คน อ้ายพวกเงี้ยวเหล่านี้ได้ยกกำลังกองโจร
กองละ ๒๐ คน ๓๐ คนมายั่วเข้า กองพระยาพิชัยได้ยิงอ้ายเงี้ยวตาย ๒ คน แล้ว
พวกเงี้ยวก็แตกแพ้ไป แล้วพระยาพิชัยก็ยกกองทหารอยู่ที่เก่า ครั้นจะบุกขึ้นขึ้นไป
เวลานั้นอาวุธก็ยังไม่เพียงพอ และตำรวจที่ออกไปสืบเหตุการณ์ ๑๑ คน ได้เลยออกไป
ตามค้นพบอ้ายพวกเงี้ยว ๓ คน เงี้ยวได้ฟันมีบาดเจ็บ ๑ คน พลตำรวจยิงอ้าย
เงี้ยวตาย ๓ คน แล้วพวกเงี้ยวประมาณ ๑๐๐ คน ได้มาต่อสู้พวกตำรวจยิงคนหาบ
เสบียงพวกตำรวจตาย ๑ คน แล้วพวกตำรวจก็แตกพ่ายไป บัดนี้กลับมาได้ ๕ คน
พวกนั้นยังไม่ทราบเกล้าไปอยู่ไหน.

หลวงประสาธ

นายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี แม่ทัพประกาศแก่คนทั้งหลายซึ่งอยู่ใน
เมืองให้ทราบทั่วกันว่า เมื่อ ณ เดือนกรกฎาคม ศก ๑๒๑ มีพวกเงี้ยวผู้ร้ายก่อการจลา
จลขึ้นในหัวเมืองมณฑลพายัพ พวกผู้ร้ายเหล่านี้ได้ใช้อำนาจกดขี่พวกเงี้ยวแลพวกพล
เมือง ให้จำเป็นยินยอมเป็นพรรคพวกแลช่วยเป็นกำลังของพวกผู้ร้ายมีอยู่โดยมาก บัด
นี้กองทัพได้ปราบปรามพวกผู้ร้ายล้มตายแตกหนีไปสิ้น บ้านเมืองเรียบรอยลงมากแล้ว
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาแก่คนที่ได้ประพาศไปในการที่ได้ช่วย
เหลือเป็นกำลังของพวกผู้ร้าย เพราะถูกผู้ร้ายกดขี่ให้จำเป็นจำต้องยอมเป็นพวกพ้อง
โดยทรงทราบว่าคุณพวกนี้ยังมีความหวาดหวั่นเกรงกลัวพระราชอาญาอยู่ จึงทรงพระ
กรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เรามีประกาศนี้ให้ทราบทั่วกันว่า นอก
จากผู้ที่เห็นหัวหน้าผู้ร้ายหรือข้าราชการที่เป็นใจด้วยผู้ร้ายนั้นแล้ว ถ้าหากว่าผู้หนึ่งผู้ใด
ที่ต้องช่วยผู้ร้ายหรือต้องเข้าเป็นพรรคพวกผู้ร้ายโดยความจำเป็นนั้น ยอมลุกแก้ไขสั้งบน

แลกระสุนดินดำที่มีอยู่เสียแก่เจ้าพนักงานแล้ว แลยอมสัญญาว่าจะประพฤติกการหา
เลี้ยงชีพโดยสุจริตต่อไปจะนั้นแล้ว ก็จงทรงพระกรุณาโปรดยกโทษพระราชทานแก่ผู้
นั้น ๆ ไม่เอาโทษอย่างหนึ่งอย่างใดต่อไป ให้ไปตั้งทำมาหากินตามภูมิลำเนาเดิม
ไม่ต้องมีความวิตกเดือดร้อนอย่างใดต่อไป

ประกาศมา ณ วันที่ เดือน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑

(ไม่ได้มีไป เป็นร่างประกาศจะโทรเลขไปถึงสุรศักดิ์ แต่รับสั่งให้คง ให้เก็บไว้
ในเรื่องเงี้ยวปล้นเมืองแพร่)

ส.น.

กราบเรียน คุณพระไพบรณีย์ บางปะอิน

ด้วยเรือกองทหารถึงอ่างทองวันนี้ เวลาบ่าย ๓ โมง.

(เซ็น) เฟิน

กราบเรียน เจ้าคุณสุรสีห์ กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ ฯ

คนเจ้าคุณไชยบูรณ์หนึ่งลงมาแจ้งว่า เจ้าคุณไชยบูรณ์ถึงอนิจกรรมในระหว่างผู้
ร้ายปล้นแล้ว ผู้ร้ายทั้ง ๕๐๐ คนยังอยู่เมืองแพร่ แต่ครอบครัวยังไม่ได้รับความ แต่น่า
กลัวจะเป็นอันตรายเสียมาก.

ขุนสุนทร

โทรเลขจากเมืองแพร่ ถึงกระทรวงโยธา ลงวันที่ ๑๕ สิงหาคม

ที่ ๔ กระทรวงโยธา กรุงเทพฯ ฯ

ได้ทราบความจากข้าหลวงเมืองน่าน ว่ากองด่านเมือง Saeb (สา?) จับพวก
เงี้ยวกองโจรที่หนีไปจากแพร่ได้เมื่อวันที่ ๑๔ เดือนนี้ มีชาย ๑๕๕ มีหญิง ๕๘ ช้าง
๑๘ ม้า ๒๓ วัว ๑๘ บัน ๓๕ ปอก.

ขุนบริจิตร

เจ้าพระยาสุรศักดิ์ แพร่

ได้ทราบข่าวว่าเมืองน่านจับผู้ร้ายเงี้ยวที่หนีไปจากเมืองแพร่ได้ที่ด่านเมืองสา
มีจำนวนคนทั้งชายหญิงกว่าสองร้อยคน เข้าใจว่าเจ้าคุณจะได้ทราบแล้ว แลหวังใจว่าเจ้า
คุณจะได้แต่งกำลังรับขึ้นไปรับพวกผู้ร้ายมาชำระที่เมืองแพร่ เพราะผู้ร้ายมากอยู่และ
พวกพ้องของมันจะชุมนุมซ่อนคอยแก้ไขกันที่ไหน จะไว้ใจแต่กำลังเมืองน่านที่เดียวไม่ได้
อนึ่ง ผู้หญิงพวกผู้ร้ายนั้นเข้าใจว่าเจ้าคุณคงจะได้สั่งให้ปล่อย อย่าควบคุมอย่างคนโทษ.

ที่ ๑๒๕ วันที่ ๑๔ เดือน ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

เจ้าพระยาสุรศักดิ์ แพร่ ที่ตำบลบ่อแก้ว เจ้าคุณได้หมั้นให้ไปตรวจอยู่เสมอ
หรืออย่างไร แลเวลาไปตรวจได้พบผู้ร้ายแลบ้านเรือนของผู้ร้ายมาตั้งอาศัยอยู่อีกบ้าง
หรือไม่.

ที่ ๑๔๘ วันที่ ๒๐ เดือน ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

เจ้าพระยาสุรศักดิ์ แพร่ โทรเลขที่ ๑๓๒ รับแล้ว ในส่วนเรื่องเงี้ยวที่ไล่ลงมาขอ
หนังสือเพื่อให้ไปเกี่ยวขัวที่บ่อแก้ว โดยอ้างว่าเป็นคนในบังคับ เจ้าคุณได้สวนได้
ความไม่สมจึงไม่ให้หนังสือนั้นดีแล้ว แต่ที่เจ้าคุณส่งไปให้ล่าปางมาใต้สวนนั้นฉันเข้าใจ
ว่าเจ้าคุณจะส่งไปก่อนได้รับโทรเลขที่ ๑๒๔ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งเขตการบังคับบัญชา
ตำบลบ่อแก้วขึ้นจึงอยู่ในหน้าที่ของเจ้าคุณ ไม่เกี่ยวแก่ล่าปาง ตามคำสั่งขั้วที่ว่ามีขัว
อยู่ที่บ่อแก้ว ถึงหากจะมีจริงเราต้องถือว่าเป็นของพวกผู้ร้าย ไม่จำเป็นจะต้องได้สวน
เพราะในตำบลนั้นมีแต่พวกผู้ร้ายอาศัย ไม่ใช่เป็นทำเลสำหรับคนดีจะไปตั้งทำมาหากิน
จึงได้ออกประกาศห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปตั้งบ้านเรือนอีกต่อไป ซึ่งเงี้ยวคนนั้นยกถ้ำ
ทางมา ฉันให้นักสงฆ์ว่าจะไม่ใช่แต่เฉพาะเรื่องขัว คงจะเป็นเรื่องอื่นที่เกี่ยวข้องอยู่ที่
บ่อแก้ว ว่าอย่างไม่มีอะไร ก็คงจะเป็นเรื่องที่เกิดจะตั้งรังขึ้นอีก จึงเอาเรื่องขัวมาเป็น
ต้นเหตุไม่น่าจะไว้ใจ ขอให้เจ้าคุณแต่งคนหมั้นไปตรวจให้เสมอ อย่าให้ตั้งบ้านเรือน
แลมั่วสุมกันอีกต่อไปได้.

ที่ ๑๖๑ วันที่ ๒๓ เดือน ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑

เจ้าพระยาสุรศักดิ์ แพร่ โทรเลขที่ ๑๔๓ อีกฉบับหนึ่ง เรื่องจัดการในบ่อแก้ว
นั้นรับแล้ว การที่เจ้าคุณได้จัดแลส่งไปนั้นชอบแล้ว

กิมเซ่งหลิ่นครลำปาง
วันที่ ๑๒ เดือน กันยายน พ.ศ. ๑๒๑

น้อมคำนับเรียนมายัง ได้เท่าได้ทราบ

ด้วยการบ้านเมืองนั้นเห็นจะไม่สบาย ถ้าแม่ได้เท่าจะขึ้นมา ข้าพเจ้าเห็นว่า
ขึ้นในเดือนมกรา หรือกุมภาพันธ์ตามที่ข้าพเจ้าได้ทราบต่อพวกสำคัญนั้น ว่ามีพวกผู้
ร้ายที่เมืองพะเยา ๕๐๐ กว่าคน ทดินกลาง ๖๐๐ กว่า แลพวกพลเมืองกับคันทน้อการ
เต็มที่อยู่แล้ว และพวกผู้ร้ายเขาก็รู้ว่าทหารที่ขึ้นมาขึ้นไม่พอ เพราะเป็นลูกบ้านมาก
ทหารจริงแท้ไม่มีใครมีมาก เวลานเขาเงี้ยวอยู่เพราะไร่นา เดือนยี่หน่อกับเดือน ๕
หน่อน คงจะเกิดทุขึ้นเป็นแน่ เพราะทุกวันนี้จับได้แต่พวกดี แต่พวกผู้ร้ายจับไม่ได้มาก
ถ้าแม่จะขึ้นมาตรวจเป็นครั้งเป็นคราวใน ๔ เดือน ๕ เดือนนี้ ให้นายกขึ้นมาก็ได้ ส่วน
ได้เท่าเห็นจะไม่ควร แต่ส่วนนายก็ข้าพเจ้ารับรองได้แข็งแรงเพราะการที่ข้าพเจ้าทำมา
เป็นสอดแนมได้เท่าก็ทราบแล้ว พวกแข็งแรงในมณฑลนั้นมีอยู่กับข้าพเจ้า ถึงอย่างไรก็
ดี ถ้าแม่ได้เท่าจะขึ้นมาขึ้นนั้น ขอขึ้นมาภายหลังเดือนยี่หน่อหรือเดือน ๕ ก่อนนั้นเห็นจะ
ไม่สู้ดี เพราะพวกผู้ร้ายที่ตีเมืองแพร่ขึ้นไปดินกลางไปเข้ากับเจ้าน้อยกู่แลเจ้านางแว่น
ทิพย์แล้ว เหตุฉะนั้นเห็นจะไม่แล้วได้ ทุกวันนี้ผู้ร้ายที่อยู่ที่เมืองปายแม่ฮ่องสอนได้
ทราบว่าได้แต่พวกที่เขาไปอยู่ดินกลางนั้นบางพวกออกตีเมืองพร้าว บางพวกตี
ริมเชียงราย พวกนายร้อยไม้ของเราที่เมืองเมะก็ติดไปบ้างแล้ว ภายหลังจะมีหนังสือ
เรียนมามาก.

คำนับมาทราบ.

(เซ็น) ม่วงโพพิน.

กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ ได้รับรายงานแขวงนครแพร่ว่า วันที่ ๘
เดือนนี้ เวลากลางคืนมีผู้ร้ายฆ่าอำแดงเขียวบ้านเหล่าแขวงแพร่ตาย ได้แต่งให้พระสุร
ไปใต้สวนจับตัวอ้ายคำอ้ายฮั่นสองคนได้ ให้การรับเป็นสัตย์ได้โทรเลขไปมณฑลพายัพ
แล้วความต้อกัน.

(เซ็น) หลวงอุตรคดี.

วันที่ เดือน พฤศจิกายน รตนโกสินทรศก ๑๒๑

ข้าพระพุทธเจ้านายนวม เดิมได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณเป็นนายกอง
สวนหลวงศรีษะลำปาง พระยาอนุชิตชาญไชย อุ่นลุงข้าพระพุทธเจ้าเป็นแม่กอง กรัน

พระยาอนุชิตอ่อนถึงแก่กรรมแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ขึ้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองตากตั้ง
แต่ปี ร.ศ. ๑๐๘ ราษฎรประชุมขอตั้งข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ใหญ่บ้าน อยู่ในท้องที่ขุน
รองสุภา อำเภอในเมืองตาก ขอพระราชทานกราบทูลถวายรายงานการสอดแนมตั้งแต่
ชั้นเดิมมา ด้วยเรื่องราษฎรเขตแขวงเมืองตากเดือดร้อนกับเรื่องการไปทัพปราบปราม
เงี้ยวกองโจรและทราบการแผ่นดินต่าง ๆ ทูลเกล้าฯ ถวายพระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหลวง
ดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงทราบฝ่าละอองพระบาท ฯ

ข้อ ๑ แต่ชั้นเดิมมานั้น ราษฎรเขตเมืองตากเดือดร้อนด้วยกรมการเจ้าหมุกดขี่
เกณฑ์แล้วอุบายหาประโยชน์ในครั้งก่อนนั้น ถ้าข้าหลวงขึ้นล่องไปราชการควรเกณฑ์
ส่งใน ๑๐ คน ๒๐ คน กรมการเจ้าหมุกอุบายเกณฑ์แทบทุกหมวดทุกกอง ครั้นตัวเลข
มาตามเกณฑ์กรมการว่าได้ออกเงินจ้างแทนตัวไปแล้ว ๆ เรียกเงินกับตัวเลขกดขี่เช่นนี้
คนหนึ่งปละหลายครั้ง จนถึงมีตราโปรดเกล้าฯ ไม่ให้เกณฑ์ตั้งแต่ ร.ศ. ๑๑๐ กรมการ
ขึ้นเกณฑ์อุบายหาประโยชน์ต่อมาถึงปี ร.ศ. ๑๑๕ เมื่อพระยาตักกรปลาสขึ้นไปเมือง
ตาก ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปแจ้งความว่าราษฎรเดือดร้อนพากันหนีไปอยู่นอกพระราช
อาณาเขตมาก ที่มีอยู่ก็ยังเดือดร้อนจะขอสมัครถึงบุญเป็นเลขขึ้นมณฑลพอได้พื้นอำนาจ
เดิมกดขี่ พระยาตักกรทราบจึงได้มีตรามาให้ข้าพระพุทธเจ้าฉบับหนึ่ง ข้อความแจ้งอยู่ใน
ตราที่ได้ทูลเกล้าฯ ถวายไว้แล้ว ต่อมาเมื่อมีตราโปรดเกล้าฯ เรียกพระยาตักกรปลาส
กลับกรุงเทพฯ แล้วกรมการเจ้าหมุกก็ยังขึ้นเกณฑ์อุบายกดขี่ลงเอาเงินตัวเลขอีก ข้า
พระพุทธเจ้ามีความกตัญญูต่อแผ่นดินคิดถึงพระบารมีได้ปกเกล้าฯ เห็นว่าราษฎรเดือด
ร้อนเช่นนั้นเพราะเมืองตากเป็นเมืองหน้าด่าน ใกล้เขตแดนติดต่อกับต่างประเทศก็จะ
พากันแตกตื่นอพยพไปอีก เพราะข้างฝ่ายไหนคอยเกลี้ยกล่อม ถ้าเห็นคนไทยข้ามแม่
น้ำเมย็เคยรับรองเอาไปไว้มาก เมื่อพระยาราชพงษานุรัตขึ้นเปลี่ยนเป็นเทศาใหม่ปี
ร.ศ. ๑๑๕ ราษฎรได้พากันมามีคนประมาณ ๒๕๐ เศษ ร้องขอให้ข้าพระพุทธเจ้านำไป
ร้องกล่าวโทษเจ้าหมุกนายทักดขี่เอาเงินตัวเลขไป เทศาได้รับคำร้องแล้วได้เรียกตัวเจ้าหมุ
มาถามรับเป็นสัตย์ แล้วเทศาได้บังคับให้เจ้าหมุกเงินให้กับเลขราษฎรเข็ดหลาบบอบ
ข้ามามากเช่นนั้น ต่างประเทศและประเทศราชจึงมาเกลี้ยกล่อมได้โดยง่าย หนังสือที่คน
ไทยไปเข้าเกลี้ยกล่อมอยู่กับในประเทศราชนั้น ไซ้แต่ใบเดียวที่ข้าพระพุทธเจ้าทูลเกล้าฯ
ถวายนั้นหามิได้ แขวงกำแพงเพชรและเมืองตากมีอยู่หลายตำบลแบบเดียวเช่นที่มาใน
ท้ายเรื่องรวนนแล้ว

ข้อ ๒ ครั้นต่อมาถึงปี ร.ศ. ๑๒๑ นี้ พระยาสุจริตรักษาผู้แทนแม่ทัพใหญ่
มณฑลทศพิชยพิกัดข้าพระพุทธเจ้าไปทัพปราบปรามอ้ายเงี้ยวกองโจรปล้นเมือง
แพร่กับเมืองนครลำปางนั้น แล้วขุนรองสุภา นายอำเภอเป็นผู้จำหน่าย เกณฑ์คนทัพ

ดาบกับพร้าได้เป็นกองหน้า ให้ข้าพระพุทธเจ้าควบคุม ครั้นพระยาสุจริตรักษาไปทั่ว การอำเภอแล้ว ขุนรองสุภานายอำเภอได้เรียนข้แจ้งว่าเลข ๘๒ คนมอบให้ข้าพระพุทธเจ้ากำกับเป็นกองหน้า แล้วพระยาสุจริตได้ตรวจดูเลข ๘๒ คน กองข้าพระพุทธเจ้าแล้ว พระยาสุจริตได้ร้องประกาศว่า ถ้าคนใดมีอาวุธดาบแล้ว จะมีปืนต่อภายหลังไม่ได้ เป็นอันตราย ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้เรียนข้แจ้งต่อพระยาสุจริตว่าเดิมราษฎรมีอาวุธแต่ดาบกับพร้าได้ ถ้าภายหลังราษฎรชวนชวายเป็นมีปืนมีมาใหม่ก็ควรที่จะแทงบัญชีให้เป็นอาวุธปืน เพราะเป็นกองหน้า แล้วข้าพระพุทธเจ้าไปเยี่ยมปืนพระวิชิตรักษาปลัดกับปืนลูกกำกับปืนของข้าพระพุทธเจ้าที่มีอยู่บ้างก็ได้ไปแจกจ่ายราษฎรกองหน้า พล ๘๒ คน มีปืน ๑๓ บอก ราษฎรเมืองตากครั้นทราบข่าวพระพุทธเจ้าถูกเกณฑ์ไปทัพเป็นผู้กำกับพลกองหน้า ก็พากันมาร้องขอสมัครเข้ามาอยู่ในกองข้าพระพุทธเจ้าอีก ๑๐๐ คน ท่านพระยาสุจริตห้ามราษฎรว่าตอกอยู่กองใด ๆ ก็เหมือนกัน แล้วพระยาสุจริตรักษาได้หาตัวข้าพระพุทธเจ้าแล้วว่าเป็นการขบใจนายนวมมากด้วยราษฎรมีความนับถือ ขอให้ขายนวมไปข้แจ้งกับราษฎรทุกหมวด ทุกกองให้เตรียมกระสุนดำ แแถบให้ไว้สำหรับปืนทุกหมวดทุกกอง ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปข้แจ้งตามคำสั่ง ราษฎรพากันร้องว่าเป็นคนขัดสนจนทรัพย์แต่จะซื้อปืนประทานก็ไม่ใครมี ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเรียนท่านพระยาสุจริตตามคำราษฎรร้อง พระยาสุจริตจึงถามข้าพระพุทธเจ้าว่าทำฉันใดจะได้กระสุนดินให้สำหรับครบปืนของราษฎรได้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ไปขอเขาที่ประชุมพร้อมด้วยกรมการเมืองตาก แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้ข้แจ้งต่อกรมการเมืองตากว่า พระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงประทานเบี้ยหวัดเงินเดือนพากันมีความสุขมาช้านาน บัดนี้จะยกกองทัพขึ้นไปเมืองนครลำปางโดยเร็วแล้วถูกกระสุนดินแแถบ ยังไม่มีสำหรับปืนของราษฎร ของหลวงจะมาจำหน่ายแจกก็ยังไม่มามีทัน เพราะจะรีบยกไปเร็ว แล้วขอให้ท่านทั้งหลายช่วยกันฉลองพระเดชพระคุณชักเอาเงินเดือนตามคนละเล็กน้อย ช้อกระสุนดินแแถบแจกจ่ายพลในกองทัพให้ทันทางราชการ ถึงตัวข้าพเจ้าไม่ได้มีเบี้ยหวัดเงินเดือนก็จะขอช่วยออกทรัพย์ฉลองพระเดชพระคุณตามสติกำลัง แล้วหลวงสนิทภักดีกับขุนรองสุภาทัดทานว่าให้งดไว้ก่อน อีกห้าหกวันลูกดินของหลวงก็คงจะมีขึ้นมา

ข้อ ๓ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ตอบกรมการเมืองว่า กองทัพจะรีบยกไปในพุ่มนมะรีนแล้ว ถ้าท่านทั้งหลายไม่ลงความเห็นด้วยก็ตาม แต่ส่วนตัวของข้าพเจ้าจะขอออกทรัพย์ของตนเองช้อลูกกระสุนดินดำแแถบแจกจ่ายพลในกองทัพให้ทันพอเป็นกำลังราชการแล้วข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ไปจัดช้อตามเงินลูกกำ แล้วเงินสามหอย เงินชา เงินตั้งเถาเงินกิมย้อ พวกลูกกำก็พากันออกช่วยเพิ่มเติม ฉลองพระเดชพระคุณก็ได้เป็นกำลังมากขึ้น แล้วข้าพระพุทธเจ้าได้นำไปให้ท่านพระยาสุจริตรักษาตรวจดูแล้ว ๆ ได้มีคำสั่ง

ให้ข้าพระพุทธเจ้าไปแจกตามพลในกองทัพได้ถึง ๑๗ กอง แล้วท่านพระยาสุจริตว่าเป็นการขอบใจนายนวมมาก ให้นายนวมยกเป็นกองหน้าครั้งเตรียมกองทัพเสร็จแล้ว พระยาสุจริตได้ประกาศให้อาณัติหรืออยู่กับหลวงนิกรเป็นกองหน้า ท่านพระยาสุจริตรักษาผู้แทนแม่ทัพใหญ่มณฑลทิศพายัพอยู่กลาง นายคำเป็นกองหลัง เดินกองทัพไปได้ ๕ คืนถึงเมืองเถิน กองหลวงพรหมหลวงอินทร์ ๒ นายเป็นทัพหน้าตั้งมั่นอยู่วัดหัวเวียงเหนือเมือง หลวงสนิทภักดีตั้งมั่นอยู่ในวัดห้อมเหนือท้ายเมือง

ข้อ ๔ แต่พลกองหน้าที่ข้าพระพุทธเจ้ากำกับไปนั้น ถ้าผู้ใดไม่มีปืนมีแต่ดาบกับพร้าไต้นั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็ให้เตรียมหลาวไว้มีสำหรับตัวทุกคน ครั้นเดินกองทัพไปถึงเมืองเถิน พระยาสุจริตรักษาก็ตั้งมั่นอยู่ในกำแพงวัดท่านา ข้าพระพุทธเจ้าตั้งกองอยู่เหนือวัด กองนายคำรองหลังอยู่ใต้วัด แล้วท่านพระยาสุจริตได้ออกประกาศไม่ให้คนในกองทัพถืออาวุธในละแวกบ้าน ครั้นมาภายหลังเวลาบ่าย ๖ โมงเศษ จวนจะพลบค่ำ มีอายเขียวเอาผ้าคลุมศีรษะ มีผ้าประเจียดผูกเอวสะพายดาบเข้ามาในหน้าที่ข้าพระพุทธเจ้า แต่ชั้นเดิมนั้นท่านพระยาสุจริตมีคำสั่งว่า ถ้าข้าศึกและราษฎรคนใด ๆ ถ้าปล่อยให้อาวุธเข้ามาในหน้าที่ของผู้ใดก็จะเอาโทษตามอาญาศึก อายเขียวมีอาวุธเดินเข้ามาดังนั้น ห้ามปรามอายเขียวหาฟังไม่ ข้าพระพุทธเจ้าได้ร้องให้พลกองข้าพระพุทธเจ้าจับ อายเขียวสับตัดันโดยแรงหลุดได้ ข้าพระพุทธเจ้าโดดจับอายเขียวไว้ได้ ภายหลังพลตำรวจภูธรในกองท่านพระยาสุจริตรักษา จึงได้มาช่วยจับเอาตัวอายเขียวไปล่ามโซ่ใส่ประแจมือไว้แล้ว ท่านพระยาสุจริตรักษาสั่งให้เอาตัวอายเขียวไปจำไว้ในตระรางเมืองเถินจนบัดนี้

ข้อ ๕ อีกรายหนึ่งคนลาวตำบลบ้านแม่พริกแขวงเมืองเถิน ชื่อปู่ยายเป็นหัวหน้าผู้ร้าย เมื่อเกิดวุ่นวายที่เมืองนครลำปางนั้น พวกอายผู้ร้ายรายนั้นซ้ำเติมปล้นลูกค้ามาลูกจ้างตายคนหนึ่ง บ่วยคนหนึ่ง อายผู้ร้ายชื่อปู่ยายตัวโจรหนีไปอยู่กับเรือฝรั่ง แล้วพระยาสุจริตรักษาให้ข้าพระพุทธเจ้าคุมพลไปจับได้ตัวมาถามรับเป็นสัตย์ แต่การที่ข้าพระพุทธเจ้าได้สอดแนมดูความคิดของราษฎรไทยลาวตามเขตเมืองตาก และเมืองเถินก็ได้ทราบเกล้า ๆ มาก แต่คนลาวนั้นเป็นไปทุกเมือง กองเกลี้ยกล่อมนั้นข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ๆ ว่ามีที่ป่าไม่ตั้งปู่แขวงเมืองเถินนั้นแห่งหนึ่ง เมื่อพระยาอนุชิตชาญไชยขึ้นไปเปลี่ยนพระยาสุจริตรักษาแล้วพากันยกกองทัพขึ้นไปเมืองนครลำปาง ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเที่ยวสอดแนมตามคนลาวผู้ใหญ่ที่เป็นคนในธรรมะที่ไม่ได้เกี่ยวในราชการได้แจ้งความกับข้าพระพุทธเจ้าว่า ในป่าไม้นั้นเป็นช่องโอกาสของคนต่างประเทศแลพวกเงี้ยวสำหรับที่ประชุมกันรวมคน ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปอยู่เมืองนครลำปางได้ประมาณ ๒๐ วัน ท่านพระยาสุจริตรักษาให้ข้าพระพุทธเจ้ากับนายคำ ๒ นายควบคุมสัตว์

พาหนะลงมาส่งเมืองตาก ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใบอนุญาตจากกรมเมืองตากแล้ว จึงได้
ล่องลงมาทูลเกล้าฯ ถวายรายงานการสอดแนมให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองพระบาท

ข้อ ๖ แต่การสอดแนมในการโจรผู้ร้ายที่เป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินนั้นใช้แต่
ครั้งนี้ห้ามมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สืบการฉลองพระเดชพระคุณ การโจรผู้ร้าย ได้ยื่น
รายงานที่สืบมีหลายหัวเมือง ได้ให้นายไชยขรรค์กับพระชาติสุเรนทรขอคัดรายงานการ
สอดแนมของข้าพระพุทธเจ้าเมื่อปี ร.ศ. ๑๑๕ เมื่อข้าราชการ ๒ นายขึ้นไปสืบราชการ
ครั้งนั้นที่เมืองตากก็ได้ทราบ กับอันหนึ่งข้าพระพุทธเจ้าคอยเอาใจใต้ราษฎรอยู่เสมอ
ถ้าทราบเกล้าฯ ว่ามีผู้กดขี่ก็คอยนำความไปร้องต่อเทศาภิบาล เพราะได้ทราบเกล้าฯ
ชัดว่าต่างประเทศและประเทศราชคอยเออมนมือคอยทำหาชองอยู่เป็นนิจ ข้าพระพุทธ
เจ้าได้ฉลองพระเดชพระคุณมาช้านานประมาณกว่า ๑๐ ปี ราษฎรเขตเมืองตากทราบมาก
เพราะข้าพระพุทธเจ้ามีความกตัญญูต่อพระพุทธศาสนา กับคิดถึงพระบารมีพระเจ้า
อยู่หัว เพราะวงศ์ตระกูลของข้าพระพุทธเจ้าได้เป็นข้าแผ่นดินมาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า
มีเป็นต้นมาครั้งเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ พระยาจินดาราชวังสรรคบุรีตา คือพระยาสุวรรณค
โลก ได้รับราชการมีเนืองมาจนบัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าฯ ว่าเสียนนาม
แผ่นดินเกิดมีชุกชุมมากขึ้น ข้าพระพุทธเจ้าชอบอาสาเกลี้ยกล่อมทหาร ถวายเป็น
ผู้ช่วยอุดหนุนในการป้องกันด้านเมืองตากเพราะใกล้ชิดติดต่อกับประเทศราชและต่าง
ประเทศ กับอันหนึ่งเมื่อราษฎรเมืองตาก เมื่อพากันถูกเกณฑ์ไปทัพครั้งนั้น อยู่ภายหลังอ้าย
ผู้ร้ายไล่ฝูงกระบือของราษฎรไปหลายรายตำบล เพราะผู้ร้ายนั้นยังซุ่มซ่อนอยู่ตามป่า
มาก กับอันหนึ่งในเวลาเกณฑ์ไปทัพครั้งนั้นราษฎรพากันหนีเกณฑ์เข้าป่าไปมาก ข้าพระ
พุทธเจ้าเกรงว่านานไปจะพากันเข้ามั่วสุมกับอ้ายเงี้ยว ซ้อคนเดี้ยวสามซ้อ ๆ อ้ายคำหนุม
อ้ายที อ้ายต้อต อ้ายเงี้ยวคนนี้เป็นบุตรเขยกำนันคอน คนตำบลบ้านลานห้วยเดื่อ
แขวงเมืองตาก บ้านลานห้วยเดื่อนี้เป็นบ้านโจร อ้ายคำหนุมเงี้ยวคนตามบรรดาผู้ร้าย
ในเขตเมืองตาก เมืองกำแพง เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองเถิน ย่อมเกรงกลัว
รักใคร่นับถือเป็นพรรคพวกอันเดี้ยวมีกำลังมากกว่าผู้ร้ายทุกตำบล เมื่อปี ร.ศ. ๑๒๑
น้อยศาลกับลูกจ้าง ๓ คน ทาบสินค้ำมีกล้องผ้าสักหลาดลูกจ้างทาบพักอยู่หน้าบ้าน
ลานห้วยเดื่อแล้ว ก็พากันเดินทางไปถึงตำบลหนองตมแขวงเมืองสุโขทัย กำนันคอน
ใช้ให้บุตรกับบุตรเขยและลูกบ้านตามไปปล้น ภายหลังกรมการเมืองสุโขทัยมีสุนะราย
ให้เมืองตากได้สวนคนตำบลบ้านลานห้วยเดื่อ อำเภอเชียงเงินได้สวนไม่ได้ความ ข้า
พระพุทธเจ้าได้วางคนสอดแนมสืบได้ความชัด กับมีคนนำกล้องของกลาง ๕ ใบที่อ้าย
ผู้ร้ายแบ่งให้มาลูแก่โทษ กับผู้ร้ายที่ไปปล้นนั้นก็ได้อมาลูแก่โทษ ข้าพระพุทธเจ้าได้นำ
ความไปแจ้งต่อพระยาสุจริตฯ ได้สั่งให้หลวงสนิทกัณฑ์จัดแจงให้พลตำรวจภูธรออกไป

จับได้ตัวกำนันก่อนอายหัวบุตรอายุแปดขวบบุตรเขยกำนัน อ้ายคล้ายบุตรผู้ใหญ่บ้าน
อ้ายกล่อม อ้ายลพ ๖ คน เพราะกำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นเช่นนั้น ผู้ร้ายจึงไม่ค่อยจะเบาบาง
ลงได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอฉลองพระเดชพระคุณ วางคนสอดแนมเพราะเมืองตากต่าง
ประเทศมีมากหลายภาษา

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึง ข้าพระพุทธเจ้า
ขอรับอาสาเกลี้ยกล่อมทหารถวาย ถ้าสอดแนมได้ความผู้ร้ายซัดเงินขอฉลองพระเดช
พระคุณต่อไป

เรื่องราวทูลเกล้าฯ ถวายฉบับนี้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้เรียงเขียนแต่ง.

(เซ็นชื่อ) นายนวม

ที่บ้านพักหัวเดียว

เจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่ ได้มีหนังสือสำหรับตัวให้นายมา ๑
นายลอด ๑ นายฟู ๑ นายหวัง ๑ นายทรัพย์ ๑ นายจีน ๑ นายเกิด ๑ นายทอง ๑
นายอิน ๑ นายมี ๑ นายหวัง ๑ นายทับ ๑ นายมี ๑ นายอ้อม ๑ นายเชย ๑ นาย
वाद ๑ นายคำ ๑ นายจ้อย ๑ นายจันทร์ ๑ นายศุก ๑ นายน้อย ๑ นายถ้วน ๑ บ้าน
ป่าม่วง แขวงเมืองตากฉบับ ๑

ด้วยคนจำพวกเหล่านี้ ขอสมัครฝากตัวอยู่กับเราโดยสุภาพ ในชั้นเป็นมุลนาย
แต่ส่วนราชการบ้านเมืองนั้น คนจำพวกนี้อยู่บ้านใด อำเภอดีกก็ตั้งรับราชการฉลอง
พระเดชพระคุณ ตามหน้าที่แห่งข้อพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่มณฑลชั้นใน
โดยที่ชอบที่ควร

เพราะฉะนั้น ตั้งแต่บัดนี้ต่อไป ต้องขอฝากคนจำพวกเหล่านี้ไว้กับท่านนายอำเภอ
กำนันผู้ใหญ่บ้านที่นี้ เพื่อปกป้องรักษาความสุขทุกข์อันเรียบร้อยต่อไป ตามฐานไพร่ฟ้า
ข้าแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ขอ
อย่าให้มีผู้มาทำกดขี่ข่มเหงในคนจำพวกเหล่านี้ในฐานะอยู่ดีธรรมต่อไปด้วย.

ให้สำหรับตัวแต่วันที่ ๑๓ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

(อ่านไม่ออก)

ประทับตราประจำนามเป็นสำคัญ

สำเนาโทรเลขพระยาสุรสีห์

มีมาจากมหาดไทย

หมายเลขที่

ลงวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ศก ๑๒๑

เวลา ๙ ทุ่ม โมง ๑๕ นาที

รับที่ที่พักบางปะอิน

หมายเลขรับที่

ลงวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ศก ๑๒๑

เวลา ๙ ทุ่ม ๔๐ นาที

กราบทูล กรมหลวงดำรง บ่ายวัน^{นี้}ได้รับโทรเลขพระพิชัยที่ ๒๘ ลงวันที่ ๒๘ เดือนนี้ว่าได้แต่งคนไปสืบเรื่องผู้ร้ายปล้นเมืองแพร่ พบนายกล่อม นายกองเสมียน นายศรีคนใช้ของพระยาไชยบูรณ์ซึ่งหนีมา ได้ความว่าเมื่อวันที่ ๒๕ เช้า พวกเงี้ยวประมาณ ๒๐ เศษเข้าตีโรงตำรวจภูธรฆ่าพลตำรวจตายสามคน ฆรรยานายร้อยตรีตาด ๑ บุตรเลี้ยง ๑ แล้วเข้าบ้านพระยาไชยบูรณ์ออฟฟิศโทรเลขแลลูก พระยาไชยบูรณ์กับบุตร ภรรยาหนีไป ทางพวกเงี้ยวเก็บเอาของไปหมด แต่เครื่องแต่งตัวพวกชาวบ้านเก็บไป ส่วนเจ้าแพร่นั้นหนีไปอยู่บ้าน พวกเงี้ยวไปที่ว่าการทำลายกำปั่นขนเอาเงินไปแล้วก ตามกันเข้ามากองละยี่สิบสามสิบคน เมื่อคนเหล่านั้นมาเห็นพวกเงี้ยวอยู่ในเมืองแพร่ ประมาณ ๒๐๐ เศษ แลยังเข้ามาเสมอ เงี้ยวพูดว่าจะพักอยู่ ๓ วัน แต่เจ้าราชวงศ์พวก เงี้ยวไม่ทำอันตราย ส่วนข้าราชการนอกนั้นไม่ทราบว่าจะไปทางไหน แต่พระยาไชยบูรณ์ ได้ข่าวว่าพวกเงี้ยวจับตัวได้ทั้งบุตรภรรยาฆ่าเสียทั่วมหาโพธิ์ เงี้ยวว่า วันที่ ๒๖ จะเลี้ยง โต๊ะเจ้าแพร่นั้นมีความตั้ง เรื่องพระยาไชยบูรณ์ถูกฆ่าน่าจะเชื่อเอาเป็นจริงได้ ถ้าไม่เป็น อันตรายปานนั้นก็คงได้รับข่าวหรือ ไม่ก็หนีมาอุดรดิถี แต่พวกเจ้าลาวน่าสงสัยที่ไม่ส่ง ข่าวคราวเลย หรือจะเป็นด้วยกำลังต้นเต็น้อยก็ผิดสังเกต ได้มีตอบไปว่าให้แต่งคนลาว ที่ไหวพระสิบขันไปสืบอีกเพื่อจะได้ความดี.

(เซ็น) สุรสีห์

สำเนาโทรเลขพระองค์กัลยา

มีมาจากกรุงเทพฯ

หมายเลขที่

ลงวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ศก ๑๒๑

เวลา ๔ ทุ่ม ๓๖ นาที

รับที่ที่พักบางปะอิน

หมายเลขรับที่

รับเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ศก ๑๒๑

เวลา นาที

การด่วน กราบทูล เสนาบดีมหาดไทย บางปะอิน เวลาค่ำวัน^{นี้}ได้รับโทรเลข พระยาเทพาที่ ๑๕ ฉบับ ๑ ว่าได้รับโทรเลขเมืองพิชัยว่าวันที่ ๒๕ นี้ ได้รับจดหมาย พระพิศาลคีรี ผู้รักษาด่านที่บ้านปางต้นฝั่งต่อเขตแพร่ว่า วันที่ ๒๘ เดือนนี้เวลาบ่าย

๔ โมง นายร้อยตรี นายเหมา กับพลตำรวจ ๑๕ คน ไปตรวจบ่อแก้วกลับมาเกือบถึงบ้านสุเม่นพบพวกเงี้ยว ๓ คน พวกเงี้ยวไล่ฟันนายร้อยตรีตาดกับพลตำรวจ พลตำรวจได้ต่อสู้ยิงพวกเงี้ยวตาย ๓ คน แต่นายสุดพลตำรวจถูกฟันกระดูกหักคน ๑ แล้วนายร้อยตรีตาดกับพลตำรวจ ๒ คนจ้มาไปทางเมืองแพร่ ให้นายเหมา กับพลตำรวจ ๑๓ คนไปทางบ้านสุเม่น พอพวกนายเหมาถึงบ้านสุเม่นพบพวกเงี้ยวตั้งรับอยู่ที่นั่นมีคนประมาณ ๑๐๐ คน พวกเงี้ยวเห็นก็ยิงปืนไล่จับ นายเหมา กับพลตำรวจได้ต่อสู้จนหมดกระสุนปืน แลนายเหมา กับพลตำรวจก็พากันหนีไป พวกเงี้ยวคงตั้งกองรักษาอยู่บ้านสุเม่นทางใต้ทางเหนือจะไปมาก็ไม่ได้ ก็บอกว่าพวกเงี้ยวพูดกันว่าอีก ๒-๓ วันจะมาอีก ๓๐๐๐ จะเลยมาอุดรดิถี เวลานี้พวกเงี้ยวก็อยู่ในเมืองแพร่ ส่วนเจ้านายลาวก็อยู่เป็นปกติตามที่พวกเงี้ยวอดอ้างว่าจะเลยมาอุดรดิถีนั้น พระยาเทพาเห็นว่าคงจะเป็นกลอุบายขู่ประสังข์จะป้องกันข้างฝ่ายมณฑลพิษณุโลก ถึงดังนั้นก็ยังไม่วางใจจึงได้จัดให้กองพระยาพิชัย กองพระบริรักษ์ กองพระเสนาราชกุมกำลังรีบขึ้นไปปราบปรามผู้ร้ายให้ยกออกไปในวันที่ ๒๕ นี้ทุกกองแล้ว แต่ปีนี้ศัตินที่มณฑลเวลานี้มันน้อย เลิกปืนสะไนเดอร์พอใช้ได้ ๑๒๐ บอก แบ่งให้กองละ ๔๐ บอก กับปืนแมนลิเคอร์กองละ ๑๓ บอกพอใช้ไปพลาง พระยาเทพาขอให้ส่งปืนสะไนเดอร์สัก ๑๐๐๐ บอก กับปีศัตินคันชပ်พร้อมเพิ่มเติมขึ้นไปให้ มีความในโทรเลขดังนี้.

(เซ็น) กัลยา.

ทูล เสนาบดีมหาดไทย บางประอิน

ที่ ๒๕ กรกฎาคม เงี้ยว ๑๐๐ เศษปล้นโรงตำรวจแล้วปล้นที่พักข้าหลวง แล้วเงี้ยวกับเจ้าแพร่ทำสัญญากันความว่า ท้าพไทยยกมาเจ้าแพร่แลเจ้านายจะช่วยแล้วลงชื่อประทับตรา แล้วข้าพเจ้าลงชื่อเป็นพยานด้วย ข้าราชการฆ่าตายหมด วันที่ ๒๗ กรกฎาคม เจ้าแพร่มีหนังสือถึงเจ้าลำปางว่าถ้าคิดไม่ตลอดจะยกไปช่วยวันที่ ๓๑ มีความว่าเจ้าลำปางนัดให้ยกไปถึงละคอนที่ ๒ สิงหาคม Phakamong กุมกำลังเงี้ยวลาว ๒๐๐ เศษไปตีละคอน ความพิสดารทางจดหมาย.

จิตจำนง.

ที่ ๒๑ ทูล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ส่งข่าวราชการกองพระเสนาราชได้โทรเลขที่ ๑๔ เข้ามากราบทูล ขอได้รับโทรเลขนี้ แลเกล้าฯ ได้มีจดหมายถึงพระเสนาราชให้ส่งข่าวแล้วได้ทราบว่พระเสนาราชถึงบ่อแก้ววันที่ ๑๑ เดือนนี้.

พระเจ้าเสร็จ.

สำเนาโทรเลขพระมนตรี

มีมาจากลำปาง

หมายเลขที่

ลงวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ศก ๑๒๑

เวลาย่ำค่ำ นาที

รับที่ศาลว่าการมหาดไทยกรุงเทพฯ

หมายเลขรับที่ ๗๔๑๗

รับเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ศก ๑๒๑

เวลา ๒ ทุ่ม ๕๕ นาที

กรมหลวงดำรง กรุงเทพฯ ในเวลานี้เจ้าแพร์ได้ส่งหนังสือมายังเจ้าลำปาง ให้ส่ง ๒ คน ซึ่งเป็นคนของหลวงจิตรจันท์ถือมาด้วยความว่า พวกผู้ร้ายได้ฆ่าพระยาราชอุทธานนท์ แลข้าราชการไทยบางคนตายในเมือง แต่พวกผู้ร้ายไม่ได้ทำอันตรายแก่เจ้านายหรือชาวเมือง และไม่ได้ลักทรัพย์ของเจ้านายอย่างใดเลย พวกผู้ร้ายตั้งใจแต่จะฆ่าคนไทย แลคิดจะมาตีเมืองนครลำปางใน ๒-๓ วันนี้ ราษฎรในเมืองนี้แตกตื่นกันมากแลเตรียมตัวที่จะอพยพหนีออกจากเมือง ข้าพระพุทธเจ้าเป็นทูลลำบากมาก ขอได้โปรดเกล้าฯ ส่งทหารขึ้นมาปราบปราม ทหารนั้นไม่พอที่จะต่อสู้คนมากได้ การที่ราษฎรกลัวผู้ร้ายนั้นเป็นอย่างยิ่งเหลือกำลังที่จะระงับได้ ได้อยู่อย่างเดียว แต่จะมีทหารมาก ๆ จึงจะระงับไม่ให้คนในพนเมืองนี้แตกตื่นไปได้

(เซ็น) พระมนตรี.

เสนาบดีมหาดไทย (เสนาบดีคลัง) บางปะอิน

ได้รับหนังสือจากพวกคลังแพร่ที่เหลื่อตายในคืนวันที่ ๒๐ เวลา ๕ ทุ่มเศษ ซึ่งแจ้งเรื่องผู้ร้ายที่แพร่แจ้งในสำเนาที่ได้ส่งมาข้างท้ายโทรเลขนี้ แล้วแต่จะโปรด แลข้าพระพุทธเจ้าได้โปรดโทรเลขไปยังข้าหลวงใหญ่ที่ลำปางด้วยแล้ว แลว่าควรเรียกพระวิไชยแสนายอาจมาได้ขอให้เรียกมาด้วย เพื่อจะได้สวนเอาความจริงต่อไป.

อุดม

เขียนที่บ้านพระวิไชยราชา

วันที่ ๑๕ เดือนสิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑

หม่อมอุดม เชียงใหม่

โทรเลขลงวันที่ ๒๕ เดือนนี้ได้รับแล้ว เหตุที่เกิดการทำร้ายข้าราชการชั้นในมณฑลพายัพครั้งนี้ ทั้งทางเมืองแพร่แลทางเชียงใหม่ นั้นได้ตั้งใจพิเคราะห์กันหาว่าเพราะเหตุใดจึงเกิดการร้ายแรงอย่างนั้น เมื่อได้ตรวจตราตลอดมาเห็นเป็นแน่ใจว่าเหตุนี้เกิดด้วย

ราษฎร	๘๕๘๐
พา	๖๖๑๕
กัน	_____
เกลียด	๕๕๒
ชัง	๒๔๕๖
ชาว	๒๕๕๑
ใต้	๓๘๓๘
ที่ขึ้นไปเป็น	_____
นาย	๔๗๓๐
แขวง	๘๕๒
ตลอดจน	
ข้าหลวง	๗๓๖

เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ
ประการหนึ่งเพราะไป

ตั้ง	๓๔๕๕
เก็บ	๔๒๑
เงิน	๑๘๐๓
แทน	๔๓๐๕
เกณฑ์	๔๒๓
ข้อนี้พวกที่อยู่ใกล้เวียงเกษ	_____
มากบางที่จะ	_____
ชอบ	๒๖๘๐
ใจ	๒๒๑๕
แต่พวกที่อยู่	_____
ห่าง	๑๑๓๕๓
เวียง	๑๐๐๓๖
เช่น	_____
แขวง	๘๕๒
จอม	๒๑๖๘
ทอง	๔๓๓๓
แต่เดิมไม่มีใครต้องถูก	_____
กะเกณฑ์	๓
มาต้อง	_____
เสีย	๑๑๑๕๘
เงิน	
แทน	๔๓๐๕
เกณฑ์	๔๒๓
จึงรู้สึก	_____
เดือดร้อน	๓๓๐๑
ประการที่ ๒ การ	_____
เกณฑ์	๔๒๓
ขอ	_____
แรง	๘๓๐๐
ทำ	๔๔๓๑

ถนน	๓๘๖๒
หน	๑๑๕๑๓
ทาง	๔๑๕๑
ราษฎรที่	_____
เสีย	
เงิน	๑๑๑๕๘
เข้าใจว่าจะ	_____
พ้น	๖ ๕๑๓
กะเกณฑ์	๓
แล้ว-ครั้น	_____
ถูก	๓ ๕๕๕
ขอ	_____
แรง	๘๓๐๐
เขาด้วยก็เห็นว่า	_____
เรา	๘๕๖๕
พูด	
ไม่	๓๕๒๕
จริง	๑๕๘๘
หลอก	๕๔๖๖
เอาหิ้ง	_____
เงิน	๑๘๐๓
แต่	_____
แรง	๘๓๐๐
ด้วย	_____
ประการที่ ๓ เพราะ	
นาย	๔๓๓๐
แขวง	๘ ๕๒
ที่ออกไปอยู่ตาม	_____
แขวง	๘ ๕๒
ไม่	๓๕๒๕
รู้	๘๖๖๒
จัก	๑๕๑๕

เอา	๑๒๓๓๕
ใจ	๒๒๑๕
ราษฎร	๘๕๘๐
ไป	<hr/>
บังคับ	๕๐๖๔
การ	<hr/>
กวัดจั้น	๕๖๔
เอาตามแบบแผน	<hr/>
เจิม	
งวด	๘๘๐
นัก	๔๖๔๘
จึง	<hr/>
เกลียด	๕๕๒
ซึ่ง	๒๔๕๖
ครั้นได้	<hr/>
ช่อง	๒๖๖๕
บ้าน	๕๑๔๖
เมือง	๓๕๐๑
เป็น	<hr/>
ฉลาด	๑๘๕๔
จึงทำร้าย	<hr/>
นาย	๔๓๓๐
แขวง	๘๕๒
แต่บางแขวงก็ไม่ทำเพราะ	
ผู้	๖๑๘๐
เป็น	<hr/>
นาย	๔๓๓๐
แขวง	๘๕๒
ทนน	<hr/>
ราษฎร	๘๕๘๐
จะไม่สู้	<hr/>
เกลียด	๕๕๒

ซัง	๒๔๕๖
นัก	๔๖๔๘
เหตุที่เงี้ยวผู้ร้ายกำเริบทำการใหญ่โต ก็เพราะ	_____
รู้	๘๖๖๒
ว่า	๕๗๓๖
ราษฎร	_____
พลเมืองพากัน	_____
เกลียด	๕๕๒
ซัง	๒๔๕๖
ชาว	๒๕๕๑
ใต้	๓๘๓๘
อยู่แล้วหวังว่า	_____
พล	๖๕๓๑
เมือง	
จะ	๑๘๕๔
ช่วย	๒๖๕๖
เงี้ยว	๑๗๘๕
จึง	_____
ประกาศ	๕๕๕๑
ว่าจะทำร้าย	_____
แต่	๓๖๘๘
ชาว	๒๕๕๑
ใต้	๓๘๓๘
มูลเหตุเห็นว่าเป็นเพราะเหตุ ๓ ประการ ที่วามานยิ่งกว่าอย่างอื่น ทางที่จะ	
แก้	
ไข	๔๔๕
ต่อไปนั้น	_____
เงิน	๑๘๐๗
แทน	๔๓๐๕

เกณฑ์ ต้อง	๔๒๓
กง เก็บ แต่ต้อง	๑๓๓๓ ๔๒๑
ละ การ กะเกณฑ์ ให้	๘๕๕๓ ๓
ราษฎร เห็นว่า	๘๕๘๐
เรา	๘๖๖๕
พูด จริง แต่ที่สุดต้อง	๑๕๘๘
กำชับ พวกที่เป็น	๖๔๐
ข้าหลวง	๓๓๖
แต่	
นาย	๔๓๓๐
แขวง ให้	๘๕๒
รี	๘๖๖๒
จัก	๑๕๑๕
เอา	๑๒๓๓๕
ใจ	๒๒๑๕
ราษฎร บ้าง อย่าให้	๘๕๘๐
ราษฎร รู้ สึก	๘๕๘๐ ๘๖๖๒ ๑๐๘๑๓

ความ	
เดือดร้อน	๓๓๐๑
ที่เรา	
บังคับ	๕๐๖๔
บัญชา	๕๐๗๔

การ การจึงจะเรียบร้อยตลอดไป.

หม่อมอุดม เชียงใหม่ โทรเลขลงวันที่ ๒๕ เดือนนี้ ได้รับแล้วเหตุที่เกิดการ
ทำร้ายข้าราชการชั้นในมณฑลพายัพครั้งนี้ ทั้งทางเมืองแพร่แลทางเชียงใหม่ นั้นได้ตั้ง
ใจพิเคราะห์กันหาว่าเพราะเหตุใดจึงเกิดการร้ายแรงอย่างนั้น เมื่อได้ตรวจตราตลอด
มาเห็นเป็นแน่ใจว่า เหตุนั้นเกิดด้วย ราษฎรพากันเกลียดชังชาวใต้ ที่ขึ้นไปเป็น นายแขวง
ตลอดจน ข้าหลวง เพราะเหตุ ๓ ประการ คือประการที่ ๑ เพราะไป ตั้งเก็บเงินแทน
เกณฑ์ ข้อนพวกที่อยู่ ใกล้เวียงเคยถูกเกณฑ์ มาก บางที่จะ ชอบใจ แต่พวกที่อยู่ ห่างเวียง
เช่น แขวงจอมทอง แต่เดิมไม่มีใครต้อง ถูกกะเกณฑ์ มาต้อง เสียเงินแทนเกณฑ์ จึงรู้สึก
เดือดร้อน ประการที่ ๒ การ เกณฑ์ขอ แรง ทำ ถนนหนทาง ราษฎรที่ เสียเงิน เข้าใจว่าจะ
พ้นกะเกณฑ์ แล้ว ครั้น ถูกขอแรง เข้าด้วยก็เห็นว่า เราพูดไม่จริง หลอกเอาทั้ง เงิน แล
แรงด้วย ประการที่ ๓ เพราะ นายแขวง ที่ออกไปอยู่ตาม แขวง ไม่รู้จัก เอา ใจราษฎรไป
บังคับการกวาดขัน เขาตาม แบบแผนเข้ฆงวคณักรราษฎรจึง เกลียดชัง ครั้นได้ ช้องบ้านเมือง
เป็น จลาจล จึงทำร้าย นายแขวง แต่บางแขวงก็ไม่ทำเพราะผู้เป็น นายแขวง ที่นั้น ราษฎร
จะไม่สู้ เกลียดชังนัก เหตุที่เงี้ยวผู้ร้ายกำเริบทำการใหญ่โต ก็เพราะ รู้ว่าราษฎรพลเมือง
พากัน เกลียดชังชาวใต้ อยู่แล้ว หวังว่า พลเมือง จะช่วย เงี้ยว จึง ประกาศว่าจะทำร้าย
แต่ชาวใต้ มูลเหตุเห็นว่าเป็นเพราะเหตุ ๓ ประการที่ว่ามานี้ยิ่งกว่าอย่างอื่นทางที่จะ แก้ไข
ต่อไปนั้น เงินแทนเกณฑ์ต้องคงเก็บ แต่ต้อง ละการกะเกณฑ์ให้ ราษฎร เห็น ว่าเราพูดจริง
และที่สุดต้อง กำชับ พวกที่เป็น ข้าหลวง แล นายแขวง ให้รู้จักเอา ใจราษฎรบ้าง อย่าให้
ราษฎรรู้สึก ความ เดือดร้อน ที่เรา บังคับบัญชาการ การจึงจะเรียบร้อยตลอดไป.

พระยานริศร เชียงใหม่ ด้วยได้มีโทรเลขไปยังหม่อมอุดม ฉบับหนึ่งดังนี้
(คัดโทรเลขถึงหม่อมอุดม)

ดังนี้จึงบอกมาให้ทราบ

ที่ ๑๖ มหาดไทย บางปะอิน

เวลานี้พวกเงี้ยวที่ปล้นเมืองแพร่หนักกำเริบใหญ่ขึ้นมาก อาวุธที่เชียงใหม่หาเพียงพอที่จะใช้ให้ไม่ ขอทรงโปรดเร่งกำลังขึ้นมาช่วยโดยเร็ว

อินทวารรक्षाรักษาเทพ*

สำเนาโทรเลขพระยาเทพาธิบดี

มีมาจากเมืองพิษณุโลก

หมายเลขที่ ๑๕

ลงวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ศก ๑๒๑

เวลาบ่าย ๓ โมง ๔๐ นาที

รับที่กระทรวงมหาดไทย

หมายเลขรับที่ ๗๕๒๕

รับเมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ศก ๑๒๑

เวลา ๑ ทุ่ม ๕๕ นาที

กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ

๑. ได้รับโทรเลขเมืองพิชัยว่า วันที่ ๒๕ เดือนนี้ ได้รับจดหมายพระพิศาลศรีผู้รักษาด่านที่บ้านปางต้นฝั่งต่อเขตแดนแพร่ ว่าวันที่ ๒๘ เดือนนี้ เวลาบ่าย ๕ โมง นายร้อยตรีตาด นายเม้า กับพลตำรวจ ๑๕ คนไปตรวจบ่อแก้วกลับมาถึงบ้านสุเม่น ได้พบพวกเงี้ยว ๓ คน ทั้งเงี้ยว ๓ คนได้ไล่ฟันนายร้อยตรีตาดกับพลตำรวจ ได้ต่อสู้ยิงพวกเงี้ยวตายทั้ง ๓ คน แต่พลตำรวจป่วย ๑ คน

๒. นายร้อยตรีตาดกับพลตำรวจ ๒ คนขี่ม้าไปทางเมืองแพร่ ให้นายเม้ากับพลตำรวจ ๑๓ คนไปทางบ้านสุเม่น ถึงบ้านสุเม่นพบพวกเงี้ยวตั้งกองรับอยู่มีคนประมาณ ๑๐๐ คน พวกเงี้ยวเห็นนายเม้ากับพลตำรวจก็เอาปืนยิงไล่จับนายเม้ากับพลตำรวจได้ต่อสู้ต่างคนต่างยิงกันหมดกระสุนปืน แล้วนายเม้ากับพลตำรวจก็พากันหนีไป พวกเงี้ยวคงตั้งอยู่บ้านสุเม่น ทางใต้ทางเหนือจะไปมาก็ไม่ได้

๓. กับว่าพวกเงี้ยวพูดกันว่าอีก ๒-๓ วันจะมามีอีก ๓๐๐๐ และเลขมาตุตรดิตถ์แลเวลานี้พวกเงี้ยวก็อยู่ในเมืองแพร่ด้วย ส่วนเจ้านายลาวก็อยู่เป็นปกติ

๔. ตามที่พวกเงี้ยวพูดอ้างว่าจะยกกำลังลงมาตีอุตรดิตถ์ ข้าพระพุทธเจ้าว่าคงจะเป็นกลอุบายขู่ ประสงค์จะป้องกันข้างฝ่ายมณฑลพิษณุโลก

* พิมพ์ตามต้นฉบับ เข้าใจว่าจะเป็น อินทวโรธ รักษาเทพ

๕. ถึงดังนั้นก็ยังมิไว้ใจ จึงได้จัดให้กองพระยาพิชัย กองพระบริรักษ์กองพระเสนาราชกุมกำลังรีบขึ้นไปปราบปรามผู้ร้าย ให้ยกออกไปในวันที่ ๒๕ เดือนนี้วันเดียวกันทุกกองแล้ว

๖. แต่บับบีสตันที่มณฑลเวลานี้มีน้อยเล็กน้อยปืนสไนเดอร์พอใช้ได้ ๑๒๐ บอก แบ่งให้กองละ ๔๐ บอก กับปืนมารีเคอร์กองละ ๑๓ บอกพอใช้ไปพลาง

๗. ข้าพระพุทธเจ้าขอรับปืนสไนเดอร์ที่ใช้ได้ที่กรุงเทพฯ พร้อมด้วยบีสตันคันชิบ รีบส่งออกไปเพิ่มเติมสัก ๑๐๐๐ บอก เมื่อเสร็จราชการจะได้ส่งมา.

(เซ็น) พระยาเทพาธิบดี

ที่ ๖๔/๕๑๕ กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ

ได้รับโทรเลขเมืองพิชัยที่ ๔๐ ลงวันที่ ๒๖ เดือนนี้ ว่าได้ทราบข่าวจากพวกบุรุษเดินเมล์ทางแพร่ เมื่อวันที่ ๒๕ เดือนนี้เวลาประมาณ ๑ โมงเช้ามีพวกเงี้ยวประมาณ ๓๐๐ คนเศษ ใช้อาวุธปืนเข้าตีปล้นโรงพลตำรวจภูธรที่ว่าการที่พักพระยาไชยบูรณ์แล้วตัดสายโทรเลขแลกเปลี่ยนนักโทษในคุกไปหมด ส่วนตัวพระยาไชยบูรณ์ตามไม่ได้ความว่าไปทางไหน แต่น่ากลัวพวกเงี้ยวจะทำอันตรายแล้ว พวกบุรุษเดินเมล์ที่รับหนังสือกลับมาแจ้งความที่เมืองพิชัยฯ ได้เตรียมกำลังไว้ และได้แต่งให้คนออกไปสืบข่าวแล้วเรื่องนข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งให้เมืองพิชัยเตรียมกำลังพร้อมด้วยอาวุธแลเสบียงอาหารออกไปรักษาอยู่ที่เขตแดนต่อแพร่ เพื่อจะได้ไม่ให้พวกโจรผู้ร้ายหนึ่งลวงล้าเข้ามาทำอันตรายในเขตมณฑลนี้ได้ ๑๐๐๐ คนแล้วได้เกณฑ์คนเมืองสุโขทัย ๒๐๐ คน สวรรคโลก ๒๐๐ คน พร้อมทั้งอาวุธขึ้นไปสมทบช่วยรักษาที่เขตแดนเมืองพิชัยต่อแพร่แล้วให้จัดกองลำเลียงหนุนตามไปอีกกองหนึ่งเมืองละ ๕๐ คน ส่วนคนที่จะรักษาที่เมืองสวรรคโลก สุโขทัย น่านปาด ก็ให้เตรียมกำลังรักษาไปด้วยเหมือนกัน ได้ทราบเกล้าฯ ทางโทรศัพท์เมืองพิชัยเพิ่มเติมว่าที่พวกเงี้ยวมาทำคราวัน ตั้งใจทำแต่คนไทยส่วนคนพื้นเมืองเขาไม่ทำอันตราย แลคนพื้นเมืองก็ไม่ได้ช่วยต่อสู้พวกปล้นอย่างไร แลให้ออกวิตกว่าสายจากแพร่ไปนครเชียงใหม่มั่นคงแล้วจะตัดสายเสียด้วย เกรงจะไม่ทราบเหตุได้ความอย่างไรจะกราบทูลมาครั้งหลัง.

พระยาเทพาธิบดี แทน

ที่ ๖๖ กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ ฯ

ได้ทราบจากผู้ว่าราชการพิชัยว่าคนของพระยาไชยบูรณ์หนีมา ตามได้ความว่า พระยาไชยบูรณ์ถึงแก่อนิจกรรมเสียในระหว่างผู้ร้ายปล้นแล้ว แต่ครอบครัวพระยาไชยบูรณ์แลผู้ว่าราชการไม่ได้ความ ผู้ร้ายทั้ง ๕๐๐ คนยังตั้งอยู่เมืองแพร่ ยังตามอยู่ ได้ความจะกราบทูลมา.

พระยาเทพาธิบดี แทน

ที่ ๖๗ กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ ฯ

ตามโทรเลขที่ ๖๔ ว่าได้สั่งให้เมืองพิชัยจัดกำลังออกไปรักษาการที่เขตต่อแพร่ พันคนนั้น กลาดเคลื่อนไป ที่ถูกได้สั่งให้ออกไปรักษาที่เขตแพร่ ๕๐๐ คน จัดเตรียมไว้ว่าการเมืองพิชัยเป็นกองหนุน ๕๐๐ คน.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๗๓ กระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ ฯ

ได้รับโทรเลขโค้ดเมืองพิชัยที่ ๘๕ ลงวันที่ ๒๘ เดือนนี้ว่า ได้แต่งให้คนออกไปสืบข่าวพบนายกล้าแพดซึ่งอยู่กับพระยาไชยบูรณ์ในเวลาที่เกิดเหตุ ได้ตามได้ความว่า ๑. เวลาเกิดเหตุตรงกับเวลาที่กราบทูลมาในโทรเลขที่ ๖๔ ลงวันที่ ๒๗ เดือนนี้ ๒. มีพวกเงี้ยวประมาณ ๒๐ คนเศษ เข้าตีโรงพลตำรวจกำลังฆ่าพลตำรวจตายสามคน ฆ่าภรรยานายร้อยตรีตายคนหนึ่ง ฆ่าคนใช้ตาย ๑ คน ๓. แล้วพวกเงี้ยวเหล่านั้นก็เข้าตีที่พักพระยาไชยบูรณ์หนึ่ง ออฟฟิศโทรเลขหนึ่ง กุ๊กหนึ่ง ในเวลาที่ผู้ร้ายขึ้นปล้นที่พักพระยาไชยบูรณ์ ๆ พร้อมด้วยบุตรภรรยาหนึ่งลงเรือนไปทางวัดมหาโพธิ์ ตัวนายกล่อมคนที่น่าเหตุมาแจ้งนั้นหนีไปอยู่เพดานที่พักพระยาไชยบูรณ์ ดูพวกเงี้ยวที่มาทำอันตรายอยู่เห็นพวกเงี้ยวเข้าเก็บเอาเงินทอง เครื่องยศ เครื่องแต่งตัวของพระยาไชยบูรณ์ไปหมด แล้วพวกเงี้ยวพากันเลยไปที่ว่าการประชุมกันทำลายกำปั่นขนเอาเงินไป ตั้งแต่เข้าจนเที่ยงพวกเงี้ยวมีเพิ่มเติมมาเสมอกลงละ ๒๐ หรือ ๓๐ คน ๔. เมื่อพวกเงี้ยวเก็บของเรือนพระยาไชยบูรณ์แล้วพากันเลยไปที่ว่าการ มีพวกราษฎรในเมืองพากันขึ้นมาเก็บเข้าของที่เหลืออยู่บนเรือนพระยาไชยบูรณ์ นายกล่อมจึงลงจากเพดานพลอยเข้าปนกับพวกราษฎรนี้มาพบนายกลั่น นายศรี ซึ่งเป็นพวกเดียวกันพากันมาที่บ้านนายแขวงแก่บ้านขออาหารรับประทาน นายแขวงแก่บ้านไม่ให้ ๕. แล้วพากันไปบ้านเจ้าหลวงพบคนใช้หนึ่งคนถามได้ความว่า เจ้าหลวงไปอยู่บ้านเจ้าราชวงศ์แล้วพวกเงี้ยวก็มีได้กล้า

กรายเข้าไปทำร้ายเจ้าหลวงไม่ ๖. พวกสามคนนั้นก็พากันรีบหนีมาทางประตูบานพักนอน
ที่บ้านแม่สาย ระยะทางห่างจากที่ว่าการเมืองแพร่สองชั่วโมง ๗. รุ่งขึ้นวันที่ ๒๖ จึง
พากันหนีมาพบพวกเงี้ยวมีปืนพลตำรวจถือพักอยู่ที่บ้านท่าลอบ้านป่าพงมาสน เป็น
ประมาณ ๓-๔ คนจึงหลบหนีลัดป่ามาพบราษฎรชาวบ้านป่าว่าเข้าในเมืองแพร่ว่า พระยา
ไชยบูรณ์แลบุตรภรรยาพวกเงี้ยวตามจับได้ที่อุโบสถวัดมหาโพธิ์ฆ่าตายหมด จมำราษฎร
ที่เป็นไทยนอกนั้นไม่ทราบว่ามีใครไปทางไหน ๘. แล้วได้รับในวันที่ ๒๖ พวกเงี้ยว
จะเลี้ยงโต๊ะเจ้าหลวง แลทราบพวกเงี้ยวยังอยู่ในเมืองแพร่ประมาณ ๒๐๐ คนแล้ว
ยังมีเพิ่มเติมมาอีกเสมอ พักอยู่ที่ว่าการนครแพร่กำหนดจะพักอยู่ ๗ วันตามที่ได้ทราบ
เกล้า ๆ ทางโทรเลขไต่จากพิชัยแปลไม่สู้ได้ข้อความชัดเจน ครั้นจะย้อนสอบถามจะ
ช้าเสียเวลาจึงกราบทูลมาเพื่อทรงพระดำริ.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๘๖ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ได้รับโทรเลขที่ ๒๕ ให้จัดคนถือจดหมายไปส่งเกล้าสนามนครน่านนี้ เหตุว่า
นายมากคนเมืองน่านที่กระทรวงส่งขึ้นไปเรียนการปกครอง ควรจะให้ไปได้หรือไม่
ขอทราบเกล้า ๆ

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๔ วันที่ ๒๕ เดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑ บางปะอิน

พระยาเทพา พิษณุโลก ได้รับโทรเลขนครลำปางว่าพวกเงี้ยวที่ตีเมืองแพร่จะ
กลับไปตีเมืองลำปางได้โทรเลขถึงพระยาพิชัยว่าพร้อมแล้วให้รีบยกตามไปที่เดียว ส่วน
กองสวรรคโลก สุโขทัย ที่ขึ้นทางเมืองลงน่านให้ส่งไปให้ทราบด้วย.

ที่ ๕ วันที่ ๒๕ เดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑

พระยาเทพา พิษณุโลก

ทราบความจากโทรเลขพระยาพิชัยว่า พวกเงี้ยวตั้งอยู่ที่บ้านสุเมณริมน้ำยม
ระหว่างทางแต่สวรรคโลกไปเมืองลง ให้รีบบอกกองสวรรคโลกให้รู้ ต้องเกณฑ์กำลัง
เมืองสวรรคโลกสุโขทัยให้มากขึ้นถึงพันคนจึงจะพอ.

ร่าง

บางปะอิน

ที่ ๓๐ วันที่ ๒ สิงหาคม ๑๒๑

พระยาเทพา พิษณุโลก โทรเลขที่ ๘๖ รับแล้ว ให้นำมาถือไปได้.

(เซ็นพระนาม) ดำรง.

ที่ ๑๓๑/๔๓๕ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

วันนี้เวลาบ่าย ๕ โมง ๔๐ นาที ได้รับโทรเลขพระเสนาราชที่ ๒๒ ว่าได้ยกกองทัพไปบ้านสุเม่นพวกเงี้ยวหนึ่งหมื่น ได้ยกเลยเข้าไปถึงเมืองแพร่บ่าย ๕ โมง พักกองทัพอยู่หลังเมือง เมื่อกองทัพถึงบ้าน Muak ong ราษฎรพากันตื่น ครั้นเรียกกำนันผู้ใหญ่บ้านมาชี้แจงก็พากันสงบ แล้วได้มีจดหมายถึงเจ้านครแพร่รวมความว่า ถ้าจงรักภักดีต่อกรุงสยามแล้วให้รับแต่งเจ้านายออกมารับกองทัพภายใน ๒๔ ชั่วโมง ถ้าพ้นกำหนดจะถือว่าเจ้านครแพร่เป็นกบฏ ในประมาณครู่หนึ่ง มีสเตอร์ Lyle Consul English มาหาแจ้งว่าพวกเงี้ยวหนึ่งหมื่น แต่เวลานี้ราษฎรตื่นตกใจขอให้พักกองทัพก่อนจะช่วยดับเหตุจัดแจงเจ้านครแพร่ให้ออกมารับรวบรวมความ ก็คือเขาได้ตั้งใจช่วยดับเหตุจนสงบพอมีสเตอร์ Lyle ไปแล้วเจ้านครแพร่แต่งให้พระเมืองใช้พระคำให้นำดอกไม้รูปเทียนมาคำนับบอกว่าพรุ่งนี้จะออกมารับพระเสนาราชเข้าไปในเมือง เพราะวันนี้เป็นเวลาค่าแล้วได้ให้ม้าเร็วไปบอกพระยาพิชัยยกเข้าไปในเมืองแพร่ในวันที่ ๑๓ เดือนนี้ต่อไป เมื่อได้ความประการใด จะกราบทูลมาให้ทรงทราบ.

พระยาเทพาธิบดี.

ที่ ๑๒๖ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

ตามโทรเลขที่ ๑๒๔ ว่า พระยาพิชัยได้ให้พระปู่คว้นกับนายร้อยเอกช่วง ขุนรักษาอาณาเขตขึ้นไปบนเขาพลึงนั้น บัดนี้นายกองทั้งสามได้ยกขึ้นไปตั้งบนเขาพลึงแล้ว ส่วนพระยาพิชัยจะยกตามขึ้นไปภายหลัง.

พระยาเทพาธิบดี แทน.

ที่ ๑๒๔ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย บางปะอิน

เมื่อเช้าวันนี้ ได้พูดโทรศัพท์กับขุนบริจิตรที่ขึ้นไปทำการโทรเลขในกองพระยาพิชัย ความว่าพวกเงยบนเขาพลึงยกหนีไปแล้ว พระยาพิชัยได้ให้พระปลุกวันกับนายร้อยเอกช่วงยกขึ้นไปตรวจบนเขาพลึงแล้ว เมื่อได้ข่าวประการใดจะกราบทูลมาครั้งหลัง ส่วนกองทัพพระยาพิชัยกับกองรักษาด่านทางเรียบร้อยดีทุกกอง แลสายโทรศัพท์ที่ป้องอ้อมบมณฑล พูดกันไต่ยีนกันดี.

พระยาเทพาธิบดี แทน.
